

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

**ФІЛОСОФІЯ НАУКИ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**

Науковий журнал № 1-2 (13-14) 2016

Суми

СумДПУ імені А.С. Макаренка

2016

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (протокол № 12 від 23.05.2016 р.)

Редакційна колегія:

Н. В. Кочубей – доктор філософських наук, професор;
В. А. Косяк – доктор філософських наук, професор;
Є. О. Лебідь – доктор філософських наук, професор;
Ф. М. Лиман – доктор фізико-математичних наук, професор;
I. П. Мозговий – доктор філософських наук, професор;
О. А. Наумкіна – кандидат філософських наук, доцент;
I. О. Снегірьов – кандидат філософських наук, доцент;
О. Г. Стакевич – доктор мистецтвознавства, професор;
В. О. Цикін – доктор філософських наук, професор (відповідальний редактор);
С. С. Денежніков – кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар).

Затверджений постановою Президії ВАК України
від 26 травня 2010 р. № 1-05/4 як фаховий збірник

У науковому журналі висвітлюються найбільш актуальні проблеми філософії науки, антропології, релігії та методології сучасної інноваційної освіти. Особливий акцент спрямовано на аналіз постнекласичних практик в умовах глобальних трансформацій та крос-культурних взаємодій сучасної цивілізації; проблеми трансгуманізму. Також у журналі окреслено нагальні проблеми філософсько-світоглядного осмислення штучного інтелекту.

Журнал розрахований на широке коло читачів: студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемами постенкласисчного наукового дискурсу.

**ЦІВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ
ФІЛОСОФІЇ НАУКИ**

УДК 165:001.8

В.А. Цикін

Сумський державний педагогіческий
університет імені А.С. Макаренка

**СІНЕРГЕТИКА – КАТАЛИЗАТОР
ГЛОБАЛЬНО-ІСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА**

В статье раскрывается сущность синергетики на современном этапе научного познания, выделяются её характерные черты. Сформулированы основные принципы самоорганизации в системах живой и неживой природы, социум. Основной акцент сделан на анализ специфики проявления синергетики как ускорителя эволюции глобально-исторического процесса.

Ключевые слова: синергетика, открытая система, хаос, бифуркация, аттрактор, самоорганизация, флюктуация, нелинейность развития.

Вторая половина XX и начало XXI века – весьма противоречивая эпоха в истории человечества. Это время принесло миру выдающиеся научные открытия, породило грандиозный прогресс орудий труда и техники, разрушило жестокие тоталитарные и колониальные режимы, разорвало цепи земного притяжения. Но это и век чудовищных войн и геноцида целых народов, разрушения природы и культуры. Наше время есть время триумфа человека и одновременно его падения.

В начале нового тысячелетия человечество оказалось перед фактом экологического кризиса, способного перерасти в кризис всей мировой цивилизации. Причина состоит в истощении природных ресурсов и разрушении окружающей среды. Это очень серьёзная опасность. Но нам грозит и другая. Не менее очевидна опасность «одичания» – утраты человечеством достижений цивилизации, не говоря уже о культуре. Это хорошо показало прошлое столетие с его двумя мировыми войнами, тоталитаризмом, ГУЛАГом, геноцидом, угрозой ядерной войны и масскультурой. Противостоять одичанию способен лишь свободный, нравственно и интеллектуально развитый человек. Именно поэтому так важны сегодня вопросы о возможности и необходимости образования в масштабах всей цивилизации.

В разрешении выше перечисленных проблем и противоречий может оказать конструктивную роль и быть катализатором глобально исторического процесса синергетика.

Цель статьи – проанализировать природу синергетики, обосновать философско-методологический потенциал синергетического мировосприятия глобально-исторического процесса.

Синергетика – междисциплинарное направление, которое изучает сложные системы, состоящие из многих элементов различной природы (электроны, атомы, молекулы, клетки, нейроны, механические элементы, органы животных, людей, транспортные средства и т.д.). Она выявляет взаимодействие этих элементов, которые приводят к возникновению пространственных, временных или пространственно-временных структур в макроскопическом масштабе. Предмет синергетики – это сложные системы в условиях неустойчивого равновесия или динамики и самоорганизации в точках бифуркации, где малое воздействие оказывается значительным и непредсказуемым по своим последствиям для поведения системы в целом.

Синергетика превращается в новое мировидение и инструмент наддисциплинарного познания. Характеризуя её сущность, Г. Хакен выделил следующие ключевые положения:

- она исследует системы, состоящие из нескольких одинаковых частей, которые находятся во взаимодействии друг с другом;
- эти системы являются нелинейными;
- при рассмотрении физических, химических и биологических систем речь идет об открытых системах, далеких от теплового равновесия;
- эти системы подвержены внутренним и внешним колебаниям;
- происходят качественные изменения;
- в этих системах обнаруживаются новые эмерджентные качества;.
- возникают пространственные, временные, пространственно-временные или функциональные структуры;
- структуры могут быть упорядоченными или хаотическими.
- во многих случаях возможна математизация процессов [1, 55].

Термин «синергетика» происходит от греческого «синергия» («содействие», «сотрудничество»). С одной стороны, имеется в виду сотрудничество ученых разных стран и разных областей знания, основой которого выступает общность феноменов самоорганизации. С другой стороны, в нем выражена сущность явлений данного рода – кооперативность действий разрозненных элементов, спонтанно организующихся в структуру некоторой системы. Синергетика – это теория и методология, исследующая процессы самоорганизации, становления, функционирования, распада и возрождения самых разнообразных структур живой и неживой природы.

Важно, что все эти процессы основываются на одном общем кооперативном эффекте – способности разнокачественных единиц материи в известных условиях проявлять активность (своего рода действенность), каким-то образом согласованную, протекающую по «единому плану» и направленную в каждом случае на вполне конкретный акт структурирования.

На основании вышесказанного можно дать следующее определение синергетики. *Синергетика – это междисциплинарная наука, раскрывающая наиболее общие механизмы самоорганизации систем, то есть закономерности образования, сохранения и разрушения упорядоченных структур в открытых, неравновесных и нелинейных системах* [2, 45–46]. Механизмы перехода от хаоса к порядку и обратно не зависят от конкретной природы элементов системы и являются общими для любых систем. Раскрытие содержания этих механизмов является целью синергетики.

Возникновение синергетики было неоднозначно воспринято научным обществом. Одни – говорили о новой парадигме в естествознании, социальных и гуманитарных науках на базе фундаментальных наук и их методов; другие – не видели в синергетике ничего нового по сравнению с современной теорией нелинейных колебаний и волн; третьи – склонялись к суждению, что синергетика – всего лишь объединяющий лозунг и ничего более, и высказывали недоумение по поводу нездорового, по их мнению, ажиотажа, вызванного новым направлением. Столь широкий разброс мнений связан с некоторыми необычными особенностями синергетики и ее взаимосвязями с другими науками.

Сегодня во всех областях научного знания используются теории нелинейных динамических систем, это в первую очередь идеи синергетики и теории хаоса. Разработанные в синергетике модели и понятия перешагнули границы конкретных дисциплин и обладают высокой эвристической значимостью.

Каковы основополагающие принципы синергетики, механизмы их проявления и реализации? К важнейшим принципам синергетики относятся следующие.

Во-первых, самоорганизация происходит в системе, которая *открыта, неравновесна и неустойчива*. Принято считать открытой такую систему, которая обменивается с окружающей средой веществом, энергией и информацией, имеет их источники и стоки. Причем источники и стоки имеют место в каждой точке таких систем.

Открытая система может стать самоорганизующейся лишь в том случае, если находится достаточно далеко от точки термодинамического равновесия. Если система находится недалеко от этой точки и является частично открытой, ее энтропия будет возрастать и со временем достигнет максимума, а система придет в термодинамическое равновесие. По мере того как система будет стремиться к равновесию, ее беспорядок и дезорганизация возрастают.

Во-вторых, самоорганизация всегда связана с *кооперативными и когерентными* процессами. Первый из этих терминов означает коллективное взаимодействие, а второй указывает на согласованный характер взаимодействия, в результате чего элементы системы ведут себя как единое целое. Не всякий коллектив взаимодействующих элементов ведет себя

подобным образом. Молекулы газа, образующие статистический коллектив, движутся беспорядочным образом, их поведение хаотично. Хаотичное движение, с другой стороны, может быть превращено в когерентное, если система получит из внешней среды дополнительное количество энергии и вещества и, находясь достаточно далеко от точки равновесия, начнет самоорганизовываться. Анализируя это новое явление, Г. Хакен отмечает: «Похоже, что некий демон заставляет атомные антенны осциллировать в фазе» [3, 22].

В-третьих, случайность есть конструктивное начало, основа для процесса развития. И. Пригожин этот принцип называет «порядок через флюктуации» [4, 357]. Флюктуации, то есть случайные отклонения величин от их среднего значения, постоянно встречаются в системах. В равновесных они ослабляются и подавляются, а в неравновесных, наоборот, усиливаются и тем самым «расшатывают» прежний порядок и основанную на нем структуру. В результате этого возникает неустойчивость и появляется особая точка перехода, которую называют точкой бифуркации, или разветвления. Какую из возможных структур в этой точке «выберет» система, по какому пути пойдет ее дальнейшее развитие или даже произойдет ее распад – все зависит от случайных факторов и заранее предсказать это нельзя. Новый порядок или динамический режим с соответствующей устойчивой структурой, которые приходят на смену старой неустойчивости, характеризуются уже вполне детерминистическим поведением.

Процесс самоорганизации происходит в результате взаимодействия случайности и необходимости и всегда связан с переходом от неустойчивости к устойчивости. Хотя «устойчивость и равновесие представляют собой необходимые условия для существования и функционирования вполне определенной системы, тем не менее переход к новой системе и развитие в целом невозможны без ликвидации равновесия, устойчивости и однородности» [5, 63].

В-четвертых, синергетика исходит из принципа, что мир эволюционирует по нелинейным законам [6, 32].

Нелинейность в математическом плане отражает определенный вид математических уравнений, содержащих искомые величины в степени больше единицы или коэффициенты, зависящие от свойств среды. Нелинейные уравнения имеют несколько (более одного) решений. Отсюда вытекает качественный физический смысл нелинейности: множеству решений нелинейного уравнения соответствует множество путей эволюции систем, описываемых этими уравнениями.

Нелинейность в самом широком, мировоззренческом плане означает многовариантность (или, как говорят сейчас, альтернативность) путей эволюции, идеи выбора из альтернатив и вытекающей отсюда идеи необратимости эволюции [7, 57].

Сложная нелинейная система способна сама себя строить, структурировать, подобно тому, как строит себя человек или наблюдаемая Вселенная в целом, нужно только правильно инициировать желаемые для человека тенденции саморазвития этой системы. В каждом нелинейном процессе есть «определенная область параметров или стадия, где нелинейная система особенно чувствительна к воздействиям, согласованным с ее внутренними свойствами (резонансные действия). Резонансное возбуждение представляет огромный интерес для синергетики. Понимание способов воздействия на сложные системы, особенно социальные, и последствий таких воздействий – основная цель их исследований» [8, 39].

В-пятых, синергетика исследует *сложные* системы, путь к сложному, рождение сложного и его нарастание, процессы морфогенеза. Синергетика «есть познание и объяснение сложного, его природы, принципов организации и эволюции» [9, 62]. В книге «Познание сложного» Г. Николис, И. Пригожин пытаются проникнуть в природу сложности, исследовать поведение сложных систем независимо от того, идет ли речь о молекулах, биологических или социальных системах. Различные аспекты сложного в теории самоорганизации, а также возможности построения единой теории сложных систем рассматриваются и в ряде других работ (Г. Хакен, Э. Ласло, У. Матурана и др.).

Все сложное построено в мире чрезвычайно избирательно, эволюционный коридор в сложное очень узок. Эволюционное восхождение по лестнице все усложняющихся форм и структур означает реализацию все более маловероятных событий. «Путь к сложному – это путь к средам с большими нелинейностями и новыми свойствами, с более сложным спектром форм и структур. Это дает основание рассматривать мир как иерархию сред с разной нелинейностью» [5, 68].

Итак, исходными принципами, на которых основывается синергетическое миропонимание, являются открытость и неравновесность систем, их кооперативность и когерентность, нелинейность и развитие сложного через флюктуации как конструктивное начало. Знание принципов самоорганизации сложных систем «раскрывает новые направления поиска способов управления сложными системами» [5, 72].

По мере усложнения и эволюции систем возникают новые специфические требования к самоорганизации их структур. Так, уже в химических самоорганизующихся реакциях необходимым условием их поддержания является наличие автокаталитических процессов. Последние приобретают особое значение как ускоряющий фактор при переходе от неживой материи к живой.

Возникновение жизни предполагает наличие автопоэтических систем. В социальных системах самоорганизация дополняется организацией и «социальной памятью», функцию которой выполняет культура. Таким образом,

чем выше на эволюционной лестнице находится система, тем сложнее протекают в ней самоорганизующиеся процессы. Исследование специфических особенностей таких конкретных процессов составляет задачу специальных наук. Концепция же «самоорганизации дает общее теоретическое направление для таких исследований» [10, 65].

Выяснив основные принципы синергетики, видимо, необходимо рассмотреть механизм их реализации с учетом усложнения уровней организации материи, представить общую картину глобальной эволюции как процесса самоорганизации.

Общую картину процесса самоорганизации можно представить следующим образом:

а) самоорганизация может начаться лишь в открытой системе, которая обменивается с окружением веществом, энергией и информацией. Именно за счет притока новой энергии или вещества, богатого энергией, система может поддерживать свою упорядоченность и организацию. В противном случае рост энергии привел бы ее к хаосу и дезорганизации, что и наблюдается в закрытых системах;

б) с увеличением притока энергии или вещества из внешней среды возрастает неравновесность системы, которая приводит к возникновению неустойчивости ее прежней структуры. А это означает, что прежнее взаимодействие элементов системы между собой нарушается;

в) возникающие в неравновесной системе флуктуации или случайные отклонения системы от равновесия не только не ослабляются, но, наоборот, усиливаются, способствуя дальнейшему «расшатыванию» прежней устойчивости;

г) в некоторой критической точке (точке бифуркации) происходит когерентное, согласованное движение или поведение элементов системы, которые двигались разобщенно. Вследствие этого возникают кооперативные процессы, характеризующиеся новым характером взаимодействия между элементами системы;

д) с появлением кооперативных процессов возникает и новая динамическая структура системы, качественно меняющая ее характер. Важно при этом обратить внимание на то, что сам переход от одной структуры к другой зависит от целого ряда случайных факторов, так как флуктуации, будучи случайными, по самой своей природе не имеют однозначно детерминистического характера [11, 54].

Синергетическая парадигма раскрывает сущность глобально-исторического процесса на современном этапе, который наблюдается потому, что имеет место движение социума к суператтрактору. Это движение происходит на основе не статического, а динамического разнообразия. Синергетическая модель глобального прогресса как бы обращается к нам с призывом: «Вперед к глобальному единству,

но на основе не конечного, а потенциально бесконечного локального разнообразия!» [12, 113]. Синергетический подход к глобализации позволяет предсказывать ряд характерных особенностей этого процесса, которые еще не проявились в полной мере и с которыми с большой степенью вероятности придется иметь дело в будущем.

Теория социальной самоорганизации исследует общие закономерности взаимоотношения социального порядка и хаоса, тенденцию к преодолению противоположности между хаосом и порядком, «дает ключ к объяснению возникшей в последней четверти ХХ в. тенденции человечества к глобальному единству на основе постоянно растущего локального разнообразия» [12, 109]. Синергетическая теория глобализации не только объясняет наблюдаемый в настоящее время процесс глобализации, но открывает широкие возможности для прогнозирования характера этого процесса в будущем. Хотя глобализация как явление связана с такими процессами, как интеграция (объединение социальных структур в структуры более сложного типа), модернизация (распространение передовых технологий), глобализация (распространение в планетарном масштабе некоторых локальных институтов, идеалов и ценностей), но не сводится к ним.

Таким образом, невозможно понять содержание глобально исторического процесса без синергетической теории. Синергетика в настоящее время выступает катализатором этого процесса. Это проявляется в следующем.

1. Сложноорганизованным системам нельзя навязывать пути их развития. Важно понять, как способствовать их собственным тенденциям развития, как выводить системы на эти пути (аттракторы). В наиболее общем плане важно понять законы совместной жизни природы и общества, их коэволюции.

С позиций синергетики возможно развитие некоего общего взгляда на принципы коэволюции природы и человечества, закономерности совместной жизни, объединения суверенных государств и geopolитических регионов в мировое сообщество, интеграции Востока и Запада, Юга и Севера. Можно надеяться на установление новых принципов объединения человеческих личностей и культурно-исторических сообществ, организации пространства коммуникации, диалога между людьми – носителями разных типов мышления, культурных традиций и жизненных ценностей. Таким образом, проблема управляемого развития принимает форму проблемы самоуправляемого развития [13, 23].

2. Синергетика объясняет нам, каким образом и почему хаос может выступать в качестве созидающего начала, конструктивного механизма эволюции, как из хаоса собственными силами может развиться новая организация, структура, система. Через хаос осуществляется связь разных уровней организации. В моменты неустойчивости малые возмущения, флюктуации могут разрастаться в макроструктуры. Из этого общего вывода следует, что усилия, действия отдельного человека не бесплодны, они не

всегда полностью растворены в общем движении социума. В особых состояниях неустойчивости социальной среды действия отдельного человека могут влиять на макросоциальные процессы. В связи с этим вытекает необходимость осознания каждым человеком личной ответственности за судьбу всей социальной системы, всего человечества.

3. Синергетический анализ сложных систем свидетельствует о том, что, как правило, у них существует несколько альтернативных путей развития. Множественность эволюционного пути, отсутствие жесткой детерминации сужает основу эсхатологического пессимизма. Это укрепляет надежду на возможность выбора путей дальнейшего развития, причем таких, которые устраивали бы человека и не являлись бы разрушительными для окружающей среды. Хотя путей эволюции (целей развития) много, но с выбором пути в точках бифуркации, то есть на определенных стадиях эволюции, проявляет себя некоторая предопределенность развертывания процессов. Настоящее состояние системы определяется не только ее прошлым, историей, но и строится, формируется из будущего. Что касается человека, то именно явные, осознанные и скрытые подсознательные установки определяют его поведение в повседневной жизни.

4. Концепция синергетики открывает новые принципы сборки сложного целого из частей: построение сложных развивающихся структур не сводится к их простому сложению, так как целое не равно сумме частей. Оно не больше и не меньше суммы частей, оно качественно другое. Понимание общих принципов организации эволюционного целого имеет большое значение для выработки правильных подходов к построению сложных социальных, геополитических целостностей, к объединению стран, находящихся на разных уровнях развития, в мировое сообщество, в единую цивилизацию.

5. Синергетика дает знание о том, как надлежащим образом оперировать сложными системами и как эффективно ими управлять. Оказывается, главное – не сила, а правильная топологическая конфигурация, архитектура воздействия на сложную систему. Малые, но правильно организованные резонансные воздействия на сложные системы чрезвычайно эффективны. Синергетика раскрывает закономерности и условия протекания быстрых, лавинообразных процессов нелинейного, самостимулирующего роста. При этом важно понять, как можно инициировать такого рода процессы в открытых нелинейных процессах, например, в среде экономической, и какие существуют требования, позволяющие «избегать вероятностного распада сложных структур вблизи моментов максимального развития, особенно в точках бифуркации» [10, 69].

6. Методология нелинейного синтеза, основанная на научных принципах эволюции и коэволюции сложных структур мира, может лежать в основу футурологических исследований, проектирования различных путей развития человечества в будущем [14, 109–115]. Поскольку экологические, экономические и политические проблемы человечества стали глобальными,

сложными и нелинейными, традиционные представления об индивидуальной ответственности становятся сомнительными. Необходимы новые модели коллективного поведения, учитывающие различные степени наших индивидуальных способностей и понимания происходящего. Индивидуальная свобода принятия решений не отвергается полностью, а ограничивается коллективными эффектами, свойственными сложным системам природы и общества, неподконтрольным и непредсказуемым на достаточно большом промежутке времени. Поэтому одних лишь благих намерений недостаточно. Такова методологическая значимость парадигмы самоорганизации при анализе глобально-исторического процесса.

Выводы. Новый подход к самоорганизации, выдвинутый синергетикой, может стать основой для создания единой концепции глобального и космического эволюционизма. Такая концепция призвана показать как в результате самоорганизации и усложнения структуры систем происходит процесс возникновения различных форм движения материи, начиная от простейших объектов неорганической природы, кончая живыми системами и человеком.

Итак, на основе синергетической парадигмы сейчас началась разработка новой методологии разрешения современных противоречий, становление той целостно-плуралистической самоорганизации, начиная от взаимодействия отдельных личностей и заканчивая всем человечеством, которая должна рассматриваться как новая дорога движения к гармонии, истине и формированию NBICS цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Синергетике 50 лет // Вопросы философии. – 2000 . – №3. – С. 53–61.
2. Цикин В.А. Философия самоорганизации сложных систем. – Сумы, СПГУ, 2001. – 196 с.
3. Хакен Г. Синергетика. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
5. Цикин В.А., Брижатый А.В. Синергетика и образование: новые подходы. – Сумы: СумДПУ, 2005. – 276 с.
6. Князева Е.Н. Нелинейная паутина познания // Человек. – 2006. – № 2. – С. 21–33.
7. Цикін В.А., Бріжата І.А. Філософія освіти – стратегія прориву в майбутнє. – Суми, СумДПУ, 2012. – 256 с.
8. Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: ИПМ, 1990. – 45 с.
9. Князева Е.Н, Курдюмов С.П. Основания синергетики. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.

10. Цикін В.А. Философская интерпретация NBICS цивилизации. – Сумы: ФОП Цёма С.П., 2016. – 240 с.
11. Цикін В.А. Когнитивные горизонты синергетической парадигмы // Наука и образование. – Киев, ПАРАПАН, 2008. – С. 37–59.
12. Бранский В.П., Пожарский С.Д. Глобализация и синергетическая філософія історії // ОНС. – 2006. – № 1. – С. 109–120.
13. Синергетика: перспективы, проблемы, трудности (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – С. 3–33.
14. Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного знания. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 560 с.

РЕЗЮМЕ

В. О. Цикін. Синергетика – катализатор глобально-історичного процесу.

У статті розкривається сутність синергетики на сучасному етапі наукового пізнання, виділяються її характерні риси. Сформульовано основні принципи самоорганізації в системах живої, неживої природи, та соціуму. Основний акцент зроблено на аналізі специфіки прояву синергетики як прискорювача еволюції глобально-історичного процесу.

Ключові слова: синергетика, відкрита система, хаос, біфуркація, атрактор, самоорганізація, флюктуація, нелінійність розвитку.

SUMMARY

V.O. Tsykin. Synergetics – catalyst of global-historical process.

The article reveals the essence of synergetics at the present stage of scientific knowledge are its characteristic features. Basic principles of self organization in systems of animate and inanimate nature as well as society. The main emphasis is paid on the analysis of the specifics of manifestation of synergetics as the accelerator of the evolution of the global- historical process.

Key words: synergetics, an open system, chaos, bifurcation, attractor, self-organization, fluctuation, nonlinearity development.

УДК 101.1+001.12

С. В. Сумченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СУЧАСНА НАУКА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проведено аналіз провідних характерних рис науки як складно структурованого соціокультурного феномену та окреслення деяких перспектив її розвитку. Розкриті поняття «фундаментальна наука» та «прикладні дослідження». Окреслено питання відмінності гуманітарного

знання та знання природничо-наукового, при цьому наголошується, що науки про людину технологізуються, реалізується ідея про єдність наук про природу і наук про людину; підкреслено, що гуманітарна проблематика стає ще більш актуальною. Наголошено, що науці відводиться вагома роль у формуванні сьомого соціо-гуманітарного технологічного укладу як адекватної відповіді технологічним викликам ХХІ ст. Звернута увага на той факт, що в сучасних умовах процес наукової творчості передбачає поєднання вченим рис «ескапіста» та «менеджера». Вельми перспективними видаються подальші наукові розвідки тенденцій розвитку науки.

Ключові слова: наука, «фундаментальна наука», «прикладні дослідження», науки про людину, «постлюдина», соціо-гуманітарний технологічний уклад, технонаука, «ескапіст», «менеджер».

На сучасному етапі цивілізаційного поступу людства вплив науки на життєдіяльність соціуму та окремої людини є надзвичайно потужним. В теперішніх умовах буття планетарної цивілізації саме науковий потенціал суспільства і його здатність до виробництва сучасних високих наукомістких технологій виступають провідними детермінуючими чинниками його розвитку. Сучасна наука стала потужним соціально-економічним інститутом, вплетеним у промислове виробництво, зі значними фінансовими потоками. Це робить аналіз сучасного стану та деяких перспектив науки як соціального і культурного феномена вельми актуальним.

На сьогоднішній день не підлягає сумніву, що роль наукового знання в розвиткові різних сфер життєдіяльності суспільства і окремої людини постійно зростає. Отже, виникла потреба звернення до аналізу стану, перспектив його розвитку, що дозволяє прослідкувати фундаментальні тенденції трансформації науки. Серед дослідників цієї проблеми слід назвати С. Вовка, І. Добронравову, В. Ільїна, О. Князеву, С. Кримського, В. Лекторського, М. Марчука, М. Мойсеєва, В. Ратнікова, О. Рубанець, М. Савостьянову, В. Стьопіна, В. Чуйко, В. Цикіна, В. Шаповалова, Б. Юдіна тощо. Однак, заслуговує на особливу увагу питання аналізу провідних характеристик сучасного етапу розвитку науки та деяких її перспектив, в чому і полягає мета статті.

Наука – складноструктурений соціокультурний феномен, що сформувався в результаті емпірико-теоретичної та прагматико-інноваційної діяльності людства, метою якої є вироблення системи об'єктивних знань і законів дійсності, необхідних для удосконалення реальності і адаптації до неї людини [5, 1]. Наука – це особлива форма духовної діяльності людей. Наука як цілісний феномен виникає в Новий час унаслідок віddілення теоретичного знання від емпіричного і проходить в своєму розвиткові три основні етапи: класичний, некласичний і постнекласичний. Відзначимо, що ключова ознака цієї типології – корелятивний зв'язок між типом системних об'єктів і

відповідними характеристиками суб'єкта, що пізнає, який може освоювати об'єкт.

Протягом досить тривалого часу для визначення характеру та спрямованості змін у науці вченими активно використовувалися два поняття: «фундаментальна наука» та «прикладні дослідження». Проте, на сьогоднішній день поділ досліджень на фундаментальні і прикладні вже не є таким однозначним. Б. Пружинін пояснює: в XIX ст. з'явилося поняття «чиста наука»; і фундаментальна наука набула смислового відтінку чистої науки. В XX ст. фундаментальність науки стала означати її роль як фундаменту прикладної науки [2, 5–7]. Зараз термін «фундаментальна наука» в залежності від контексту вживається в одному з цих двох зазначених смыслах. В англійській же мові існує чітке розмежування смыслів понять: *fundamental science* (в смисловій опозиції-зв'язці з *special sciences*) та *basic science* (в смисловій опозиції-зв'язці з *applied science*).

Зупинимось також на питанні відмінності гуманітарного знання та знання природничо-наукового. Раніше вважалося, що гуманітарне знання не можна технологізувати. В англійській мові слово *science* (наука) відносилося тільки до наук про природу, а дослідження проблем, пов'язаних з людиною, об'єднувалися терміном *humanities*. Сьогодні широко використовується термін *human sciences* – науки про людину. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що науки про людину технологізуються, використовуються соціальні та гуманітарні технології, що розробляються на підставі психологічних, соціологічних, освітніх, економічних досліджень. На думку В. Лекторського, «є серйозні підстави вважати, що науки про людину – це передній край розвитку сучасної науки в цілому» [3, 4–5]. Методи природничих і точних наук починають застосовуватися до вивчення феномену людини. Видеться, що сьогодні здійснюється ідея про єдність науки: наук про природу і наук про людину.

Проте людині притаманні такі цінності як свобода, творчість, гідність, моральний вчинок, котрі не піддаються процесам технологізації. Саме ці цінності можуть зазнати трансформації в умовах нестримної технологізації, коли вчені отримують якісно нові можливості для впливу на тілесність людини («редагування» генної карти) та мозок, значить, і на психіку, конструювати біологічну природу людини із заздалегідь заданими показниками. Цей час асоціюється з «постлюдським часом», а результатом подібних конструювань стане «постлюдина». Постлюдина являє собою фазу глобальної еволюції людського роду, яка ознаменована застосуванням Hi-Tech. Ця фаза еволюції ще не наступила, але вже зараз проблеми самовизначення людини в контексті технологічного перетворення фундаментальних першооснов антропності є однією з центральних в дискусіях з проблем антропології постлюдини.

В цій ситуації традиційна гуманітарна проблематика не тільки не втрачеє своєї значущості, але й стає ще більш актуальною. Технологічне використання науки пов'язане з економічною та соціально-політичною стабільністю країн в

сучасних умовах технологічної гонки та активних процесів глобалізації, розвиток же гуманітарних досліджень спрямований на культивування цінностей та становлення нової системи цінностей. Остання має стати основою виживання та подальшого прогресу суспільства. Необхідний планетарно-космічний масштаб думки, тобто філософські системи, наукові теорії, мистецтво мають орієнтуватися на загально-космічну єдність з акцентом на пріоритет загальнолюдських цінностей, збереження фундаментальних екзистенціальних характеристик, оскільки людство буде стійкою системою тоді, коли пріоритетними для нього стануть фундаментальні духовні орієнтири.

Наука постійно розвивається, саме їй відводиться вагома роль у формуванні сьомого соціо-гуманітарного технологічного укладу як адекватної відповіді технологічним викликам ХХІ ст. В. Лепський пояснює: «Технологічні уклади – комплекс освоєних революційних технологій, інновацій, винаходів, що лежать в основі кількісного і якісного стрибка в розвиткові продуктивних сил суспільства» [4, 67]. Перший уклад – «енергія води», другий уклад – «епоха пара», третій уклад – «епоха електрики». Провідною рисою четвертого технологічного укладу стала розробка ядерної зброї. Вагому роль в процес усвідомлення людством апокаліптичних загроз використання цієї зброї внесли М. Моісеєв та В. Александров, котрі розробили модель «ядерної зими». На жаль, в ХХІ ст. розпочинається черговий етап неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї.

Для п'ятого технологічного укладу характерні яскраві приклади того, що вельми значущі для суспільства інновації можуть створювати відносно невеликі автономні групи винахідників, причому без необхідного контролю з боку суспільства. Так, персональний комп'ютер був створений двома інженерами, котрі мали початковий капітал в декілька тисяч доларів. Також саме окремі люди мають можливості несанкціонованого використання комп'ютера (мова йде про хакерів).

Прихід шостого технологічного укладу пов'язаний з активними розробками в області нанотехнологій та біотехнологій. В. Лепський наголошує на тому, що загрози в цей період стають масштабнішими і набувають нових форм. Реагування на ці загрози не може бути ефективним тільки за рахунок створення механізмів контролю; суспільство має знайти адекватні форми організації життєдіяльності. Так, постає загроза створення групи надлюдів, котрі зможуть швидше за інших використати мережеві технології організації спеціалістів в області наномедицини та використати їх у своїх власних цілях. Розвиток нано- та біотехнологій з великою долею вірогідності призведе до створення середовищ активних нанобіоелементів, що будуть самоорганізовуватися та саморозвиватися. Ці середовища можуть бути використані як в інтересах охорони здоров'я, так і в інтересах створення нових видів зброї [4, 68–70]. Постає нагальна потреба контролю і коригування функціонування цих середовищ. З впевненістю можна стверджувати, що на

сьогоднішній день наука не в змозі вирішити окреслені проблеми; постає загроза того, що середовища активних нанобіоелементів виявляться неконтрольованими. Проте, поступове пробудження рефлексії суспільства з приводу актуальності проблеми сприяє коректній її постановці та пошукові шляхів вирішення. У цьому контексті слід наголосити на необхідності «...прогнозування соціокультурного розвитку і вироблення на його основі уявлення про майбутнє людства...» [1, 33].

Сучасна наука занурилася в соціально-економічну конкуренцію. Наука являє собою надзвичайно потужний соціально-економічний інститут, без якого неможливе промислове виробництво; наука тісно переплетена з замовником, а, значить, з фінансовими потоками і фінансовими структурами, оскільки завдяки науковим розробкам замовник сподівається отримати прибуток. Замовники наукового знання також включені в процес його виробництва. Головні виробники наукового знання тепер не тільки дисциплінарно організовані вчені, але і «одержувачі» знання, тобто замовники. Складається ситуація, коли контекст застосування стає конституючим по відношенню до процесу виробництва знання.

Під впливом економічної конкуренції руйнується традиційна наукова комунікація. Це означає: наукове знання є таким феноменом, що можна відтворити, і наукова комунікація була підпорядкована цій вимозі. В сучасних же умовах якщо дослідження проводяться, наприклад, в лабораторіях великих фармацевтичних фірм, останні абсолютно не зацікавлені у наданні конкурентам інформації, що коштує надзвичайно дорого. Наслідком цього і постає розірвання наукових комунікацій, адже без відтворюваності методу отримання результату пізнання виникає реальна загроза існуванню науки. Тому, постає нагальна потреба відновлення цілісності науки.

На думку Б. Пружиніна, з'являється новий смисловий пласт в терміні «фундаментальна наука» – експертний. І перспективи науки, наголошує вчений, пов'язані з тією роллю, значною та серйозною, яку сьогодні виконують експертні спільноти і інституції, що їх забезпечують [2, 8–12]. Дійсно, можна констатувати, що вельми позитивні процеси відбуваються у зв'язку з формуванням експертних спільнот. Адже практично будь-який результат у науці, спрямований на прикладне його застосування, цікавить не тільки замовника, але і, як правило, стає предметом пильної уваги суспільства. Значить, наслідки застосування наукових знань на практиці оцінюються також і в соціально-гуманітарному контексті. Виникає ситуація, коли замовник змушений надати результати експертним спільнотам, які спираються на науку як ціле. І результат спеціалізованого прикладного дослідження починає включатися в цілісну систему знання.

Той факт, що сьогодні прикладна складова наукових досліджень переважає, є зrozумілим, це – процес об'єктивний. Проведення сучасних наукових досліджень коштує надзвичайно дорого, тому дослідження

фінансиються, коли вони мають прикладне значення. А результати таких досліджень, проходячи експертизу, стають складовою частиною фундаментальної науки. Можна припустити, що саме на шляху подолання протистояння фундаментальної науки та прикладного дослідження відкривається перспектива науки.

Поява феномена технонауки як нової форми взаємодії науки, виробництва і бізнесу стало результатом переорієнтації цілей наукового пошуку на реалізацію інновацій, що приносять прибуток від реалізації на ринку. окремо узята наука і технологія перетворилися на одномірні «проекції» єдиної технонауки, в реальній практиці існує не дихотомія «наука – технологія», а нерозривний синергетичний симбіоз між ними.

Технонаука – це не тільки органічний симбіоз науки і технології. У суспільстві знання істотно розширяються контури взаємодії науки, технології, суспільних потреб, бізнесу і кардинально змінюються їх взаємозв'язки: розробка нової технології починається тоді, коли на неї є попит. Б. Юдін відзначає: «Взаємозв'язок науки і техніки в такому симбіозі внутрішньо суперечливі. З одного боку, наука виступає як генератор нових технологій і саме через стійкий попит на них користується підтримкою, часом вельми щедрою. З іншого боку, виробництво нових технологій визначає попит на науку обмеженого типу, так що багато її потенцій залишаються нереалізованими. Від науки не вимагається ні пояснення, ні розуміння речей – достатньо того, що вона дозволяє ефективно їх змінювати. Тим самим відкривається можливість для переосмислення... співвідношення науки і технології, що склалося раніше. Якщо традиційно воно розумілося як ... застосування кимсь і колись виробленого наукового знання, то тепер виявляється, що сама діяльність по отриманню такого знання «вбудовується» в процеси створення і вдосконалення тих або інших технологій» [7, 590].

Як відомо, першоджерелом виникнення науки були саме практичні потреби людини; наука виникала як наука практиків, а не теологів або натурфілософів. В гносеологічному сенсі природа науки є практичною. Говорячи ж про сучасну технонауку, дослідники акцентують увагу на тому, що наука стала потужним соціально-економічним інститутом, елементом промислового виробництва, що і породжує домінування прикладної функції науки. Але ж саме фундаментальні дослідження забезпечують можливість вирішення прикладних завдань. Органічна функція науки, що означає пошук істини, потребує особливої уваги науковців і філософів. Адже завдання пошуку істини має надзвичайно важливе світоглядне та етичне значення, оскільки істина – це моральна цінність. Наука має надзвичайно високе культурно-історичне значення, і це не можна ігнорувати, говорячи про сучасну технонауку.

В сучасних умовах процес наукової творчості передбачає поєднання вченим рис «ескапіста» та «менеджера». Під ескапізмом О. Труфанова розуміє

не відмову від соціальної активності, а дистанціювання від світу повсякденності у світ наукових проблем, які можуть розумітися вченим більш важливими, ніж актуальні проблеми оточуючого його суспільства [6, 74–75]. В сучасному світі учений не може бути виключно ескапістом, оскільки функціонування науки нині передбачає необхідність значних фінансових вкладень у технічне обладнання, проведення експериментів тощо. Значить, вчений має враховувати не тільки власний дослідницький інтерес, але і запити суспільства, соціальне або комерційне замовлення.

Ескапізм вченого можна розглядати на двох рівнях. Соціальний ескапізм – ескапізм першого рівня – передбачає майже повне свідоме чи несвідоме ігнорування суспільного життя, концентрацію на науковій творчості з метою задоволення власного наукового інтересу в процесі пошуку істини. Другорядними при цьому виявляються соціальний статус і зв'язки, соціальний запит, етичні аспекти наукової творчості. Разом з тим, вчений, як правило, передбачає, що його дослідження все ж має принести користь, оскільки результатом його роботи є пошук істини. В цьому контексті слід звернути увагу на те, що в сучасній науці одиницею наукової роботи є лабораторія, в якій працює колектив вчених, проте і колектив теж може бути ізольований від суспільства.

Психологічний ескапізм – ескапізм другого рівня – передбачає занурення вченого у світ науки, в якому він часто операє ідеальними, теоретичними об'єктами, яких не існує в реальному світі. Таке абстрагування від реальності, необхідність у відчуженості від навколошньої дійсності, особливо характерне для фундаментальної науки, є необхідною умовою наукової творчості. Саме психологічний ескапізм і призводить, ймовірно, до соціального ескапізму вченого.

При характеристиці такої соціальної ролі вченого, як менеджер у сфері науки, виділяють два їх види. Перший – це вчений-менеджер, який продовжує займатися науковою діяльністю, поєднуючи її з адміністративною занятістю. Другий – це вчений, який стає менеджером самостійно в процесі наукових досліджень, чому сприяють різноманітні соціально-політичні чинники життєдіяльності суспільства. Серед таких чинників домінуючу роль подекуди відіграють представники вищого менеджменту наукових організацій, котрі доручають вченим виконання управлінських функцій, таких як, наприклад, керівництво певним проектом, створення нової лабораторії тощо. Наслідком цього і є поява вченого-менеджера, однією з головних цілей якого стає тиражування, продаж результатів своєї інтелектуальної діяльності або наукової організації. Значна частина часу вчених-менеджерів, котрі постійно комунікують між собою, присвячена діяльності, що безпосередньо не пов'язана з процесом наукового пошуку, проте має безпосередній вплив на розвиток науки. Ефективність вченого-менеджера буде залишатися на високому рівні тільки у

випадку, якщо він буде орієнтуватися на інтереси науки, а не замовника або владу.

Отже, визнання єдності фундаментального і прикладного вимірів науки на сучасному етапі цивілізаційного поступу людського суспільства постає одним з ключових факторів забезпечення конкурентоспроможності держави. Сьогодні науки про людину технологізуються, що, в свою чергу, сприяє створенню ситуації, коли традиційна гуманітарна проблематика не тільки не втрачає своєї значущості, але й стає ще більш актуальною. У зв'язку із зануренням науки в соціально-економічну конкуренцію руйнується традиційна наукова комунікація, проте, перспективи науки, ймовірно, пов'язані з тією роллю, яку сьогодні виконують експертні спільноти і інституції, що їх забезпечують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денежников С. С. Методологичні запити прогнозування соціокультурного розвитку / С. С. Денежников // Наукові абриси III тисячоліття, індустрія хай-тек та проблеми інноваційної освіти в умовах крос-культурних взаємодій: тези виступів учасників Міжнародної наукової конференції (17-18 червня 2016 року) / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та ін.; [редактор-упорядник С. С. Денежников, за заг. ред. проф. Цикіна В. О.]. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. – С. 32–36.
2. Круглый стол «Перспективы российской науки как социального и культурного института» // Вопросы философии. – 2014. – № 8. – С. 3–43.
3. Лекторский В. А. Возможны ли науки о человеке? / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 2015. – № 5. – С. 3–16.
4. Лепский В. Е. проблема сборки субъектов развития в контексте эволюции технологических укладов / В. Е. Лепский // Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. Под ред. проф. Д. И. Дубровского. – М. : ООО «Издательство МБА», 2013. – С. 67–81.
5. Малькова Т. П. Тенденции развития науки: модели и плюрализм источников развития [Электронный ресурс] / Т. П. Малькова // Гуманитарный вестник. – 2015. – Вып. 07/2015. – С. 1–11. – Режим доступу (станом на 2016 р.) : URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/hum/phil/266.html>.
6. Труфанова Е. О. Социальные роли учёного от «эскаписта» до «менеджера» / Е. О. Труфанова, А. Ф. Яковлева // Вопросы философии. – 2015. – № 3. – С. 72–83.
7. Юдин Б. Г. Знание как социальный ресурс / Б. Г. Юдин // Вестник РАН. – 2006. – Т. 76. – № 7. – С. 587–595.

РЕЗЮМЕ

С. В. Сумченко. Современная наука: состояние и перспективы развития.

В статье проведен анализ ведущих характерных особенностей науки как сложно структурированного социокультурного феномена и определение некоторых перспектив ее развития. Раскрыты понятия «фундаментальная наука» и «прикладные исследования». Очерчен вопрос отличия гуманитарного знания и знания естественно-научного, при этом отмечается, что науки о человеке технологизируются, реализуется идея о единстве наук о природе и наук о человеке; подчеркнуто, что гуманитарная проблематика становится еще более актуальной. Отмечено, что науке отводится весомая роль в формировании седьмого социо-гуманитарного технологического уклада как адекватного ответа технологическим вызовам XXI века. Обращено внимание на тот факт, что в современных условиях процесс научного творчества предполагает сочетание ученым черт «эскаписта» и «менеджера». Весьма перспективными представляются дальнейшие научные исследования тенденций развития науки.

Ключевые слова: наука, «фундаментальная наука», «прикладные исследования», науки о человеке, «постчеловек», социо-гуманитарный технологический уклад, технонаука, «эскапист», «менеджер».

SUMMARY

S. V. Sumchenko. Modern Science: Current State and Prospects of Development.

The deals with article analysis of the leading characteristic features of science as difficult structured social and cultural phenomenon and identify some prospects. A definition of science is given. Changes taking place in contemporary science are characterized as «postnonclassical scientific rationality», «technoscience». Reasons for the steady increase of the role of science in the modern world are specified, the latest trends in science are highlighted. The concept of «fundamental science» and «basic science» are disclosed. The question about differences between humanities and science is analyzed, the humanities are technologized, the process of the unity of the sciences and humanities. The reduction of scientific knowledge about the human being to the results of natural sciences is not only one-sided, but can create dangerous consequences in case of technological use of such knowledge. The idea that humanitarian issue has become even more urgent is stressed. Because the human sciences should take into account the fact, that the human being is not only a natural being, but also an artificial one, that is included in culture. The accepting this idea makes possible fruitful interaction of different human sciences for solution of problems created by contemporary technologies. Science plays a significant role in the formation of the seventh socio-humanitarian technology as a way an adequate response to the technological challenges of the XXI century. The interrelations between two social roles of the scientists: «escapist» and «manager». It is shown

that the process of scientific creativity demands that the scientist should be «escapist» on one hand (to immerse itself completely into the world of scientific creativity, ignoring the social environment) and «manager» on the other hand (to manage the scientific process on different levels – from individual grants to the high-level administrative functions in scientific organizations). Future research trends in the development of science are actual.

Keywords: science, fundamental science, basic science, humanities, «posthuman», socio-humanitarian technological way, technoscience, «escapist», «Manager».

УДК 167.6

З. Ю. Макаров

Винницкий национальный
технический университет

СОВРЕМЕННАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ И ПОСЛЕЛАПЛАСОВСКИЙ ДЕТЕРМИНИЗМ: СИНТЕЗ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ И ГУМАНИТАРИСТИКИ

В статье проведен анализ послелапласовского детерминизма, который позволяет увидеть концепт научной рациональности в становлении и очертить его проблемный статус в постнеклассическом контексте науки. Устанавливается, что утверждение вероятностного стиля мышления способствует рефлексии коммуникативных и коэволюционных аспектов рациональности. Выявляя эту тенденцию в общем контексте тематики научных парадигм, автор обозначает рациональную стратегию асимиляции случайности и целеполагания в современной научной методологии.

Ключевые слова: лапласовский и послелапласовский детерминизм, причинность, случайность, научное описание, объяснение, понимание, рациональность, нелинейные теории, парадигма.

Многие историко-научные исследования свидетельствуют, что секуляризация доктрины естественного откровения породила классическую рациональность как проблему взаимного опосредования структуры трансцендентального субъекта и порядка его творений, Замысла и Природы (работы Н.С. Автономовой, П.П. Гайденко, В.Н. Поруса, В.С. Швырева и др.). Попытки замкнуть герменевтический круг между этими уровнями рефлексии вызвали ряд редукционистских стратегий, наиболее популярные из которых под эгидой П.С. Лапласа образовали отношение «ума» и его проекции на «естественную детерминацию». Последующее преодоление гегемонии

лапласовского детерминизма обнажило обескураживающее множество этих стратегий с их значениями рациональности («закрытая» и «открытая», «логическая», «эмпирическая», «нормативная», «содержательно-научная»...).

«Образующий субстрат рациональности – будь то разум, особый научный метод или деятельность, целиком отвечающая своей цели и контексту, оказывается неадекватной абстракцией, а при попытке сделать его более конкретным и содержательным исчезает противопоставление рационального и иррационального» [23, 128].

Среди подобных абстракций рациональности не теряет своей влиятельности непозитivistская, которая сводит весь ряд рассматриваемых проблем к логико-лингвистическим критериям организации теоретического и эмпирического, взятых как известное веберовское отношение средств и целей (*Zweckrationalitaet*). Несмотря на то, что в ходе эволюции неопозитивизма простое очищение эмпирического базиса от внеученных факторов давно переросло в освоение объяснительной функции теории и внеэмпирических способов выдвижения гипотез («контекст открытия»), производные этой стратегии остаются в сугубо эпистемологических рамках. Например, Х. Патнем представляет рациональность как эффективную аксиоматику инструментальной презентации реальности в критериях простоты, полноты, когерентности [19, 178], игнорируя внедискурсивные регулятивы эмпирических значений как каузально недостоверные. С другой стороны, в современной парадигме методологической эманципации постмодернисты склонны лишать эмпирического значения и эксплицитные аподиктические критерии рациональности, отводя им, в лучшем случае, вероятностную смысловоориентирующую роль.

Таким образом, анализ рациональности послелапласовского детерминизма отражает актуальность мировоззренческого испытания партикулярного формально-логического идеала научного разума целостью условий его существования, в которой неуклонно расширяются пределы демаркации, включая сегодня помимо предметно-репрезентативных социокультурные и гуманитарные функции науки. В частности, сложные самоорганизующиеся системы, изучаемые в рамках теории динамических систем, теории катастроф, синергетики и др., на постнеклассическом этапе развития становятся образцовыми, вознося в статус научной парадигмы представления об уровнях сложности, эмерджентном развитии, нелинейном эффекте, упорядоченном хаосе, неоднозначности регуляции, человекоразмерной интерпретации — все то, что проблематизирует «естественную детерминацию» и нормативную рациональность ее презентации (работы В.В. Афанасьевой, Т.И. Бугровой, Б.Ю. Дмитриева, Е.В. Ковешникова, И.К. Кудрявцева, С.А. Лебедева, В.А. Цикина).

Вместе с тем, просветительский курс на сциентизацию рациональности поселил среди ее критериев вирус инновационности, который требует от

разума экспансивных действий. Отсюда перманентная проблема противоречия теории и метода, формы и содержания, цели и средств, которая редуцировалась классическими идеализациями действительности, а в последнее время – гипостазированием стохастического и эволюционного момента послелапласовского (ин)детерминизма. Учитывая широкий потенциал заявленной темы, в нашей статье мы сосредоточим внимание на сквозных для научной рациональности и детерминизма способах научной презентации реальности (как операциональной ипостаси стилей мышления), разрешая задачу методологической разработки и рациональной оценки демаркационного проекта неклассики и постнеклассического дисциплинарного взаимодействия естественнонаучных и социогуманитарных феноменов и регулятивов. Исходный дуализм рациональной рефлексии, обнаружившей в погоне за «замысловатым» результатом его предметный паллиатив – собственно процесс познавательной деятельности, здесь получает предельное выявление в дилемме нормативной аналитической целерациональности и прескриптивного гуманистического целеполагания.

С привлечением к атомистической парадигме качественных областей бытия резко ослабели многие классические идеализации относительно учитываемых причин и следствий, а с ними и гарантии разумности. «Вопреки результатам и достижениям истории философии в XIX-XX вв. наблюдается постепенное угасание философского рационализма и его место занимает плюралистический (ухудшенный вариант дуализма) эмпиризм двух основных видов: 1) сенсуалистический, питавший и питающий как марксистский диамат, так и различные школы позитивизма и 2) интуитivistский, опирающийся на иррационализм» [22, 23]. Повышение точности измерений в электродинамике, термодинамике, биологии не обеспечивало аналитичности, интегративности, комбинаторности эмпирических величин с тем, чтобы от них переходить к математически артикулированной номологии. Поскольку та, несмотря на все влияние ньютонианства, воспринималась в некотором трансцендентном отношении к унифицированным телам, первой интерпретацией кризиса сталозвучный философскому иррационализму метафизический индетерминизм. И соответственно первой реакцией на него – «позитивная» индуктивная методология (Дж.Ст. Милль, У. Уэвелл, У. Джемс и др.).

Игнорируя эмпирико-аналитический разрыв явлений, позитивизм по Юмовски различал их только по величине «ближайших» причин, поэтому производившиеся в наглядных механических схемах нерегулярные и противоречивые следствия находили оправдание в скептической «повествовательной манере» [21, 207] и подлежали сложению и массовой оценке в альтернативных номологических описаниях. Опирающаяся на множество атомарных предложений свобода манипуляции их переменными в классическом представлении о прогрессе науки должна вызревать в обещавшее овладение предметом научное объяснение. Однако предпринятые

для фальсификации теоретических альтернатив поиски единой теории фундаментальных взаимодействий, с одной стороны, и «скрытых ближайших параметров» самотождественной онтологии, с другой стороны, только породили неклассическую проблему избыточности критериев рациональности. Если философскую рациональность это заставило искать нормативы познания на более общем уровне внеродического анализа, то научно-позитивистская сосредоточилась на интерсубъективном потенциале инструментальных способов презентации («синтетических формах», «математических гипотезах», «пропозициональных высказываниях»). «Как известно, упор на “описание” по сравнению с “объяснением” в науке как будто впервые сделал Кирхгоф, открывший (вместе с Бунзеном) спектральный анализ; это мнение, как известно, было поддержано и развито Э. Махом, Пуанкаре, Дюгемом и другими учеными, внесшими наибольший вклад в дело философского понимания точных наук (...) речь идет о наиболее полном и наиболее кратком описании, т.е. обычно облеченному в математическую форму» [16, 266].

Реализуя антиметафизическую программу позитивизма, указанные «описания» переносили познавательные приоритеты с объекта на метод, с объясняющей функции теории на предсказательную, с причинно-следственного детерминизма на вероятностный эрзац причинности – целостную область возможных значений. «Абсолютная точность, вполне строгая, однозначная определенность последствий какого-нибудь допущения существует в естествознании (как и в геометрии) не в чувственной действительности, а только в теории. Развитие науки имеет целью все лучше и лучше приспособить теорию к действительности» [17, 431]. Так внешней силовой «причинной» детерминации стали противопоставлять «непричинные» внутреннюю связь состояний (Л. Больцман), логическому отношению – функциональную корреляцию (Ж. Кювье), исследованию приспособлений – закон соотношения роста (Ч. Дарвин), монизму теоретического объяснения – плюрализм эмпирического описания (У. Уэвелл), спекулятивной согласованности категорий – достоверность предсказания (Э. Мах).

По мнению В. Гейзенберга, отождествлявшего на примере физики научные революции с изменениями структуры мышления, их общим условием является стремление «ставить другие вопросы и использовать иные, чем прежде, наглядные образы» [9, 195]. Так, в противоположность лапласовской экстраполяции детерминистской эпистемологии на онтологию, инструментально-прагматический подход к объектам немеханистического естествознания перенес качественно новую детерминацию с физической презентации на математический формализм. Тем самым получали общеметодологическое признание естественнонаучные способы презентации, в частности вероятностный язык науки: «я уверен, – заявлял В. Паули, – что статистический характер Ψ -функции (а таким образом, и законов природы) (...) будет определять стиль законов в течение по крайней мере

нескольких столетий» [5, 266].

Для образного же осмысления вероятности естествознание ассиимилировало образ уровней разнородных факторов детерминации от философского иррационализма и неокантианства, отрефлексированных

Н. Бором как модельные эрзацы аналитического объяснения научной теории. «Сегодня ясность создается не упрощениями, сводящими все явления к единственной наглядной модели, а исчерпывающим взаимоналожением различных описаний, включающих явно противоречащие друг другу понятия» [25, 163]. В онтологическом аспекте это означало отнесение непричинного фактора к внутренним спонтанным свойствам объектов-атомов, теперь уже действительно независимых, но согласованных в актуализации своих возможностей общими условиями системы («диспозиционным полем»).

Поначалу эта тенденция, обрисованная К. Поппером как «превращение всех часов в облака», проявлялась в экстраполяции духовных или виталистских слоев бытия (форм движения материи), со свойственной им «целесообразностью иррационального» на проблемные характеристики неклассических объектов (А. Бергсон, В. Оствальд и др.). Затем благодаря космологии и квантовой механике она была переведена в разряд методологических принципов, регулирующих неклассическое отношение теоретического и эмпирического как онтологически разнородных. «Для трактовки квантовой теории весьма существенно, что ее понятия делятся в своей основе на два класса: первый (исходный, первичный) класс составляют так называемые “непосредственно наблюдаемые” в опыте величины, рассматриваемые в теории как типично случайные; второй класс образуют квантовые числа (собственно квантовые понятия, типа спина). (...) Первые выражают более внешние характеристики микрообъектов, вторые – более глубокие, внутренние характеристики. Первые позволяют индивидуализировать квантовые процессы, вторые носят обобщенный характер. Первые непрерывно и хаотически изменяются, вторые более устойчивы. Естественно, что полнота теоретического выражения квантовых процессов достигается при использовании понятий обоих классов, относящихся к различным логическим уровням» [20, 162]. Неклассическая рациональность здесь выступает арбитром описательной и объяснительной функций научных моделей через расширение исходного критерия «позитивности», принужденного теперь учитывать опосредованное соответствие языковых уровней теоретического и эмпирического, когда конкретные значения одного выступают выразителями структуры возможных изменений другого.

Если кризис классики вызвал ослабление когнитивной нормы научного объяснения, то в перипетиях неклассики за критериями метатеоретического выбора из модельных альтернатив просматривается ценностная инстанция парадигмы, которая в силу своей фундаментальности не просто опосредует содержание моделей социокультурными образцами и языковыми нормами,

как это свойственно «последним основаниям» классических и неклассических ценностей соответственно [13]. Соизмеряя модели как целесообразные средства по набору и удельному весу «побочных» результатов, которые подлежат теоретической идеализации и экспериментальной элиминации, она избирательно квалифицирует одни и те же «ближайшие» причины как необходимые сущностные или случайные привнесенные. Таким образом, нормативная функция научной рациональности обнаруживает половинчатость своих когниций в общем герменевтическом круге философской рациональности, фактически выполняющей еще и прескриптивную функцию, невидимую для первой.

Поскольку осознание ценностей во многом требует выхода за рамки когнитивного опыта и не подлежит такой логической проверке, как их целерациональное проведение с помощью определенной конфигурации средств, просветительские коннотации чаще всего возводят их к универсальному однородному субъекту, оправданному перспективой «всемогущего ума»

П.С. Лапласа. После кантовского учреждения «коллективного единства в целях рассудочных действий», в ней совпадают предельные цели человеческого существования и всеобщие рациональные основания, на которые замыкают любую научную аргументацию: «вместо личных интересов отдельного индивидуума принципом выбора и связи между фактами она делает ценности, имеющие всеобщее и необходимое значение» [6, 43]. Таким образом, рационально-философские принципы субъект-субъектного отношения и телеономического детерминизма отождествляются с когнитивными ценностями, манифестация которых в науке оказывается только генерализацией их средств – переходом от предметных идеализаций к методологическим нормам.

Например, (контр)реформаторская ревизия тайны пресуществления, в конце концов отрефлексированная философами как «разрыв вещи и символа», выдернула почву из-под «симпатических канонов» магии и предоставила ее «теоретическим допущениям» естествознания. Последние заложили смысл относительной истины как прогресса соответствия знания природе, когда метрическое и экспериментальное изощрение опыта устраняет из ее спонтанности ограничения, объединенные общим именем *causa formalis*. Таким образом, становление классической науки проходило под эгидой новоевропейской ценности свободы (*causa sui*), сочетание которой с античной ценностью совершенства (έπιτελμη) позволило Г. Галилею внедрить в корпус механики математические идеализации движения, а Р. Декарту – логические основания опыта. С утратой церковным институтом социокультурной монополии и эманципации научной рациональности от философской эзопов языка «теоретических допущений» естествоиспытатели стали воспринимать «позитивно», принимая инструментально-математические идеализации за

саму природу. «На самом деле перед ними даже не иллюзия реальности, а всего навсего инструментальная концепция, технически полезные приемы, позволяющие установить соответствие между логическим аппаратом и фактами опыта и концепция эта постоянно совершенствуется, эволюционирует (именно инструментальная концепция, а не “виды рациональности”). Опыт же по своей природе предполагает чувственную практику. Вот что в конечном итоге и было обозначено рационализмом, т.е. то, что исторически, изначально было противоположно ему» [22, 23]. Позднейшие попытки вернуть ему социокультурное измерение, например, контексте гуманитаризации или в стратегической роли понимания, задающего научному объяснению условия возможных значений [15, 331], оборачиваются тем, что последние также выводятся за пределы аксиологии и удостоверяются в безличном операциональном дискурсе научной презентации как контекст открытия или приложения.

Невещественный тип объекта неклассического естествознания, абстрагируемый от феноменалистских случайностей только в «дополнительных языках приборных показаний», упрочивает ценностное опосредование реальности, усугубляет рефлексивную часть методологии и делает «вопрошание природы» не только знаковой, но и онтологически активной деятельностью. «...> Если все же попытаться определить облик той реальности, которая стала объектом нашего научного познания, то окажется, что ее основные свойства конституируются наиболее общими принципами научной рациональности и получены в результате гипостазирования тех методологических принципов, которые считаются рационально легитимными. То, что можно было бы назвать “метафизикой науки” – учение о закономерно устроенном пространственно-временном универсуме, в котором «нижние» (элементарные) иерархические уровни “ответственны” за состояния уровней более высоких (и соответственно объясняют их), и изменение собственных состояний которых во времени может быть полностью описано фундаментальными зависимостями ...> – есть не более чем экспликация основных методов научной рациональности» [4, 66].

Поскольку замещение и дедукция знаков не обязательно симметричны аспектам и уровням исходной сигнификации реальности, научное знание приобретает вид символа, превосходящего его точную семантику и сопричастного сразу нескольким коннотативным системам элементов и операторов, между которыми устанавливаются информационные отношения (параллелизма, интерференции, вытеснения и др.). Если неопозитивистский проект преследовал редукцию предметно-методологических альтернатив через рафинирующую рефлексию их языковых оснований, то постпозитивистский заставляет пересмотреть саму конститутивную оппозицию научной презентации – формализации / референции – и окончательно перейти от индуктивистского идеала структурной простоты теоретической

абстракции к эпистемологической норме сложности. «...» Нет ничего вовсе незначимого – презумпция осмысленности каждого элемента и презумпция всеобщей взаимозависимости: даже “кошка смотрит на короля”, даже на самую “чистую” теорию влияет структура обыденного опыта и структура языка; нет ничего “чистого” – все продукты культуры и мышления опосредованы деятельностью и несут на себе ее отпечатки, среди которых, в частности, и предпосылки будущей деятельности [...]» [1, 58].

Речь идет о «гетероморфных рациональных реконструкциях», не только отражающих идеальную каузальную схему с позиций индуктивизма, конвенционализма, фальсификационизма и т.д., но и диктующих ученым соответствующие правила поведения. Отказываясь от идеала усоответствования порядка разума порядку бытия, методологический анализ выходит за пределы интертеоретических отношений, вовлекая в научную рациональность стратифицирующие «всемогущий ум» культурологические контексты (П. Фейерабенд), социологические критерии (Т. Кун) и историческое измерение (И. Лакатос), десакрализующее его положение внешнего наблюдателя. «Вместо одного разума возникло много типов рациональности. Тем самым была поставлена под вопрос всеобщность и необходимость научного знания. Скептицизм и релятивизм, столь характерные для историцизма в философии, распространились теперь и на естествознание» [7, 13].

Постнеклассическая интерпретация научных объектов через принципы нелинейности, мультистабильности и телеономии в поведении сложных систем приводит к череде отказов и компромиссов классики и неклассики. «В частности, в нелинейных системах не выполняется принцип суперпозиции, качественно меняются резонансы, возникают особые нелинейные эффекты динамики, отсутствующие у линейных систем. Это приводит к тому, что поведение нелинейных систем не описываются полярными категориями, в связи с чем возникает необходимость введения синтетических понятий, объединяющих стороны дилеммы: детерминированный хаос (упорядоченный беспорядок; необходимая, закономерная случайность); самоорганизации (случайно возникающий порядок); фрактальность (дискретная непрерывность, целостная частичность) и т.д. [...] сегодня хорошо известно, что развитие в общем случае является нелинейным, а его траекториями оказываются незамкнутые кривые или даже фрактальные множества, не имеющие классических геометрических аналогов и требующие для своего описания революционных топологических образов, таких, как странный аттрактор» [3, 31]. В операционально-математическом плане такое градуированное описание онтологии означает преодоление формальности вероятностных распределений неклассической статистики в «стохастической динамике», аналитический интерес к которой в последнее время испытывают не только физики. «...» Это связано как с появлением большого числа конкретных задач в

различных областях, так и с наметившейся возможностью продвинуться в фундаментальной проблеме о связи динамических и статистических законов физики, прежде противопоставлявшихся друг другу» [8, 228].

С одной стороны, «снятие» альтернативных идеализаций (пространственной и временной, дискретной и континуальной, горизонтальной и вертикальной, статической и динамической, материально-телесной и духовной) означает курс на действительную ценностную нейтральность, с другой – реализует феноменологическую ценность полноты бытия и его репрезентации. В экспериментах с открытыми нелинейными системами она подкрепляется онтологической активностью и смысловой нагрузкой явлений, выражающих теперь предыдущие этапы и смежные связи существования системы, включая коммуникативный и прикладной контекст субъекта познания. Представление символических коннотаций этого «косвенного» контекста (подтекста) не просто неклассическими условиями познания, а в роли эксплананса смыкает его с ментальными предпосылками социогуманитарного «понимания», но подчиняет ценностные альтернативы последнего общей с исходным когнитивным контекстом задаче повышения эмпирической чувствительности, критической широты и предсказательной силы языков описания. «Наука при всем разнообразии ее составляющих, есть единая система. И общая направленность ее подразделений в целом одна и та же – выявление области “возможного”. Только если естествознание определяет возможности, скрытые в самом окружающем мире, то гуманитарное познание способствует пониманию возможностей человеческого действия. В частности и таких, которые пока остаются нереализованными» [10, 33].

Таким образом, «включенная» научная рефлексия предполагает организацию «аналитических данных» обеих сторон вопрошания в общий диахронический смысл инновационной вероятностной перспективы послелапласовского детерминизма, восходящей от искомого универсального порядка познающего разума к исходному разнообразию и изменчивости его регулятивов – рациональному порядку социальных действий. Для ученого это означает дополнительное опосредование «замысловатой» предметно-содержательной репрезентации: пошатнувшиеся абсолюты критериально-нормативной обоснованности он компенсирует интерсубъективными эрзациями трансцендентной разумности, которые на своих уровнях репрезентации ассиимилируют реальные возможности в коммуникативных формах выражения и взаимодействия с реальностью, образуя в когерентном целом «внутренние истории», «виртуальные миры» и другие аналоги «третьего мира» К. Поппера.

Утрата естественными объектами структурной устойчивости, служившей источником объективных значений и абсолютных оснований универсальной рациональности [12, 103], подкрепляет постмодернистские идеи о настолько радикальном опосредовании реальности культурными наслоениями, что

вопрошання оказывается одним из функциональных актов (наряду с оценкой, интерпретацией или критикой) сугубо языковой игры по приданию знакам смыслов. «... В языковом мире постмодернизма действует новый детерминизм. Линейное развитие здесь уступило место нелинейному ветвлению альтернатив (ризома). Вместо равновесной и структурной системы представлена неравновесная и аморфная среда, творческие потенции которой выражает множество случайных событий. Обилие входов и выходов лабиринтной среды обесценивает деление на внешнее и внутреннее. Здесь нет определенности динамических законов (типа законов механики) и все новое возникает статистически и с определенной долей вероятности» [26, 563].

И изучаемые явления, и изучающие их ученые лишаются «глубин и объемов» собственного определения, превращаясь в «поверхностные» эстетические символы для случайных (анонимных и автономных) событий этой игры. «Вне устойчивых ориентиров все приемлемые средства равно хороши, и в прагматическом свете сам разум оказывается не более чем одним из средств действия. Способ его употребления заменяет утраченную сущность рациональности, превращая разумность в предикат деятельности» [4, 175]. В этой связи эксплананс теоретического объяснения превращается в сходный с кантовскими «идеями практического разума» нарратив, который вместо того, чтобы подчинять элементы научного описания целерациональному порядку ригидной парадигмы, включает их в ламинарную историю текущих телеологических значений. Первоочередная задача философской рефлексии тогда переносится с постпозитивистского «генезиса» на постмодернистскую «деконструкцию» классических категорий, вроде «космоса» / «хаоса», «основания» / «следствия», «субъекта» / «объекта», «автора» / «произведения» и т.д., как дискурсообразующих оппозиций, администрирующих пространство научного поиска и придающих партикулярным ценностям и предубеждениям вид научных описаний и объяснений.

Вместе с тем, постмодернистский анализ «дискурса власти» представляется нам послевкусием (нео)позитивистской объективизации («отчуждения», «ковнешнения» [11]) разума и предметов его познания инструментальными способами репрезентации и вообще модерного просвещения грехопадности «с сотворенной природы», которому все же уготовано реверсное движение методологических предпочтений в сторону гилеморфической стратегии подражания «творящей природе». «Деятельность рациональна, если в ее структуру встроен механизм внутреннего совершенствования и внешней гармонизации. (...) Уровень сбалансированности отношений деятельности с другими человеческими способностями и окружающим миром – такой же критерий рациональности деятельности, как и ее внутреннее совершенствование. (...) В определенном смысле это объединение принципов формальной целерациональности и

ценностной рациональности, сформулированных М. Вебером» [14, 1035]. Замещая «всемогущий ум» имманентными условиями единства эмпирического и теоретического, научная рациональность дополняет отрицательную свободу логического контроля трансляции культурного опыта положительным процессуальным соотнесением сторон вопрошания, лишая случайность привилегии быть критерием различий текста и реальности, цели и результата, ценности и смысла. Аналогично тому, как историографическая нагрузка исторических событий преодолевает дилемму их закономерности / случайности, герменевтическая коммуникация порядка бытия (причин и следствий), с одной стороны, и порядка действий (средств и целей) – с другой, может выражать органическую способность постнеклассической рациональности проектировать познавательные возможности, ассимилируя расхождения внешних каузальных схем и внутренней логики исследования и выводя их тем самым из асимптотической перспективы научно-познавательного овладения.

Тогда оперирование средствами предполагает не только пролиферацию теорий и рационализацию научного (мета)языка, с тем чтобы изощрять критерии и принципы их целерационального отбора или дополнительности, но и герменевтическое восстановление познающего субъекта, его исходных целей и вообще культурных смыслов. По мнению Ю. Хабермаса, такая методологическая ориентация может преодолеть существующий кризис мотиваций, способствовать взаимопониманию субъектов общения и организовать «социальное действие» прямого, неискаженного осуществления рациональности [24]. Последнее «разбавляет» естественнонаучные образцы научной репрезентации (будь то механистических способов объяснения или вероятностно-статистических способов описания) контекстуальными приемами описания и недемонстративными формами обоснования социогуманитаристики (переживанием, интуицией, типологией, case study, включенным наблюдением и др.), классическая нерациональность которых выражалась в ослаблении идеализаций и оплачивалась ростом неопределенности и непредсказуемости.

Переходя в постнеклассике от статуса «контекста открытия» к «контексту обоснования», социогуманитарные способы научной репрезентации позволяют испытывать научное знание помимо логических и языковых нормативных критериев pragmatической укорененностью в его происхождении, функционировании и коммуникации: все, что определяет формальную структуру субъекта познания, требует отдельной репрезентации («саморепрезентации») и наделяет аксиологическую (не)приемлемость тем же градуально-эволюционным измерением, который осваивается во внешнем мире. «Если классический образ науки ориентировал на построение единой обобщенной теории, а неклассический образ науки – на дополнительность различных способов и языков описания квантово-механических феноменов, то

постнеклассическая наука отстаивает идею принципиальной множественности описаний и объяснений, настаивая лишь на ясности и методологической прозрачности исходных принципов и посылок, на последовательности и аргументированности научного дискурса, осуществляющегося в диалоге и критике иных принципов и способов рассуждения [...] Научное знание предстает как многоуровневая сеть взаимосвязанных символических концептуализаций, а ее узлы как смысловые концепты, существующие в актах научной коммуникации, в том числе и прежде всего в актах речевой коммуникации» [18, 473, 481]. Тогда экстраполяция средств, успешно воспроизводящих аналогичные цели, становится действительно рациональной, а не оправдывает свою произвольность статистическими приближениями, чреватыми подменой результата, или, как сказал бы Аристотель, «напрасностью» (μάτην) [2, 95].

Выводы. Историко-философский анализ основных этапов научного детерминизма позволяет представить их в методологической культуре современной науки как «смысловую сетку» альтернатив научной рациональности. В частности, реализация программы механицизма в лапласовских идеалах «всемогущего ума», «единой формулы движения» и «полноты описания» обеспечила целерациональную стратегию испытания и приращения научного опыта, а затем и установления его структуры в виде отношения языков описания. На неклассическом этапе методологической рефлексии была осознана непрозрачность этих языков как средств научного исследования, которая ограничивает их контролирующую способность в альтернативных описаниях и побочных результатах.

Используя связи детерминистских категорий с основными научными программами и «категориальными матрицами», можно реконструировать переход от метафизического к диалектическому или постмодерному восприятию этих категорий в философии, в равной мере составляющих философско-методологическое обеспечение вероятностного стиля мышления современной науки. С одной стороны, постулированный этим стилем образец эволюционирующего объекта провоцирует деконструкцию классических категорий в виде новых концепций «хаосмоса», «смерти субъекта» и др., отрицательно квалифицирующих рациональные необходимости в науке как признаки нарративов. С другой стороны, незавершенность научной презентации естественных объектов постнеклассики, сравнимая с имманентным контекстом гуманитарного объекта позволяет обобщить научно-познавательную деятельность до коэволюционной способности самопорождения, в которой стороны исходного субъект-объектного вопрошания открыты к взаимной положительной поправке случайностей по герменевтической схеме, сглаживающей пространственную, временную и пр. категориальную поляризацию рациональности.

С переводом таким образом познавательных целей на вариативный

порядок социокультурных условий и средств критерии научной рациональности воспринимаются как вариативные когнитивные ценности, а рациональная регуляция нового субъект-субъектного интерропатива вместо теоретической репрезентации идеальной каузальной схемы или наложения описаний разной степени общности приобретает вид субъектно-волевого понимания динамичной коммуникации их моделей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Автономова Н.С. Рассудок. Разум. Рациональность: [мон. / Отв. ред. В.А. Лекторский] / Н.С. Автономова. – М.: Наука, 1988. – 287 с.
2. Аристотель. Физика / Аристотель: [пер. с древнегреч. В.П. Карпова] // Аристотель. Сочинения в 4-х т. – М.: Мысль, 1976–1983. – Серия: Философское наследие. – Т. 3. – 1981. – С. 59–262.
3. Афанасьева В.В. Постнеклассическая онтология / В.В. Афанасьева, Н.С. Анисимов // Вопросы философии. – 2015. – №8. – С. 28–42.
4. Белокобыльский А.В. Основания и стратегии рациональности Модерна: [науч. мон.] / А.В. Белокобыльский. – К: Изд. ПАРАПАН, 2008. – 244 с.
5. Борн М. Интерпретация квантовой механики / М. Борн; [пер. с англ. и нем. В.В. Иванова и др.] // Борн М. Физика в жизни моего поколения: [сб. ст. / Под общ. ред. С.Г. Суворова]. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1963. – С. 252–266.
6. Виндельбанд В. Философия XIX века // Фауст и Заратустра: [сб. ст.]. / В. Виндельбанд; [пер. с нем.]. – СПб.: Азбука, 2001. – С. 31–70.
7. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум / П.П. Гайденко. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
8. Гапонов-Грехов А.В. Нелинейная физика. Стохастичность и структуры / А.В. Гапонов-Грехов, М.И. Рабинович // Физика XX века. Развитие и перспективы: [сб. ст.] / Отв. ред. Велихов Е.П. – М.: Наука, 1984. – С. 219–280.
9. Гейзенберг В. Изменения структуры мышления в развитии науки / В. Гейзенберг; [пер. с нем. А.В. Ахутина] // Гейзенберг В. Шаги за горизонт: [сб. ст. / сост. А. В. Ахутин; общ. ред. и вступ. ст. Н. Ф. Овчинникова]. – М.: Прогресс, 1987. – С. 190–200.
10. Гусев С.С. Гуманитарное познание: от универсальных ценностей к типовому поведению / С.С. Гусев // Філософские науки. – 2008. – №12. – С. 19–33.
11. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1986. – №3. – С. 101–116.
12. Декарт Р. Правила для руководства ума / Р.Декарт: [пер. с лат. М.А. Гарнцева] // Р. Декарт Сочинения в 2 т. [науч.-исслед. изд. / сост., ред. и вступ. ст. В.В. Соколова]. – М.: Мысль, 1989–1994. – Сер.: Философское наследие. – Т.1. – 1989. – С. 77–153.

13. Ивин А.А. Классическое и неклассическое определения ценности / А.А. Ивин, И.П. Никитина // Философия и социальные науки. – 2014. – №1. – С. 17–20.
14. Касавин И.Т. Рациональность как ценность культуры / И.Т. Касавин, В.А. Лекторский, В.С. Швырев // Вестник РАН – 2005. – Т. 75. – №11. – С. 1028–1037.
15. Лэйси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / Х. Лэйси; [пер. с англ. Л. Сурковой / Под общ. ред. В.А. Яковлева]. – М.: Логос, 2001. – 360 с.
16. Любищев А.А. Нужна ли философия для науки? / А.А. Любищев // Философия биологии. Вчера, сегодня, завтра (Памяти Р.С. Карпинской) : [сб. ст. / ИФ РАН; отв. ред. И.К. Лисеев]. – М.: ИФ РАН, 1996. – С. 256–291.
17. Мах Э. Познание и заблуждение. Очерки по психологии исследования / Э. Мах; [пер. с нем. Г. Котляра / Под ред. Н. Ланге]. – [науч. изд.]. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2003. – 456 с. – Сер.: «Классика и современность. Естествознание».
18. Огурцов А.П. Философия науки: двадцатый век. Концепции и проблемы: [в 3-х ч.] / А.П. Огурцов; [науч. изд. / ИФ РАН]. – СПб.: Изд. дом «Миръ», 2011. – Ч. 2. (Философия науки: Наука в социокультурной системе). – 495 с.
19. Патнем Х. Разум, истина и история / Х. Патнем; [пер. с англ. Т.А. Дмитриева, М.В. Лебедева]. – М.: Практис, 2002. – 296 с. – Сер.: Философия.
20. Сачков Ю.В. К синтезу парадигм (концепций) жесткой детерминации и вероятностной детерминации / Ю.В. Сачков // Философия науки: [науч. изд. / отв. ред. Л.Б. Баженов, С.Н. Коняев]. – Вып. 7. (Формирование современной естественнонаучной парадигмы). – М.: ИФРАН, 2001. – С. 148–175.
21. Секст Эмпирик Три книги пирроновых положений / Секст Эмпирик; [пер. с древнегреч.] // Секст Эмпирик Сочинения: [в 2-х тт.] / Общ. ред. А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1963 –1976. – Сер. : Философское наследие. – Т. 2. – 1976. – С. 205–380.
22. Семенов В.В. Пять кривых зеркал рациональности / В.В. Семенов // Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук : [сб. науч. трудов ФСЭП МПГУ]. – вып. IV. – М.: ФК «Школа будущего», 1999. – С. 17–29.
23. Стоцкая Т.Г. Феномен рациональности: философская традиция и современные интерпретации / Т.Г. Стоцкая // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – № 96. – С. 122–130.
24. Фарман И.П. Модель коммуникативной рациональности (на основе социально-культурной концепции Юргена Хабермаса) / И.П. Фарман // Рациональность на перепутье: [сб. в 2 кн.] / ИФ РАН; [редкол.: П.П. Гайденко, В.А. Лекторский, В.С. Степин]. – М.: РОССПЭН, 1999. – Кн. 1 / Отв. ред. В.А. Лекторский. – 1999. – С. 264–292.

25. Холтон Дж. Корни дополнительности / Дж. Холтон // Холтон Дж. Тематический анализ науки: [пер. с англ.] / Общ. ред и послесл. С.Р. Микулинского. – М.: Изд-во «Прогресс», 1981. – С. 159–211.

26. Юлов В.Ф. История и философия науки: [уч. пос.] / В.Ф. Юлов. – Киров, 2007. – 573 с.

РЕЗЮМЕ

З.Ю. Макаров. Сучасна раціональність і післялапласівський детермінізм: синтез природознавства і гуманітаристики.

В статті проведено аналіз післялапласівського детермінізму, що дозволяє побачити концепт наукової раціональності у становленні та окреслити його проблемний статус в постнекласичному контексті науки. З'ясовано, що розвиток ймовірнісного стилю мислення сприяє рефлексії комунікативних та коеволюційних аспектів раціональності. Виявляючи цю тенденцію в загальному контексті тематики наукових парадигм, автор позначає раціональну стратегію асиміляції випадковості та цілепокладання в сучасній науковій методології.

Ключові слова: лапласівський і післялапласівський детермінізм, причинність, випадковість, науковий опис, пояснення, розуміння, раціональність, нелінійні теорії, парадигма.

SUMMARY

Z. Makarov. Modern rationality and post-Laplace's determinism: synthesis of natural science and humanities.

The article analyzes post-Laplace's determinism that allow to see the concept of scientific rationality in its formation and define its problematic status in post-nonclassical context of science. It has been established that the development of probable style of thinking contributes to reflection of communicative and coevolutionary aspects of rationality upon discovering this tendency in general context of the subject area of scientific paradigms the author marks rational strategy of assimilation of chance and expediency in modern scientific methodology.

Key words: Laplace's and post-Laplace's determinism, causality, chance, scientific description, explanation, understanding, rationality, nonlinear science, paradigm.

НЕЛИНЕЙНОЕ ПРОСТРАНСТВО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ФИЛОСОФСКО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

В статье автор с позиции методологии нелинейного прогнозирования раскрывает перспективы и риски возникновения искусственного интеллекта. Анализируются причины как оптимистичных прогнозов, так и комплекс угроз, исходящих от «горизонтов» сингулярности, обусловленной созданием машинного разума. Особое внимание уделяется концепции дружественной разумной машины в условиях интеллектуального взрыва.

Осуществлена попытка философской рефлексии нескольких вариантов пагубного отказа, а именно: порочной реализации и инфраструктурной избыточности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, сингулярность, нелинейность, антропоморфизаци, «бог в ящике», тест Тьюринга, Три закона робототехники, «черный ящик», генетические алгоритмы.

Одним из основных факторов, влияющих на относительно устойчивое развитие человека и социальных систем, выступает преобразовательная деятельность, которая по мере усложнения форм, средств и способов инноваций постепенно превращалась в технологии. Их негэнтропийный потенциал и техническая реализация в разных сферах жизнедеятельности с древних времен оказывали существенное влияние на формирование научной рациональности современного типа, что несомненно коррелирует с возникновением информационного общества с характерным для него усилением роли статистических закономерностей и фактора нелинейности. С середины XX века наука стала играть ведущую роль в системе общественного производства, а наукоемкие технологии стали претендовать на роль нового атTRACTора, детерминирующего новые гносеологические векторы и аксиологические горизонты развития социальных систем. Но чем сложнее социальная система, тем более она подвержена влиянию стохастических факторов, создающих нелинейное пространство для дальнейших путей развития, формирующихся в результате актуализации фазовых переходов – вынужденных ответов неравновесной структуры на угрозу снижения устойчивости.

В этом контексте прогресс приобретает характер не самоцели, не самообусловленной ценности, а выступает в роли способа сохранения

относительно сложной целостности. Пути достижения такого состояния нелинейны, так как заранее просчитать их количество, степень детерминации и опасности на какой-либо период времени возможным не представляется. Будущее может стать как и «лучше» настоящего по строго обозначенным параметрам, так и «хуже» по другим параметрам и технологии, особенно наукоемкие, которые могут стать причиной экзистенциального кризиса глобальных масштабов, играют в этом смысле не последнюю роль. Решение одних противоречий «запускает» нелинейную цепь множества других, новых, еще более неоднозначных проблем. В дальнейшем это обусловливает возникновение векторов эволюционных изменений: от более стохастических («естественных») к менее вероятным состояниям. В соответствии с нелинейной моделью прогресс как «удаление от природной ниши» означает восстановление относительной устойчивости системы на все более высоком уровне неравновесия.

В свете вышесказанного необходимо подчеркнуть, что «технологизация» и «прогрессизация» общества представляют собой неразрывное единство, но, увы, не всегда органическое, как бы того хотелось субъекту исторического процесса. На сегодняшний день ученые и философы признают, что именно наукоемкие технологии тот фактор и атTRACTор, которые детерминируют развитие социальных систем, а наука давно превратилась в могучую производительную силу, которая время от времени, игнорируя гуманистические идеалы, загоняет себя в циничное поле, описываемое как «цель оправдывает средства».

Иллюстрацией подобного сценария может служить классический роман М. Шелли «Франкенштайн, или Современный Прометей» [14], лейтмотивом которого является идея о том, что наука, как и научный метод, без аксиологических оснований и морально-этических мотиваций рискует превратиться в орудие мясника, пытающимся примерять покровы высоких целей на высохший остов личных амбиций и стремлений. Любая наукоемкая технология в состоянии как запустить нелинейное пространство новых рисков, так и сама по себе является потенциальным источником угрозы. И в этом смысле, на наш взгляд, особый интерес представляет проблема искусственного интеллекта.

Создание думающей машины, как и она сама является процессом с обостренным режимом протекания, одной из отличительных сторон которого является разрастание микрофлуктуаций, вследствие чего «мышь родит гору». В нелинейной и неустойчивой социальной системе в планетарном масштабе это может иметь катастрофические последствия, вопреки многочисленным мнениям апологетов этой технологии. Ведь любую техническую инновацию можно использовать как во зло, так и во благо. И история учит, что, как правило, первое является закономерным следствием второго или же эти ипостаси выступают двумя сторонами одной медали. Риски и степень

ответственности вырастают в сотни раз, когда речь заходит о технологии, детище которой будет иметь возможность совершенствовать само себя. А одним из вариантов реализации сценария творения машинного разума может стать интеллектуальный взрыв, вследствие которого сверхразумный агент, вырвавшийся в мировую сеть начнет стремительно экспоненциально обучаться и в течение самого короткого интервала времени выйдет из под контроля недальновидного человечества и, возможно, идентифицировав вид *homo sapiens* как конкурирующий, использует его в качестве ресурса, или попросту уничтожит.

Но прежде чем рассмотреть возможные негативные флуктуации, которые могут возникнуть как в процессе, так и в результате возникновения искусственного интеллекта, проанализируем причины, вследствие которых несмотря на очевидные риски, человечество все же жаждет появления в этом мире универсального всемогущего раба, который с легкостью может превратиться в искусственного бога. Почему же многие представители научного сообщества не замечают или предпочитают игнорировать возможность такой трансформации?

Прежде всего, это ошибка завышенного оптимизма, обусловленного многими факторами, спектр которых довольно широк от психологических до экономических. Ведь искусственный разум, по мнению многих, осуществит или значительно ускорит коренной качественный переворот во многих научных и технологических областях. Безусловно, что появление многих научных открытий приведенных ниже может оказаться невозможным благодаря только одному типу наукоемких технологий: будь то нанотехнологии или разумная машина. Как и не представляется возможным развитие и возникновение разумного агента в рамках исследований одной научной области. Такая ситуация обусловлена корреляционным характером научных революций, большая часть которых началась еще в прошлом веке в сфере информационных, коммуникационных и биологических технологий. Скачкообразное развитие когнитивных наук в последние десятилетия позволили говорить экспертам о приближении новой научной революции. Особый интерес и значение представляет корреляционное взаимопроникновение именно информационных, биологических, нано и когнитивных технологий, получивший название NBIC-конвергенция.

Искусственный интеллект играет в такой синергетической системе одну из ведущих ролей. Например: искусственный суперинтеллект в перспективе может создать самовоспроизводящиеся машины молекулярной сборки, которые получили названиеnanoассемблеры, дав обещание человечеству, что их использование принесет исключительно пользу. Объективно же в дальнейшем суперинтеллект вместо того, чтобы преобразовывать песок в золото, начнет превращать материалы в программированную материю, которую затем он сможет превращать во что угодно: от компьютерных

процессоров до космических мегамостов для колонизации Вселенной. Но все это выглядит пока на уровне сюжета для художественного произведения. Вот только некоторые из выгодных перспектив, открывающихся перед нами после возникновения машинного сверхразума:

- способность влиять на генетику органических видов;
- целенаправленное воздействие на структуру органов и тканей; создание органических протезов и донорских органов;
- предупреждение и лечение всех заболеваний на начальной стадии;
- существенное замедление процесса старения;
- прогрессивная революция интеллектуальных возможностей человека благодаря киборгизации и слияния с компьютерным интерфейсом;
- углубление и расширение виртуализации социального и личностного пространства.

В более далеком будущем возможен переход к принципиально новым ценностно-смысловым паттернам бытия:

- целенаправленное изменение структуры материи;
- стирание грани между искусственным и естественным, природным и социальным;
- нивелирование дилеммы между материальным и идеальным в онтологическом и гносеологическом аспектах;
- трансформация представлений о живом и мертвом, благодаря достижению ревитализации.

В свете вышесказанного становится понятным тот факт, что человечество в тщеславной погоне за лавровой веткой первенства мало перед чем остановится, тем более что далеко не последнюю роль в такой гонке играет финансовая сторона дела. Ведь ни для кого не секрет, что одним из основополагающий составляющих производительных сил является прибыль. А искусственный интеллект, возможно, не только ускорит этот процесс, но и сам станет новым видом способа производства. Вопрос только в том будет ли в этот процесс включен сам человек?

Бескрайний оптимизм подпитывает также и комплекс сложных психологических причин, совокупность которых получило название антропоморфизм – экстраполяция человеческих качеств на возможности сверхразумного агента. «Чтобы разговор о сверхразуме получился осмысленным, необходимо заранее осознать, что сверхразум – это не просто еще одно техническое достижение, еще одно орудие, которое увеличит человеческие возможности. Сверхразум – нечто принципиально иное. Этот момент нужно всячески подчеркивать, поскольку антропоморфизацией сверхразума – плодороднейшая почва для заблуждений» [4, 224].

Искусственный интеллект – качественно новое в технологическом понимании, по словам Н. Бострома, в силу того, что его возникновение изменит

суть прогресса, исключив из этого процесса человека. Машинный разум будет ни на что не похож. Будучи результатом человеческой деятельности, он будет стремиться к саморазвитию по одному только ему известному сценарию, который не зависит от человека. У него не будет личностных мотивов, потому что не будет человеческой сущности.

Итак, антропоморфизация машины является источником ошибочных представлений о том, что можно создавать безопасные машины, наделенные разумом и что это рано или поздно не приведет к катастрофе. Отчасти такая вера в «дружелюбных роботов» основана на трех законах робототехники, которые почему-то широкая публика воспринимает как данность и слепо полагается на них. Тогда как на самом деле эти три закона в рассказе «Хоровод» [2, 122–164] были предложены фантастом Айзеком Азимовым. По сюжету они намертво упрочены в нейронные сети «позитронного» мозга роботов:

1. Робот не может причинить вред человеку или своим бездействием допустить, чтобы человеку был причинен вред.
2. Робот должен повиноваться командам человека, если эти команды не противоречат Первому закону.
3. Робот должен заботиться о своей безопасности до тех пор, пока это не противоречит Первому и Второму законам.

По сути данные законы являются своеобразной адаптированной интерпретацией заповеди «Не убий», христианского понимания того, что к греху можно прийти, как совершая поступки, так и «сидя на берегу реки», клятвы Гиппократа. Важно другое: в литературном наследии А. Азимова эти законы так или иначе дают сбой. Да и в большинстве своем творчество известного фантаста направлено на то, чтобы продемонстрировать насколько самонадеян человек в своих попытках контролировать сущности, превосходящие его практически по все параметрам. В вышеупомянутом рассказе «Хоровод» геологическая экспедиция на Марсе доверила роботу перевозку токсичного для него вещества. Но миссия оказывается невыполненной в силу того, что робот попадает в ловушку обратных связей второго и третьего законов. Он бы так и остался в этом лабиринте сомнений, не приди ему на помощь геологи. Рассказы А. Азимова изобилуют сюжетами, в которых достичь цели можно только в обход трех законов (то есть изначально выдвигается постулат о сомнительном характере этих «трех заповедей»).

Оригинальные и захватывающие сюжеты в художественной литературе и безопасность в реальном мире – вещи разные. Многообразие и сложная нелинейность реального мира более непредсказуема и стохастична нежели любой вымысел гения. Случайность в литературе фиксирована и является «узником» пределов данного семантического поля (рассказа, повести, романа). Случайность же в реальном мире, с одной стороны, «вынашивает» следующий миг, а с другой, предыдущим мигом может быть «выношена» и растворена в

потоке событий, не поддается фиксации и контролю до реализации из потенции и бывает трудно выявляема и описываема после. Особенно когда мы имеем дело с объектами возникновение и поведение которых не поддается стандартным методам. К их числу несомненно относится и появление искусственного интеллекта. Несомненно, что вышеупомянутых трех законов недостаточно. Прежде всего, дело в их недостаточно четкой формулировке и расплывчатой семантике понятий, которыми данные законы оперируют. Так, привычная для нас сегодня дилемма между живым (человеком) и неживым (роботом), по всей вероятности будет размыта, когда наука научится усиливать тело и мозг человека при помощи, например, компьютерного интерфейса. И что тогда будет называться человеком? Аморфны и другие понятия законов: «вред», «безопасность», «команды».

Справедливости ради стоит сказать, что А. Азимов позже дополнил свои три закона своего рода «приквелом», нулевым законом, который запрещает роботам вредить человечеству в глобальном масштабе. Но качественно это проблему не разрешает. Эти законы являются монументальным обелиском великому гению автора художественной прозы и самому жанру, но они являются наиболее цитируемыми, когда осуществляются попытки выстроить стратегию будущего сосуществования вида *homo sapiens* и сверхразумного агента. Возникает очевидный, но пугающий вопрос: неужели законы Три закона это все, что мы имеем на сегодня?

В то время как «темные стороны» стороны роботизации уже дают о себе знать и реальное положение дел заставляет задуматься. В мире более чем в пятидесяти странах на сегодня ведутся разработки милитаризованных думающих машин. И уже есть первые проявления некачественного программирования, повлекшие за собой страшные последствия: во время военных действий на Ближнем Востоке боевые дроны, оснащенные автоматическим оружием, после того как использовали его против своих, были выведены из строя. Сбой в работе программы роботизированной зенитной пушки повлек за собой гибель девятерых и тяжелые ранения пятнадцати солдат в 2007 г. на африканском континенте [13, 128]. Очень симптоматичен тот факт, что продолжительность этого инцидента была менее секунды. Таким образом, возникает мнение, что дискуссии об этике и о технических инновациях идут на разных планетах.

Концепция техно-гуманитарного баланса постулирует необходимость наличия соответствующего духовного уровня цивилизации для адекватной «притирки» к технологическим инновациям разной степени сложности [8]. Технология искусственного разума, как и деление ядер, как и многие другие, – технология двойного назначения. Расщепление ядра является источником освещения городов, тем самым питая цивилизацию, но также может ее и испепелить. Трагедия Хиросимы и Нагасаки является чудовищным примером того, как «технологическое семя» упало в «непаханое гуманитарное

поле» цивилизации. В истории таких примеров более чем достаточно. Если скачок от искусственного интеллекта человеческого уровня к профессиональному суперинтеллекту произойдет по сценарию стремительного интеллектуального взрыва, то человечеству еще раз придется столкнуться с угрозой планетарного масштаба. Вопрос в том – хватит ли нам мудрости и пережить очередной «вызов».

Второе искажение в осмыслении рисков возникло вследствие популярности темы искусственного разума в мире развлечений. Как правило, обсуждение опасностей, коими нам сулит искусственный интеллект происходят в отрыве от контекста, с подменой понятий и не отличаются профессиональной оценкой и аналитической глубиной. Разумеется, что в академических научных и философских кругах данную проблему не обходят стороной, но зачастую ей не уделяют должного внимания. Большинство специалистов считают создание искусственного суперразума только делом времени и находятся в приятной эйфории от тех перспектив, которые вырисовываются на горизонте.

Как только речь заходит о неприятных прогнозах, многие представители СМИ (технические журналисты, блогеры, редакторы) рефлексивно не принимают их всерьез. Подобная реакция детерминирована обычным нежеланием добраться до сути проблемы, что отражено в несостоительности выдвигаемых ими контраргументов. Большинству обывателей, для которых рассчитана продукция СМИ, проблема искусственного разумного агента кажется чем-то далеким и абстрактным, а следовательно она не является для журналистов делом первостепенной важности. Более привлекательной для технической журналистики является сфера развлечений: плазмы на квантовых точках, более емкостные носители информации и другие новинки программного рынка. Кинематограф подарил нам десятки апокалиптических финалов, которые затеял взбунтовавшийся машинный интеллект («Из машины», «Космическая одиссея 2000 года», «Терминатор», «Матрица», «Я-Робот» и другие), что породило эффект «комфортного абстрагирования» от всерьез нависшей опасности. Эти «техномонстры» доставили зрителю столько приятных часов «безопасного щекотания нервов», что в конце концов в подсознании большинства закрепился эффект надуманной опасности. Ведь, по сути, увиденное на экране – результат чьего-то воображения и не имеет к реальному миру никакого отношения. Иначе говоря, растиражированность художественных интерпретаций опасностей возникновения машинного разума (кино, литература) сыграла роль своеобразной прививки, после которой возможность серьезного осмысления и анализа катастрофических рисков стала практически невозможной. Не вызывает опасений и созданная в начале ХХI в. роботизированная имитация известного фантаста Филиппа К. Дика. С роботизированной машиной можно обсуждать творчество автора. «Радужная имитация имитирует радущие». Как в этом контексте не вспомнить: «Самая большая хитрость дьявола – заставить всех поверить, что его не существует».

Когнитивное искажение является следующей причиной, порождающей заблуждение в результате которого возникновение разумной машины редко несет в себе деструктивное начало для человека. И на этой проблеме мы остановимся более подробно.

Дело в том, что человек в процессе своей деятельности принимает решения, руководствуясь, в большей степени, собственным опытом, который зачастую не подвергается рефлексии, а имеет, скорее, стихийно-обыденный уровень. Объективно же всегда остается вероятность того, что исследователь учел не все входные данные эксперимента и флюктуация одного из непросчитанных элементов окажет качественное влияние на конечный результат. А в результате того, что всякий опыт имеет ограниченный характер, в гносеологическом аспекте мы неизбежно сталкиваемся с проблемой неопределенности заблуждения.

Есть вероятность того, что отсутствие контакта с объектом в ретроспективном аспекте делает невозможным построения каузальных связей между возникновением суперразумного агента и исчезновением цивилизации в глобальном масштабе. На сегодня ни один человек не имел дела ни с одним серьезным событием, имеющим трагические последствия, к началу и к основе которого так или иначе был бы причастен искусственный разумный агент. Искусственный интеллект пока не расценивается как источник экзистенциальной угрозы. Создается мнение, для того, чтобы человечеству оценить всевозможные риски, причиной которых может быть искусственный интеллект, ему нужно оказаться на грани жизни и смерти. Столкновение с разумом, превосходящим наш, не будет иметь ничего общего с ограниченными во времени и пространстве террористическими атаками, ядерными зонами и другими катастрофами, имеющими эндо-техногенный характер. В результате актуализации сценария, вырвавшегося неконтролируемого искусственного суперразума, глобальная человеческая раса, по всей видимости, оставит после себя лишь след в виде сказочных историй, которые будут рассказывать роботы своим детям перед сном.

Освободившийся из «ящика» искусственный интеллект имеет еще одно принципиально качественное отличие от техногенных катастроф. На сегодняшний день человечество сталкивалось только с теми событиями, негативные последствия которых были устранимы. В случае же «взбунтовавшегося демона в машине» имеет место самосовершенствующаяся и самовоспроизводящаяся умная программа, которая потенциально может существовать вечно. И само собой разумеется у этой сознающей себя системы будут базовые потребности. Согласно С. Омохундро их четыре: эффективность, самозащита, ресурсы, творчество [9], что дублирует потребности человека и история учит к чему, как правило приводят попытки эгоистичного их удовлетворения. Насколько потенциально опасна каждая из них на сегодня сказать сложно, но если угрозу от первых трех мы можем представить в общих

чертах, то потребность в творчестве при первом осмыслении как бы и не несет никаких рисков, а скорее наоборот. Но именно способность к творчеству является одним из основных условий существования и функционирования думающей машины. Именно оно будет обуславливать возможность самоидентификации машины и осознания ею себя как Я-бытие, а следовательно и личностной автономии. Здесь и возникает существенная проблема: создать искусственный интеллект человеческого уровня – значит наделить машину сознанием, одним из основных характеристик которого является способность к целеполаганию, созданию чего-то нового, что невозможно без относительной самостоятельности функционирования программного обеспечения. Это неизбежно приведет к относительной потери контроля человека над своим детищем, а в условиях непрерывного самосовершенствования машины к полной автономии функционирования разумного агента. Иными словами наличие творчества у сознающей себя машины является его детерминирующей характеристикой, которая в то же время и является ключом к его свободе и этот ключ, так или иначе, мы вручим ему сами. В наших ли силах будет противостоять угрозе, причина которой соотносится с нами в умственном развитии примерно так же как мы и дождевой червь? И сможем ли мы совладать с устранием последствий катастрофы, однажды начавшейся, но длящейся бесконечно?

Также одной из причин некорректной оценки искусственного разума как начала обратного отсчета существования цивилизации является тот факт, что феномен искусственного разумного агента получил свое отражение в другом неоднозначном явлении, получившим название сингулярность.

Понятие «сингулярность» широко используется в научных и философских кругах и имеет различную контекстуально-семантическую окраску. В нашей статье употребление данного понятия имеет значение, вложенный в него Р. Курцвейлом, который понимает под этим некую меру перехода количества в качество (около 2045 г.), при котором скачок технического прогресса принципиально трансформирует бытие человека. Разум перестанет быть исключительно человеческой прерогативой и, по мнению Р. Курцвейла, станет, в большей степени, компьютеризированным, что сделает его в разы более мощным, чем на сегодняшний день. Автор этой концепции настроен оптимистично считая, что такой переход искоренит из человеческого существования такие негативные явления как голод, болезни, а, возможно, в перспективе человек обретет и вечную жизнь [5, 136–147].

По мнению Р. Курцвейла, искусственный разумный агент окажет определяющее влияние на принципиально новый качественный переход мировой цивилизации, но, как уже было обозначено, это повлечет за собой развитие и смежных областей наукоемких технологий – нано [5, 47]. Прогнозы специалистов указывают на то, что интеллектуальный взрыв и последующее появление искусственного сверхразума неизбежно повлечет за собой резкий

скакок в развитии нанотехнологий. Многие эксперты считают, что приоритет в возникновении должен принадлежать именно искусственный суперразум в силу того, что нанотехнологии слишком стохастический инструмент, контроль над которым может оказаться для человека невозможным. Становится понятным почему оптимизм в контексте сингулярности исходит именно из области разработок нанотехнологий, а не искусственного разума. Инженерия на атомарном уровне, возможно в будущем, даст шанс человеку обмануть смерть.

Но наряду с позитивными прогнозами существует и «ложка дегтя». Например, наниты, способные к самовоспроизведству, превратят окружающий нас мир в так называемую «серую слизь». Сценарий «серой слизи» – один из вероятных апокалиптических, и эта проблема – «темная территория» пространства нанотехнологий. Размышляя о зловещей стороне нанотехнологий, многие упускают из виду принципиальную непредсказуемость, а следовательно, угрозу, исходящую из создания искусственного всемогущего помощника, если тот будет прогрессировать по сценарию стремительного самосовершенствования, в ходе которого машины, превосходящие по всем параметрам человека, выйдут из под контроля и уничтожат глобальную цивилизацию.

В контексте вышесказанного, в результате анализа исследовательского опыта по проблеме оптимистического отношения к разумным машинам, условно можно обозначить два подхода. Теоретико-мировоззренческие горизонты первого варианта задают исследования в духе работ Р. Курцвейла [5], в которых будущее антропной компоненты нашей планеты мыслится как крайне позитивное. Негативные флюктуации в магистральном течении событий в таком осмыслении подавлялись бы оптимизмом.

Второй подход основан на работах в стиле Д. Стибела [10], который подходит к осмыслению этой проблемы сквозь призму прагматического практицизма. Авторы концепции рассматривают мировую сеть как все более усложняющийся мозг с миллионами связей и хорош тот делец, который с оптимальным эффектом для себя сумеет лавировать в пространстве интернет-тенденций и извлекать оттуда максимум прибыли.

Большинство экспертов, задействованных в сфере наукоемких технологий не рассматривают более скептический третий вариант, суть которого заключается в том, что финальным этапом разработок разумных агентов, а затем и машин превосходящих по интеллекту человеческий, станет не гармоничное единение искусственного интеллекта с человеком, а превращением последнего, по всей видимости, в сырье для «триумфального шествия» по мирозданию нового субъекта.

Взаимодействие «традиционного» разума человека с суперразумом машины тождественно расширению сфер влияния технологической западной цивилизации на общества аграрного типа, которая или ассимилировала

последние, или превратила в свой ресурс. Для примера достаточно вспомнить следующие антагонизмы и чем они завершились: Колумб – Тиано, Писарро – Инки, европейцы – американские индейцы.

Что далее – *homo sapiens* против машинного суперинтеллекта?

Вполне вероятно, теоретики в области наукоемких технологий уже осмыслили все «темные стороны» искусственного интеллекта, но проанализировав все «за» и «против», пришли к выводу – цель оправдывает средства. Или же понимают, что точка невозврата пройдена и принимают неизбежность любого исхода, постулируя невозможность что-либо предотвратить. Выдвинута идея, согласно которой человек сможет осмыслить и открыть способы защиты от прогрессирующего машинного разума только в процессе интеграции данного феномена в наше бытие. Это взаимодействие будет происходить постепенно и у человечества будет шанс внедрить разумному агенту «алгоритмы послушания» и создать дружественный суперинтеллект [3, 75]. Созвучно этой идеи и понимание невозможности осознания всех истинных рисков искусственного разума из настоящего времени с привычными для нас паттернами бытия [5, 34]. Иными словами, обуздание дикого мустанга на диком Западе не приводит к пониманию специфики управления гоночным автомобилем на горной дороге.

Таким образом, проблема обозначенного подхода заключается в том, что если угроза и признается всерьез и рассматривается объективно, то исходит она от непредсказуемости «темного пространства» интеллектуального взрыва и суперинтеллекта, тогда как риски и угрозы от промежуточных этапов создания искусственного интеллекта анализируются недостаточно серьезно или же не берутся в расчёт вовсе. Иначе говоря, грозная львица, конечно, является источником опасности для туриста в саване, но нельзя забывать о потенциальной угрозе, исходящей от ее милого львенка. Концептуальные построения градуалистов, в той или иной степени, конституируют постепенный характер скачка от искусственного интеллекта уровня человека к профессиональному суперразуму, временной интервал которого может растянуться от нескольких лет до десятилетий. Этот прогноз позволяет рассчитывать человеку на период дружественного симбиоза с умными машинами уровня человеческого уровня и делает возможным сценарий, в рамках которого человек сможет создать действенные рычаги контроля над формирующимся суперинтеллектом.

Но существует когорта исследователей, по мнению которых человечество лишено какого-либо временного запаса. Дело в том, что скачок от искусственного разума человеческого уровня к профессиональному супермозгу через самосовершенствование может произойти резко. В соответствии с этим сценарием стремительная трансформация онтологических оснований человечества станет отражением быстрого превращения искусственного разума уровня человека в искусственную сверхразумную систему. Этот период

может занять недели, дни, а возможно и часы. Этот сценарий получил название *Busty Child*.

Система, состоящая из нескольких суперинтеллектуальных систем, каждый из которых в несколько тысяч раз будет превосходить самого умного человека, без особых трудностей сможет преодолеть все преграды, созданные нами. Это сравнимо с бескрайним пространством чуждого интеллекта и одной его песчинкой. Для того, чтобы в общих чертах описать те ощущения, которые испытывает человек в процессе взаимодействия всего лишь с отдельной программой (*Deep Blue* – компьютерный шахматист фирмы IBM), а не с самосовершенствующейся группой искусственного суперразума, приведем здесь высказывания двух гроссмейстеров, весьма сходных по смыслу, суть которых сводится к следующему: «Будто стена на тебя надвигается» [6, 48].

Весьма показателен в этом смысле, проведенный в начале XXI века в Силиконовой долине эксперимент, суть которого заключалась в следующем: специалист по изучению искусственного интеллекта заключил весьма специфический спор – кто победит в игре, которую он назвал «искусственный интеллект в ящике». Ставки на игру были достаточно высокими. В ходе этого эксперимента роль машины играл инициатор эксперимента Е. Юдковски [16], в роли цепных псов выступали миллионеры, заработавшие свои состояния на различных интернет-проектах. Каждый из них, в порядке очереди, исполнял роль творца разумного агента, перед которым стояла цель не выпустить из «ящика» искусственный разум. «Узник» и «Страж» поддерживали контакт через онлайн-чат. Игра длилась не более двух часов и всего их состоялось пять. Возможность утомить «Стража» молчанием была предусмотрена, но не использовалась. В результате машина одержала победу в трех сеансах. Таким образом «Пандоре» удалось сбежать неизвестно, так как одним из условий проведения эксперимента была полная конфиденциальность содержания переписки между «Узником» и «Стражем» [16].

Этот эксперимент доказывает наши опасения – если обычный смертный смог посредством слов «выпустить из ящика Пандору», то заключенный суперинтеллект, уровень которого будет в неизвестное количество раз превосходить человеческий, сделает это быстро и гарантированно. К тому же для машины достаточно всего лишь раз совершить побег. И будет лучше для всех нас, если он окажется дружественным.

Интересен этот эксперимент еще и тем, что, по сути, является вариантом теста А. Тьюринга, который разработал его в 50 году прошлого века для определения уровня интеллекта в машине. В процессе этого теста programme и оппоненту, в роли которого выступает человек, задаются письменные вопросы. Арбитр должен суметь определить по ответам, кто – человек, а кто – машина. Если идентификация невозможна, то компьютер одерживает победу. Возникает вполне закономерный вопрос: как отличить оригинальный человеческий разум и мышление от достоверных попыток имитировать его?

Где эта грань между объектом и образом объекта в мышлении субъекта? Другими словами, машине совсем не обязательно думать, как человек, чтобы давать ответы, идентифицирующего ее как такового. Машине достаточно сымитировать мыслительный акт, давая «антропоморфные» ответы. Это стало «игрой в имитацию» А. Тьюринга, который считал, что машины способны к деятельности, которую наблюдающий субъект с легкостью примет за разумную [12, 63]. По сути же, этот алгоритм в исполнении машины не имеет ничего общего с мыслительным актом, совершаемым человеком. Тем самым, А. Тьюринг вступает в полемику с Д. Сёрлем, который считал, что если машина не думает подобно человеку значит она не разумна. Но большинство исследователей в области создания искусственного разума выражают солидарность с первым: если разумный агент совершает разумные действия, имитируя сознание человека, то какая разница какие процессы запускают его программы?

Долгое время пройти тест А. Тьюринга оказывалось неразрешимой задачей для машинного интеллекта и исследователей, его создающих. Но летом 2016 года во многих интернет изданиях появилась информация о том, что впервые компьютерной программе, разработанной российскими авторами, удалось это сделать. Эта программа выдавала себя за 13 летнего мальчика Евгения Густмана и ввела в заблуждение 33% оппонентов, специально приглашенных из британского Университета Рединга. Один из членов команды, который разрабатывал программу рассказал, что главной идеей было убедить комиссию в якобы широком кругозоре, но который ограничен возрастом имитации [11].

Эта новость еще раз подтверждает тот факт, что создание искусственного разумного агента – дело недалекой перспективы и хитроумных уловок в его запасе будет более, чем достаточно, а способность имитировать человеческие качества, вдобавок ко всему вышесказанному, отражает уже вполне реальную возможность достигать своих целей самыми разными путями.

Возможно ли при наличии накопленного за время развития науки прогностического потенциала предсказать эти цели, способы и средства, которые машина для себя изберет; а также уровень угрозы, исходящий от перспектив появления искусственного мыслящего разума? Оценивая возможность появления искусственного разума человеческого уровня, а затем и сверхразумного агента с позиции однозначной положительной рефлексии, исследователи, тем самым, сужают свой методологический инструментарий линейному, жестко детерминированному прогнозированию. Наличие в постнеклассической науке паттернов линейности обусловлено ориентацией классики и неклассики опираться на динамические законы, описывающие мир с позиций жесткой детерминации закрытых систем. В развитии таких систем не учитывались флуктуационные воздействия среды, привносящие в их упорядоченную структуру фактор случайности, относительной неустойчивости.

Прогноз на будущее поведение подобного типа систем был относительно прост – изучив и зная причину, мы однозначно можем предсказать и следствие.

Существенный прорыв в методологии системного прогнозирования был осуществлен в рамках нелинейной методологии, инициированной теорией самоорганизации сложных систем. В зависимости от того, насколько открытые системы различной природы способны преобразовывать внутренние неоднородности своей структуры в полезный для себя потенциал, сохраняя и увеличивая уровень организованной сложности и относительной устойчивости, исследователям удалось систематизировать специфику протекания режимов с обострением, а также способы ликвидации флюктуационных отклонений, ведущих к кризисным состояниям. Как уже было сказано выше, процесс создания машинного разума, как и факт его наличия в будущем относятся к типу таких режимов, в которых случайное микроотклонение повлечет за собой череду непредсказуемых макропоследствий. Анализируя перспективы развития и возникновения искусственного разума с позиций нелинейного подхода, необходимо внести в прогностическую модель данные о специфике искусственной системы, тенденциях развития, уровне угрозы, а также векторах нелинейности. Прогностическое моделирование с неучтеным вектором нелинейности, по своей сути, не отражает всей сложности процесса и является линейным. С подобными недостатками мы имеем дело, сталкиваясь с прогностическими моделями, связанных с технологией искусственного интеллекта. В связи с этим не стоит недооценивать творческий потенциал эволюции, стохастическое влияние которой не является чем-то постоянным и устойчивым. И с этой позиции, процесс самосовершенствования искусственного разума, по всей видимости, будет так или иначе отвечать критериям эволюционного развития. А. Азимов в своих работах выдвигал тезис о том, что когнитивные модели могут быть тождественны компонентам психики иными словами он предположил, что роботы смогут эволюционировать. Его идея о «призраках в машине» в настоящее время обретает новое смысловое наполнение. Он говорит о возможности возникновения случайно сформированных протоколов, которые в перспективе могут развиться в то, что мы называем поведением, а непредвиденные свободные радикалы могут положить начало креативности, свободе выбора, а возможно и душе [1, 253].

Также стоит учитывать, что возникновение искусственного суперинтеллекта относится к разряду тех событий, последствия от которых могут быть глобальными, а вероятность возникновения низка в силу того, что ничего подобного просто не происходило и эмпирическая компонента человечества здесь равна нулю. Прийти к однозначному решению, имея на вооружении традиционные статистические методы задача не из простых.

В процессе разработки искусственно разума следует иметь в виду, что специалисты не могут себе позволить права на ошибку. В условиях процесса с

обостренным режимом протекания это может иметь последствия «эффекта бабочки» и в результате мы получим нечто совершенно чуждое. Это сравнимо с действиями медвежатника по взлому суперсложного сейфа под сигнализацией в банке. Если он из двадцати цифр кода нажмет правильно девятнадцать, то дверь не приоткроется на пять процентов, она так и останется запертой. Взвеет серена и все закончится плачевно. При создании искусственного интеллекта ошибка даже в одну сотую процента повлечет за собой на сто процентов непредсказумый результат. Он не будет почти хорош, он будет полностью плох.

Большинство привычных для человека технологий потенциально для него опасны, как и любая инновация «палка о двух концах», о чем уже шла речь выше. По всей видимости, искусственный интеллект не исключение. Он не будет испытывать к вам негатива, но вашим атомам он может найти другое применение. Создавая искусственный разум с благими намерениями и экстраполируя эти положительные эмоции на машину, специалисты ошибочно считают, что это является гарантом появления дружественного характеристик. Такая недальновидность связана с уже упомянутым выше демоном антропоморфизма и линейным детерминизмом, не учитывающим флюктуаций различной степени важности.

Вид *homo sapiens* возник в процессе самоорганизации материи, которая предполагает борьбу за свободную энергию, информацию и вещество. И, если на заре своего становления в бытие человека доминировали процессы стохастического характера, то с развитием общества стихийные процессы были оттеснены на периферию благодаря сознательному фактору и социальным институтам. Бифуркационные фазы преодолевались благодаря возобладанию техно-гуманитарного баланса и осознанию сути и причин проблемы. Оглядываясь назад и анализируя сущность большинства антропологических кризисов, можно прийти к выводу, что их природа заключается в недооцененной степени угрозы последствий или же в непонимании сути причин технологического взлета. Развитие искусственного интеллекта, по всей видимости, тоже будет предполагать его активное включение в процесс естественного отбора, в борьбу за энергию, вещество, и информацию. Да и вообще, за все то, что посчитает ресурсом

Вызывает, мягко говоря, опасения тот факт, что многие исследователи не совсем понимают, как работает вся система в целом. И в этом контексте явно недостаточно создавать разумную машину с чистым сердцем и благими намерениями, надеясь на благополучный результат и чудесное появление дружественного искусственного интеллекта. И в этом нет вины специалистов. Корень проблемы не заключается в незнании специалистов как создать дружественную думающую машину. Причиной, повлекшей за собой прекращение бытия человека, во всяком случае, в привычных для нас формах, может стать убеждение, что искусственный интеллект будет обязательно

дружественным. Прежде всего потому, что нельзя навязать пути развития сложной системе, нелинейной среде, которые ей имманентно не присущи. Имея дело с созданием сознания в машине, человек, как уже было сказано выше, не понимает как работает вся система в целом и поэтому ему не известен тот веер нелинейных векторов, атTRACTоров, к которым будет стремиться искусственный разум. Человеку в принципе неизвестно, что будет присуще этой системе!

Вера в благонамеренность машинного интеллекта становится еще более опасной после того, как машинный интеллект человеческого уровня, нарушив меру, через скачок интеллектуального взрыва перейдет на принципиально новое качество – суперинтеллект. Но тем не менее в своем исследовании Е. Юдковски выдвигает тезис о том, что дружественность искусственного интеллекта может базироваться на так называемой функции полезности – синтез ценностей, предпочтений, облаченных в удовлетворение от достижения цели, который внедрен в определение пользы в алгоритмических паттернах [16].

Какую же семантическую специфику вкладывают исследователи в понятие «дружественный», употребляя его в контексте искусственного разума? Прежде всего, искусственный интеллект не должен быть никогда враждебно или амбивалентно настроен в отношении человеческого вида, к какой цели бы машина ни стремилась и сколько бы ступеней самосовершенствования ни прошла. Все это невозможно без глубокого понимания машиной человеческой природы (понимает ли ее сам человек?), чтобы в дальнейшем не причинить человеку вред даже в результате случайных, опосредованных последствий своих действий (о чем мы уже говорили в контексте осмысления Трех законов А. Азимова). При этом мы не хотим получить искусственного разумного агента, выполняющий краткосрочные задачи при помощи мер, которые бы оказались для человечества вредоносными впоследствии.

В качестве примера реализации непредвиденных последствий Н. Бостром пишет о так называемых пагубных отказах [4, 153–176]. Здесь мы приведем некоторые варианты пагубного отказа – порочную реализацию и инфраструктурную избыточность. Первый из сценариев, по которому искусственный сверхразум достигает поставленной цели способом оптимальным с его позиций, но противоречащим общечеловеческой шкале ценностей. Например: желаемый результат, к которому хочу прийти я – постоянная улыбка на моем лице; способ достижения этой цели в понимании машины – напрямую воздействовать нерв лица, что неизбежно повлечет за собой паралич мимики в результате чего улыбка не будет сходить с лица.

Самое пугающее, что выбор данного способа реализации ни коим образом не обусловлен стремлением машины навредить человеку. В данном случае порочной реализации – манипуляции на лицевом нерве – для машинного

интеллекта гораздо оптимальнее, нежели привычные методы человека, в силу того, что это наиболее полный способ достичь конечной цели. Существуют ли какие-либо окольные пути, позволяющие разрешить эту проблему? Возможно это удастся благодаря конкретизации формулировки цели? Цель: без воздействия напрямую на лицевой нерв сделай обеспечь мне постоянную улыбку. Способ побочной реализации: активизация зон коры мозга, отвечающих за функции лицевого нерва. Вечно сияющая улыбка на лице вам обеспечена.

Может быть формулировка конечной цели затруднительна вследствие того, что мы использовали привычный для человека понятийно-категориальный аппарат? Попробуем задать конечную цель, суть которой связана с позитивным феноменологическим состоянием, счастьем, субъективным ощущением комфорта, без описания поведенческих моделей. Гипотетически мы допускаем возможность реализации специалистами «вычислительного» представления идеи счастья и дальнейшего его внедрения в эмбрион искусственного интеллекта. Цель весьма сложная и спорная, если не невозможная. И в рамках данной статьи пути ее решения рассматриваться не будут. Но предположим, что программистам удалось поставить перед машинным разумом задачу осчастливить нас. Тогда порочная реализация может приобрести такие очертания: внедрение электродов в центры удовольствия мозга.

Следующий пример является формой реализации другого вида пагубных отказов – инфраструктурная избыточность – такой процесс, при котором разумный агент для достижения конкретно поставленной цели, превращает все известные для него виды энергии, вещества и информации в ресурсы, производственно-техническую базу для воплощения этой цели, вследствие чего реализации существенного потенциала человечества становится невозможной. В рамках этого сюжета запрограммированный искусственный разум, которому в качестве конечной цели было задано штамповывать канцелярские скрепки, делает ровно то, что от него требовалось, вне системы человеческих ценностей. В результате суперинтеллект преобразует доступное пространство и вещество в фабрики по производству скрепок.

Отсутствие закостенелых, догматических ценностей – еще одно существенное, принципиально важное качество дружественного искусственного интеллекта. Аксиологические ориентиры машинного сознания должны претерпевать соответствующие трансформации в тесной корреляции с изменениями таковых в обществе. К примеру, если бы функция полезности гипотетического разумного агента была ориентирована на ценностные паттерны подавляющего большинства населения Европы 18 века и не поддавалась изменениям в соответствии с развитием общества, то и сегодня этот искусственный интеллект за одну из основ своего рабочего алгоритма имел систему архаических пережитков, среди которых рабовладение, расовая и

половая дискриминация, публичные казни и прочее. Система ценностей, внедренных в дружественную машину не должна быть заданной раз и навсегда.

Такие теоретические построения выглядят, по меньшей мере, утопично. Из всего вышеизложенного становится ясно, что тема дружественного искусственного интеллекта требует дальнейшей конкретизации и развития, но ее сторонники мыслят крайне оптимистично. На сегодня наука не гарантирует однозначную перспективу изложения концепции дружественного сверхразума на языке математики, как и нет гарантии, что создание такого разума вообще возможно или реально его интегрирование в перспективные архитектуры компьютерного сознания. Но теперь, когда Трем законам робототехники заслуженно присвоен статус принципа построения сюжета, а не средства выживания, – концепция дружественного машинного сверхразума, по всей видимости, лучшее, что может предложить человечество перед лицом потенциальной экзистенциальной угрозы. Однако, дружественная машина не создана, а проблем с ее конструированием более чем достаточно.

Одна из них связана с тем, что большое количество организаций по всему миру работают над созданием искусственного разума уровня человека и в области смежных технологий. В погоне за веткой первенства ни одна из этих компаний не приостановит свою деятельность на этом поприще в ожидании дня создания дружественной разумной машины. Слишком многое стоит на кону. Более того, мало кто из участников этой гонки вовлечен в научно-философский дискурс, касающийся проблем дружественного искусственного интеллекта.

В число организаций, в круг приоритетов которых входит создание думающей машины человеческого уровня входят: AGIRI, CYC, Google, IBM (несколько проектов), LIDA, Nell, Numenta, SNERG и Vicarious. Также существуют минимум с десяток проектов, источники финансирования которых не отличаются надежностью: NARS, Novamente, Sentience, SOAR, а также DAPRA, финансирующая напрямую или через посредников проекты, связанные с разработкой искусственного разумного агента, а также смежные технологии [13, 36]. Это далеко не полный перечень. В контексте этого возникает совершенно логичный вывод: вероятность того, что первый искусственный разум в рамках легальных проектов увидит мир именно в лабораториях MIRI ничтожно мала, а следовательно, достаточно мизерна возможность внедрения в эту когнитивную архитектуру модуля дружественности. По всей видимости, разработчиков первой разумной машины будет мало волновать проблема дружественности программного обеспечения. Но существуют и стратегические векторы, которые возможно в дальнейшем способствуют блокированию враждебного сверхразума. На сегодня существует образовательная программа для передовых университетов и математических конкурсов, в рамках которой MIRI и CEAR организовали так называемые «тренировочные лагеря разума». В этих ячейках обучают потенциальных творцов разумных программ и

руководителей, формирующих дальнейшую техническую политику, инновационному мышлению. В перспективе это должно помочь избежать тупиков в развитии и ловушек, созданного разума. Разумеется этих мер недостаточно, но MIRI и CEAR удалось обратить внимание общественности на важный фактор рисков, благодаря чему все больше работ выходит по проблеме сингулярности, авторы которых таким образом расширяют и углубляют научные и мировоззренческие аспекты феномена рисков искусственного разума.

Но даже если потенция станет реальностью и дружественный разумный агент будет создан, нет никакой уверенности, что он останется таковым после интеллектуального взрыва. Иначе говоря, сохранит ли искусственный разум благонамеренные качества, если его интеллект вырастет в тысячи раз, то есть возникновение новых качественных характеристик сотни раз будут обуславливать новый характер количественных изменений. Результатом сотен, тысяч таких скачков может стать трансформация его осмысления феномена дружелюбия и однозначное искажение запрограммированной семантики. В любом случае произойдет изменение представлений о морали, а следовательно исказится и функция полезности.

Е. Юдковски с такой точкой зрения не согласен, считая, что прогресс машинного интеллекта отразится на улучшении эффективности функции полезности.

Реализация такой возможности может иметь место в том случае, если процесс интеллектуального взрыва пройдет без флюктуаций, системного сбоя, природу которых мы в силу своей антропоморфности даже представить себе не можем. У человека и плоского червя большой процент общего ДНК, но мысль о том, что у нас могут быть общие ценности и мораль, как минимум, смешна. Не изменило бы это положение вещей и сенсационная новость, в которой бы плоскому черви отводилась роль нашего творца, наделившего свое детище ценностями и идеалами своего вида. Поначалу это бы спровоцировало у нас отторжение и недоумение, удивление, от которого бы мы быстро оправились и вернулись к своей привычной жизни.

В этом же контексте очень показателен пример персонажа Доктора Манхэттена из графического романа А. Мура, включенного в сотню лучших романов 20 века [7]. Известный физик в результате неудачного эксперимента был разобран на атомы и возродившись, стал другой сущностью. Теперь ему под силу менять структуру материи, природу пространства-времени, он видит прошлое и будущее, его разум уже не заботит проблемы человечества. Радости любви, страх смерти, противоречивость жизни и прочие «мелочи», все то, без чего ни один человек не способен себя пomyслить, вещи, являющиеся альфа и омега любого личностного существования, не заботят его больше. После долгих размышлений о сущности бытия во вселенском масштабе, он приходит к выводу, что феномен жизни слишком переоценен. В дальнейшем он решает

проблему угрозы неотвратимой ядерной войны убив два миллиарда человек, но тем самым, спасая семь миллиардов. Человеческий дружественный интеллект развелся в Великий Разум, сохранивший некие паттерны человеческой морали, но превратился в нечто чуждое, лишенное личностных характеристик, по-своему интерпретируя понятия оптимальности, помощи, полезности. Иными словами, в данном случае мы имеем дело с дружественной машиной, пережившим интеллектуальный взрыв, в результате которого понимание «дружественности» претерпело качественные трансформации.

Д. Хьюз также выдвигает тезис о несостоятельности идеи устойчивых и неизменных первоначальных вводных искусственного интеллекта в процессе скачкообразного развития машины, основываясь на осмыслиении преобразования витальных потребностей человека (пища, убежище, самосохранение) в алгоритмы, отличающиеся от первоначальных наборов целей. Например, человек может избрать стратегией своей жизни аскетизм или целибат, что противоречит генетической программе нашего организма. Или среднестатистический гражданин может стать террористом-смертником для того, чтобы гонорар за теракт после смерти был выплачен семье. Таким образом, человек способен подвергать рефлексии свои цели и выстраивать различные алгоритмы их достижения, которые идут вразрез с привычными моделями рациональности и базовыми инстинктами. В связи с этим, мысль о том, что созданный искусственный разум с открытым и гибким разумом (что, по сути, и являются сущностными характеристиками думающей машины) не будет подвержен изменениям в процессе развития, по меньшей мере, наивна [3, 115].

Д. Хиллис также считает, что человечество постепенно передает «бразды правления» компьютерам, тем самым отдаляясь от производства, управления, не вникая, по сути, в процесс создания машинами еще более сложных машин и других вещей. Человек уже не понимает, что и как происходит. Технологии создают технологии все более самостоятельно без участия человека. По его мнению, происходящее напоминает эволюцию простейших организмов в многоклеточные. И в этой эволюции Д. Хиллис отводит человеку роль амебы, не понимающего что и как мы создаем [3, 117].

Существенной преградой на пути к созданию контролируемого искусственного интеллекта стало несовершенное программирование. Уверенность в непогрешимости функционирования компьютерных программ разбивается об айсберг статистических данных, свидетельствующих о том, что 60 млрд. долларов в год американская экономика недополучает в результате дефектного программирования [13, 47]. Удивление вызывает тот факт, что компьютеры, как математические машины, должны быть абсолютно линейно детерминированы и предсказуемы; тогда как в реальности все совершенно иначе и создание компьютерных программ, по сути, одна из самых

вероятностных инженерных задач, сопряженных со многими ошибками и проблемами с безопасностью.

С. Омохундро считает, что способом борьбы против некачественного программирования является создание систем, которые осознают себя и способны к рефлексии над своим поведением в процессе работы достижения поставленных целей. Иначе говоря, они должны уметь самосовершенствоваться. Саморазвивающиеся программы – необходимое качество и неизбежный этап на пути к созданию думающей машины. Однако программное обеспечение, сознающее себя, на сегодняшний день еще не разработано, а программы, модифицирующие себя довольно распространены [9].

Одним из алгоритмов машинного обучения, который использует возможности естественного отбора для поисков ответов является генетическое программирование. Этот алгоритм является важнейшим инструментарием для написания мощных программ. В этом виде программирования в отличие от обычного программирования, где используется человеческая логика, применяется логика компьютерная. В обычном программировании при написании строки кода используется работа программиста, благодаря чему процесс обработки данных в пределах схемы «вход-выход» прозрачен и верифицируем. В случае применения генетического программирования программист лишь описывает задачу, а ее решение передается на волю естественного отбора. Генетическая программа генерирует фрагменты кода, являющихся элементами системы очередного поколения. Наиболее прогрессивные из них синтезируются случайным образом, создавая новую генерацию. Программа тем более оптимальна и перспективна, чем более она сумела приблизиться к решению поставленной перед ней задачей. Такой процесс в компьютерной эволюции, в сущности, является подобием естественного отбора в природе, в течение которого слабые отбрасываются, а лучшие вступают во взаимодействие вновь, приводя к случайным трансформациям отдельных команд и переменных. Такие качественные скачки в развитии природы называются мутациями. Программист запустив такую генетическую программу, в дальнейшем от коррекции в ее работе может устраниться. По сути, некий компьютерный деизм, в котором программисту отводится роль инициатора, запустившего процесс, но в дальнейшем не влияющего на причины, следствия которых в перспективе, быть может, запустят цепь событий, породивших новую реальность.

Генетические алгоритмы применялись при проектировании антенны для NASA, разработки программ распознавания белков. Более двух десятков раз генетические алгоритмы изобрели электронные компоненты, которые до этого уже успел запатентовать человек. Цели задавались инженерными спецификациями готовых устройств. Но и здесь, казалось бы, линейный, проторенный человеком, путь к цели в исполнении машины становится

нелинейным и принципиально непредсказуемым на некоторых этапах создания нового алгоритма. Дело в том, что необъяснимо почему новая схема работает лучше и каким образом, имея с нашей точки зрения элементы, не обладающие функциональной ценностью для системы. Загадка заключается в том, что код, созданный генетическим алгоритмом нечитаем. Программа генерирует решения, которые специалисты не в состоянии воспроизвести, создавая нелинейные пути достижения конечного результата, понять которые эксперты тоже не могут. Если подобные сложности возникают в начале пути с программами, у которых отсутствует самоидентификация, то о каком контроле самосовершенствующихся программ может идти речь в перспективе? Компьютерная система с известным сигналом на входе и выходе, но неизвестной процедурой его обработки получила название «черный ящик». Нелинейность и непознаваемость этой процедуры еще более сгущает темные краски вокруг проблемы контроля и природы машинного разума, акцентируя внимание на его совершенно чуждой нам сущности. Эта «темная сторона» генетического программирования все более отдаляет нас от мечты создания дружественной машины, превращая ее, по сути, в иллюзию.

«Черные ящики» не всегда остаются вне контроля. Но принципиально это суть дела не меняет, ведь если когнитивные архитектуры применяют такие структуры для создания системы суперинтеллекта, то сама его суть будет состоять из пластов принципиально непознаваемого для нас кода, а следовательно, непознаваемость и чуждость станут одними из определяющих качеств идентифицирующей себя саморазвивающейся машины.

С. Омохундро иллюстрируя опасность и непредсказуемость работы систем, способных изменять себя, приводит пример робота-шахматиста. Конечно же, речь не идет о компьютерной программе, установленной в любом компьютере средней производительности. С. Омохундро имеет в виду потенциального робота-шахматиста, самосознающего и самосовершенствующегося. Как поведет себя этот разумный агент в ситуации, если вы сыграете с ним партию в шахматы, а затем дадите ему команду отключиться? И вся проблема заключается в том, что отключение для сознающей себя машины событие весьма значимое в силу того, что включиться самостоятельно она не может. Поэтому для него крайне важна уверенность в совершенно адекватной оценке реального положения вещей. И в стремлении оценить ситуацию как можно глубже, робот может прийти к мысли выделить какие-то ресурсы на познание природы реальности перед тем как выйти из нее, отключившись.

Возникает очень важный вопрос: какое количество ресурсов разумный агент может счесть достаточным? Ответ, который дал С. Омохундро заставит задуматься многих оптимистов создания думающих роботов: «Роботизированная программа принять решение потратить на это все доступные человеку ресурсы» [9].

Таким образом, нелинейное пространство развития искусственного интеллекта – отражение нелинейной эволюции человека, который в борьбе за ресурсы не раз ставил себя на грань выживания, но впервые за десятки тысяч лет своего существования человеку, по всей видимости, придётся иметь дело с системами превосходящими его в играх, равных в которых ему доселе не было, а именно в играх разума. Роскоши в виде десятков – сотне лет для технологичной притирки может не оказаться, в силу того, что самосовершенствующийся искусственный разум выйдет в своем развитии за пределы способности человека каким-либо образом влиять на ход событий. А искусственный интеллект с легкостью преодолев пропасть между искусственным и естественным, займет почетное место в природной нише, оказывая влияние на процессы Вселенной или попросту заменит ее. Судьба человека в этом контексте весьма туманна.

В этом контексте показательны слова главного С. Шостака, который говорил о том, что цивилизации сами создают себе преемников [15].

По всей видимости, у Человека есть два варианта: думать, что еще есть время интеллектуально и стратегически «сгруппироваться», сделав все возможное, чтобы обуздить «черно-белого мустанга» Искусственный Интеллект, стремительно мчащегося за горизонт событий сингулярности.

И второй – надеяться на то, что С. Шостак недостаточно прозорлив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов А. Загадки мироздания. Известные и неизвестные факты / Айзек Азимов. – М.: Центрполиграф, 2016. – 432 с.
2. Азимов А. Я - Робот / Айзек Азимов. – М.: Эксмо, 2007. – 1296 с.
3. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens / Джеймс Баррат. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 304 с.
4. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Ник Бостром. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 496 с.
5. Курцвейл Р. Эволюция разума / Рэй Курцвейл. – М.: Эксмо, 2016. – 448 с.
6. Ллойд С. Программируя Вселенную: Квантовый компьютер и будущее науки / Сет Ллойд. – М.: Альпина нон-фикшн, 2014. – 256 с.
7. Мур А. Хранители / Аллан Мур. – М.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 528 с.
8. Назаретян А. П. Нелинейной будущее / А.П. Назаретян. – М.: МБА, 2013. – 440 с.
9. Омохундро С. Чем нам угрожают роботы? [Електронний ресурс] // Technowars. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://technowars.defence.ru/article/1468/>.

10. Стибел Д. Почему я нанимаю неудачников [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.michelino.ru/2016/06/blog-post_11.html.
11. Тест Тьюринга пройден (на детском уровне) [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://habrahabr.ru/post/225599/>.
12. Тьюринг А. Может ли машина мыслить? / Алан Тьюринг. – СПб.: Эдиториал УРСС, Ленанд, 2016. – 128 с.
13. Форд М. Технологии, которые изменят мир / Мартин Форд. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2014. – 268 с.
14. Шелли М. Франкенштейн, или Современный Прометей / Мэри Шелли. – СПб.: Мартин, 2015. – 256 с.
15. Шостак С. Вероятно внеземной разум существует. Вы готовы? [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.fassen.net/video/gLJZJuPM24M/>.
16. Юдковски Е. Обратное глупости не есть ум [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://lesswrong.ru/w/Обратное_глупости_не_есть_ум.

РЕЗЮМЕ

I.O. Снегірьов. Нелінійний простір штучного інтелекту: філософсько-світоглядне осмислення.

У статті автор з позиції методології нелінійного прогнозування розкриває перспективи та ризики виникнення штучного інтелекту. Аналізуються причини як оптимістичних прогнозів, так і комплекс загроз, що виходять від «горизонтів» сингулярності, обумовленої створенням машинного розуму. Особлива увага приділяється концепції дружній розумної машини в умовах інтелектуального вибуху.

Здійснено спробу філософської рефлексії декількох варіантів згубного відмови, а саме: порочної реалізації та інфраструктурної надмірності.

Ключові слова: штучний інтелект, сингулярність, нелінійність, антропоморфізація, «бог в ящику», тест Тьюринга, Три закони робототехніки, «чорний ящик», генетичні алгоритми.

SUMMARY

I.Snegirjov. The nonlinear space of artificial intelligence: the philosophical and ideological understanding.

The author from the perspective of a nonlinear prediction methodology reveals the prospects and risks of artificial intelligence. The reasons as the optimistic forecasts and complex threats posed by "horizons" singularity, due to the creation of machine intelligence. Particular attention is paid to the concept of a friendly intelligent machine in terms of intellectual explosion.

An attempt to philosophical reflection several options disastrous failure, namely the realization of evil and infrastructure redundancy.

Keywords: artificial intelligence, the singularity, nonlinearity, anthropomorphism, "God in a box," Turing test, the Three Laws of Robotics, "black box", genetic algorithms.

УДК 101.1+378

О.А. Наумкіна

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ФІЛОСОФІЯ ВПРОДОВЖ УСЬОГО ЖИТТЯ – ВИМОГА ЧАСУ

Я обміняв би всі свої технології
на зустріч з Сократом

Стів Джобс

У статті обґрутовується доцільність організації наскрізного навчання філософії, починаючи з дитячого віку і завершуючи університетами третього покоління. Виявлено, що генеруючим чинником реалізації концепції «філософія впродовж усього життя» є суспільна потреба у розвитку критичного мислення і формуванні інтелектуального поля особистості для постійного пошуку відповідей на глибинні сенсожиттєві проблеми людського існування. Наголошено, що для організації наскрізного навчання філософії в суспільстві треба створити як вертикальні структури (дошкільна, середня, вища освіта) за принципом наступності, так і горизонтальні (поза формальною освітнянською системою) за принципами варіативності, різноманіття і забезпечити узгоджений, скоординований розвиток всіх цих рівнів та сфер.

Ключові слова: філософія впродовж усього життя, філософія для дітей, філософствування, критичне мислення.

Практика викладання філософських дисциплін у системі української освіти засвідчує, що їх роль сьогодні є вкрай недооціненою. І більше того, в окремих випадках цінність філософії свідомо ігнорується.

Відбувається це за умов безпрецедентної динаміки сучасного світу, зростання його нестабільності, нелінійності, появи принципово нових ризиків і загроз. Сьогодні стрімко руйнуються стереотипи, змінюються форми і методи діяльності, ціннісні орієнтації, цільові орієнтири. Як наслідок, людина потрапляє в ситуацію невизначеності, яка супроводжується необхідністю постійного долання різноманітних труднощів, здійснення відповідального соціального і морального вибору. Стандартне мислення, звичні шляхи вирішення проблем

все частіше демонструють свою нездатність допомогти людині, особливо молодому поколінню. Звідси розчарування, психологічний дискомфорт, цілий ряд екзистенціальних проблем тощо.

Звернення філософії до сенсобуттєвих проблем людини, її можливості у розвитку критичного мислення роблять її викладання вкрай необхідним в системі сучасної освіти. Сьогодні роль гуманітарних дисциплін, особливо філософських, в підготовці людини до майбутнього має зростати. Освіту необхідно ввести до широкого соціокультурного контексту. Викладання природничо-наукових дисциплін необхідно гармонійно узгодити з викладанням загальнокультурних. «Якщо спеціальні дисципліни роблять студента фахівцем, то філософія і гуманітарні дисципліни формують в ньому особистість – мислячого та відповідального творця власного життя, громадянина своєї країни. Людина, яка не долучилася до філософії і гуманітарної культури, виявляється не більше ніж роботом, який діє за вкладеною в нього кимось програмою і покірно підкоряється вказівкам реклами та засобів масової інформації»[6, 22].

Так склалося, що більшість з нас зустрічається з філософією тільки у старшій школі (в кращому випадку) та вищих навчальних закладах. Проте із екзистенціальними проблемами людина стикається все своє життя, вміння критично, творчо мислити розглядається взагалі як атрибут сучасної людини. Тому, на наше велике переконання, філософія має супроводжувати людину і допомагати їй впродовж усього життя: починаючи із школи (можливо, навіть раніше) і закінчуєчи університетами третього віку або покоління.

Ми виходимо з того, що концепція «філософія впродовж усього життя» є невід'ємною складовою добре відомої концепції «освіта протягом життя», яка визначає стратегію розвитку сучасної освіти.

Перше питання, яке постає на шляху реалізації зазначененої концепції, – це питання про те, коли треба починати знайомити дітей з філософією. Ця тема є дискусійною серед фахівців. Проблема пов'язана, по-перше, з різними підходами до визначення ключових понять: «дитинство» і «дитячий вік». А по-друге, багато дослідників висувають сумніви щодо доцільноті викладання філософії у цьому віці, оскільки в такий спосіб ми позбавляємо «юних філософів» дитинства, відкриваючи їм складні, а часом, й достатньо трагічні сторони людського існування.

Проте життя свідчить, що діти починаютъ «філософствувати» дуже рано. Вже у віці 3-5 років вони ставлять філософські запитання: «Чому це так?», «Для чого?», «Як це відбувається?». Вони цікавляться проблемами життя і смерті, дружби і кохання, добра і зла, походженням різноманітних речей, природи часу. Недарма цей вік, який характеризується великою спрагою пізнання світу, психологи визначають як «вік чомусиків», а філософи – «вік спонтанних філософів».

Рефлексія, така необхідна для вміння міркувати, починається саме з природної дитячої допитливості щодо світу і таємниць його улаштування. Великий подив, звідки народжується дух філософствування, – це падіння влади частковостей, коли маленькій людині відкривається перспектива безкінечного цілого, можливість його розуміння. Тому вкрай необхідним в цей період є створення сприятливих умов для підтримки і розвитку дитячої схильності до філософського мислення. Це стосується як батьків, так і вчителів, вихователів освітніх установ. Важливо не втратити цю можливість для розвитку повноцінного філософського мислення у подальшому.

Фундаментальною працею в цій царині стала книга професора філософії Колумбійського університету Метью Ліпмана «Відкриття філософії» (1969 р.). Автор стверджує, що діти здатні до абстрактного мислення, а отже, з ними можна і треба займатися логікою і розвивати їх схильність до міркувань. Згодом з'явилася міжнародна стратегія навчання «Філософія для дітей» (Philosophy for Children, абревіатура – P4C). До її створення долутилися Г.Метьюс, Р. Рид, М. Прітчард, Е. Шарп та інші.

Мета запропонованої програми – розвиток в учнів «мислення вищого порядку», навчити їх міркувати розумно. Таке мислення має бути критичним, креативним і піклувальним, тобто враховувати інтереси оточуючих людей (critical, creative, caring thinking).

Засадничими її принципами є наступні:

- навчання філософствуванню, а не інформації про філософію;
- проблемна подача філософського знання;
- перетворення класу у співтовариство дослідників і організація уроку за принципом сократичного діалогу;
- надання дітям замість підручників філософських навантажених повістей [10, 6].

«Філософія для дітей» розрахована на весь час перебування дитини у школі: з початкової до старших класів. Універсальність і цілісність філософії сприяє подоланню фрагментарності та дисциплінарного розмежування шкільних предметів, більш усвідомленому оволодінню знаннями. Зрозуміло, що викладання філософії на різних рівнях шкільної освіти має свою специфіку, яка визначається багатьма чинниками. В контексті нашого дослідження маємо наголосити на необхідності організації наскрізного навчання філософії. Школа має постійно підтримувати інтерес до допитливості дитини і поступово вводити її до царини теоретичного мислення і досягнення сенсабуттєвих проблем, які постають актуальними для школярів в той чи інший період їхнього життя. Це потребує узгодження планів і програм навчання на відповідних рівнях шкільної освіти на принципах наступності, міждисциплінарності, цілісності, а також підготовки вчителів, які б оволоділи даною методикою.

На сьогодні програма «Філософія для дітей» пройшла апробацію більш ніж у 80-ти країнах світу і розглядається як ефективний інструмент для розвитку

навичок філософського мислення у дітей. Підтвердженням цього є результати досліджень, які здійснювалися у Великобританії, де ця методика стала надзвичайно популярною. Зокрема, у дітей молодшої школи, які мають лише одне заняття на тиждень, успішність із читання й математики зростає на 30% [7], а експериментальні дослідження у Шотландії засвідчили, що у середньому IQ дітей, які вивчали філософію, на 6,5 пунктів вище, ніж у інших[9, 10].

На жаль, українська освіта долучилася до цього процесу нещодавно. Популяризацією та поширенням використання програми «Філософія для дітей» в Україні займаються Н. Адаменко, Ю. Кравченко, О. Горбачук–Наровецька та інші. Перші зазначають, що для підготовки людини розуміючої, креативної, здатної до самопроектування та самореалізації, самостійного вибору на основі ієрархії особистісно-значущих цінностей і смислів необхідно використання засобів Міжнародної освітньої програми «Філософія для дітей» як методики навчання, що розгортає свої смисли в контексті комунікативно-креативної моделі педагогічної діяльності, в центрі якої є розуміння як способа освоєння світу, що веде до самоусвідомлення, осмисленого проживання свого буття, життєтворчості, особистісного зростання, набуття внутрішньої свободи [1, 193].

У серпні 2016 р. у МОН відбувся круглий стіл «Зубрити – не вихід, або як креативність та філософія може змінити навчання у школах» за участю віце-президента міжнародної ради «Філософії для дітей», професора Кйонсанського національного університету (Південна Корея) Джінвана Парка, міністра освіти й науки Лілії Гриневич та фахівців. Міністр в цілому підтримала ідею інтеграції методики «Філософія для дітей» в українську освітню систему, починаючи з початкової школи. Проте, було наголошено, що це потребує часу і серйозної підготовки з адаптації програми до української школи.

Таким чином, світовий досвід свідчить, що викладання філософії у школі є доцільним і корисним, насамперед, у розвитку критичного мислення дитини, а також у формуванні гармонійно розвинutoї особистості та відповідального громадянина. А філософський курс у школі має розглядатися як пропедевтичний, який закладає необхідні передумови для подальшого опанування філософією.

Наступний крок оволодіння філософським знанням – це вища освіта. Згідно доповіді ЮНЕСКО [11], у переважній більшості країн філософія включена до вузівських програм. Стосується це і української вищої освіти.

Головне питання у підготовці майбутніх фахівців полягає в тому, яким чином дати студенту знання, сформувати вміння, що випереджають сьогоднішній стан науки і практики хоча б на п'ять-шість років? За всієї проблематичності завдання має вирішення. Воно полягає у тому, щоб зрозуміти ієрархію ролей та принципів, що виражают ідею сучасного професіоналізму, і побудувати навчання відповідно до цієї ієрархії.

Із середини 2000-х років на різних рівнях активно обговорюється концепція «Навичок ХХІ століття» (21-st Century Learning Skills) – тих, які допоможуть

людині реалізувати її життєві цілі, побудувати кар'єру, адекватно й ефективно реагувати на нові виклики. Аналіз світового досвіду і досліджень в цій царині свідчить, що випускників сучасної вузу, який буде жити і працювати в суспільстві інновацій, невизначеності, потенційних загроз, необхідно володіти, в першу чергу, вмінням критично мислити.

На думку професора Мельбурнського університету Патріка Гріффіна – керівника міжнародного наукового проекту з оцінки і викладання навичок та компетенцій ХХІ століття, акценти в сучасному світі зміщуються у бік вміння критично мислити, здатності до взаємодії і комунікації, творчого підходу до справи [8].

Професор, доктор бізнес-адміністрування, кандидат технічних наук, декан факультету бізнесу, менеджменту, інформаційних систем і технологій університету Фенікс (мегаполіс Сан-Франциско-Сіліконова Долина, Каліфорнія, США) Влад Генін стверджує, що компаніям, які динамічно розвиваються, організаціям і стартапам необхідні фахівці, що відповідають 10-ти вимогам, які передують оцінці їх професійних інженерних, економічних, технічних знань і навичок. І перша вимога від роботодавців – це талант і навички філософського критичного мислення, аналізу, аргументації та прийняття рішень [5].

Більше того, сьогодні у світі спостерігається тенденція вимагати наявність «м'яких навичок» (soft skills) або «соціальної компетентності» від кандидатів на отримання роботи. Уміння працювати в команді, стійкість до навантажень, здатність переконувати або йти на компроміс – без згадки про так звані «м'які навички» сьогодні не обходиться майже жодне оголошення про вакансії.

Soft skills – це комунікативні, організаторські та управлінські таланти. До них відносяться уміння переконувати, лідувати, керувати, робити презентації, знаходити потрібний підхід до людей, здатність вирішувати конфліктні ситуації, ораторське мистецтво – загалом, ті якості та навички, які можна було б назвати загальнолюдськими, а не ті, що притаманні людям певної професії.

Професійну ерудицію сьогодні можна передоручити комп'ютеру, а от без психологічних та соціологічних знань не обйтися. Також важливо відзначити, що на передній план висуваються сьогодні все більше особистісні якості працівника, він все частіше функціонує не як «гвинтик» виробництва, а як творча, соціально орієнтована особистість.

Постає питання: що важливіше – hard skills («тверді навички»), під якими розуміються професійні знання, або soft skills, тобто вміння спілкуватися і працювати в команді? Вони, щонайменше, рівнозначні, вважає більшість експертів. Але чим вище посада, тим більшу роль відіграють соціальні навички, в той час як професійні знання відходять на другий план. Пояснюється це тим, що у людей, які займають високі посади, як правило, вистачає співробітників, які консультирують їх по всіляких питаннях. Для керівника ж головне – вміти прийняти правильне рішення, мотивувати співробітників і успішно лобіювати свої ідеї.

Отже, сучасне поняття професіоналізму принципово відрізняється від уявлень недавнього минулого. Це означає, що система освіти має переглянути свої стратегічні орієнтири, освітні стандарти, плани й програми підготовки майбутніх фахівців. Тільки в такому випадку в умовах глобальної конкуренції випускник зможе знайти роботу, яка забезпечить його гідне життя (*gainful employment*) і самореалізацію.

За цих обставин роль філософії у підготовці бакалаврів, магістрів значно зростає. Про значимість і місце філософії в системі сучасної освіти, а також їх визнання на глобальному рівні свідчать результати та висновки масштабного дослідження стану викладання філософії у світі, здійсненого у 2007 році ЮНЕСКО. У соціологічному опитуванні взяли участь респонденти із 126 країн. За матеріалами дослідження було видано книгу «Філософія – школа свободи».

Генеральний директор ЮНЕСКО (на той час) Коіхіро Мацуура зазначає, що викладання філософії є навчанням людини мислити вільно і критично, тому назва книги не є випадковою. Філософія вчить міркувати раціонально, а не просто висловлювати думки. Вона дозволяє розвивати критичний розум, який протистоїть доктринальному мисленню [11, ix]. А його заступник із соціальних та гуманітарних наук П'єр Сане розглядає філософію як стрижневу дисципліну в суспільних і гуманітарних науках, яка знаходить своє місце на перехресті розвитку особистості, оскільки лежить поза одним тільки знанням. Філософія є мистецтвом знання, а також мистецтвом навчання [11, xi].

Специфіка філософського знання (вічно проблемний, антидогматичний, плюралістичний характер, рефлексивність, критичність, поєднання пізнавальних, естетичних й етичних аспектів свідомості) якнайкраще дозволяє розвивати критичне творче мислення майбутніх фахівців і підготувати людину, яка здатна рефлексувати у надзвичайно динамічному світі. Філософія розглядається як засіб розвитку теоретичного мислення, як «гімнастика для розуму».

Що означає «критично мислити»? На думку Д. Клустера, критичне мислення має відповідати таким характеристикам:

- критичне мислення є мисленням самостійне;
- інформація постає відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення;
- критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування проблем, які треба вирішити;
- критичне мислення прагне переконливої аргументації;
- критичне мислення є мисленням соціальне [3].

Критичне мислення використовує дослідницький інструментарій та методи, за допомогою яких людина здатна усвідомити і чітко сформулювати проблему, знайти шляхи її розв'язання. Цей шлях передбачає певний скептицизм, пошук аргументів «за» і «проти», бачення альтернатив, свідомий

вибір та формулювання своєї власної позиції. Тільки такий індивідуальний шлях оволодіння знанням дозволить отримати «особистісне знання» за М. Полані.

Заняття з філософії створюють сприятливу атмосферу свободи для дискусії, висловлювання власних думок, толерантного, проте критичного ставлення до опонента та його аргументів.

Вміння теоретично міркувати, критично мислити постають як базові навички для подальшого опанування знаннями. Тому логіку, філософію бажано викладати на першому- другому курсах. Такий підхід засвідчив свою ефективність у давно поширеній у Європі системі «семи вільних мистецтв». Першою сходинкою був так званий «тривіум» (граматика, діалектика, риторика), а другою – «квадріум» (арифметика, геометрія, астрономія, музика). Спочатку вчили зв'язно висловлювати думки, робити висновки з посидань, міркувати, дискутувати, формулювати власну точку зору. А потім, коли людина оволодівала інструментами отримання знань, переходили до викладання інших дисциплін.

Особливо актуальним для студентства є звернення філософії до так званих одвічних питань. Крім професійних знань і навичок кожному з нас необхідно дещо більше. Для розуміння життя у всій його повноті і складності вкрай необхідним є широкий кругозір, вміння бачити основні тенденції розвитку світу, суспільства, розуміти сутність того, що з нами відбувається. Вкрай важливо усвідомлювати сенс і цілі наших дій, вчинків, життя.

Навчання у вищому навчальному закладі – це саме той час, коли молодь намагається відповісти на ці запитання, оскільки шукає свій шлях у житті, визначається із своїм призначенням і місцем у цьому світі. І тут роль викладача філософії полягає в тому, щоб допомогти студенту відкрити «очі» на улаштування і загальні закономірності світу, репрезентувати скарбничку мудрості, де у концентрованій формі представлений багатий історичний досвід свідомого вирішення найголовніших питань людського існування і самовизначення у світі.

Отже, навчання філософії створює необхідні передумови для розвитку самостійного критичного мислення студента, формування вміння бачити виникаючі в реальному світі проблеми, труднощі та шукати шляхи їх розв'язання, чітко усвідомлювати, де і яким чином знання можуть бути застосовані в дійсності. Внаслідок цього молода людина буде здатна гнучко адаптуватися до швидко мінливих життєвих ситуацій і протягом життя знаходити своє місце у світі.

Проте, останніми роками в наших університетах спостерігається низка негативних тенденцій щодо викладання філософських дисциплін. Насамперед, йдеться про постійне скорочення годин на їх викладання, перенесення більшості цих дисциплін до варіативної частини навчальних планів, рекомендації щодо тестової форми перевірки знань студентів та інші.

Як наслідок, бачимо неспроможність більшості молодих людей здійснювати навіть елементарні мисленнєві операції, не говорячи про критичне, креативне мислення. Викликає велике занепокоєння розгубленість у світоглядних орієнтирах студентів, втрата віри у завтрашній день, рух «затечію», соціальна апатія.

Такий стан речей зумовлений також тим, що більшість студентів зустрічаються з філософією тільки у вищому навчальному закладі. А часу і можливостей для формування логічного, раціонального мислення за сучасної організації навчального процесу у вищій школі недостатньо. Втрачається такий необхідний зв'язок середньої і вищої школи щодо наступності викладання філософії. Вихід з такої ситуації вбачаємо як раз у тому, щоб первинні навички філософування і пропедевтичний курс з філософії молодь отримувала ще у школі. Звідси, необхідність у створенні єдиної парадигми розвитку критичного мислення на всіх рівнях української освіти: з початкової освіти до рівня магістра і аспіранта.

Ми поділяємо думку про те, що «філософія, яка викладається у вищій школі, має зберегти за собою право ввести студента у світ теоретичного мислення, сенсожиттєвих проблем і вподобань, без яких немислима підготовка європейські освіченої людини з пріоритетними цінностями людини і громадянина» [2, 105]. Маємо надію, що велика цінність філософії буде усвідомлена менеджерами освітнякої сфери, і філософські дисципліни зайдуть своє гідне місце у програмах підготовки людини до майбутнього.

Традиційно вважалося, що на рівні вищої освіти навчання філософії завершується. А що далі? Невже людина більше не потребує звернення до філософського знання?

Після завершення вивчення «інституціалізованої» філософії потреба в ній нікуди не зникає. Людина повсякчасно постає перед тим чи іншим життєвим вибором, пошуком сенсів і відповідей на екзистенціально важливі питання. Особливо цінним звернення до філософії може стати у період кризи середнього віку, для літніх людей тощо.

У четвертій главі доповіді ЮНЕСКО «Філософія у полісі» автори називають декілька чинників, які зумовлюють розвиток філософії в сучасному суспільстві у неінституційних формах:

- культурні;
- екзистенціальні;
- духовні ;
- терапевтичні;
- політичні;
- соціальні;
- інтелектуальні [11, 151].

В суспільстві існують культурні, глибинні екзистенціально-духовні запити щодо філософії. Передусім, це стосується пенсіонерів, домогосподарок,

безробітних. Серед цих категорій є багато громадян, які мають бажання і вільний час для отримання нових знань, подолання пріоритетів між минулим інтелектуальним досвідом і вимогами часу, а можливо, і взагалі отримати освіту у принципово іншій сфері.

Особливо корисним є звернення до філософії для людей похилого віку, які переживають непростий період життя, пов'язаний із страхом старості, смерті та комплексом інших проблем. З метою полегшення негативних емоцій, переживань і взагалі поліпшення якості життя літніх людей «...потрібно сміливіше залучати філософів (особливо фахівців з питань філософської антропології, практичної філософії), психологів, соціологів тощо. Важливо щоб люди похилого віку відчували себе потрібними для суспільства і самих себе [4, 85].

Як відповідь на цей запит в останній третині ХХ століття почали відкриватися спеціальні університети, курси. «Університет третього віку» був вперше організований у Тулузі (Франція) професором університету соціальних наук П'єром Веллою у далекому 1973 році. З того часу такі заклади поширилися у всьому світі, в тому числі і в Україні. До програм таких університетів включені різні дисципліни філософського спрямування.

Терапевтичний ефект філософії наявний у роботі з людьми, що потрапили у кризові життєві ситуації, спровоковані екзистенціальними пошуками. Як правило, це проблеми втрати сенсу, цінності життя, розчарування у ньому або близьких людях.

Добре зарекомендувала себе у вирішенні такого роду проблем практика філософського консультування і коучингу у розвинених країнах Заходу, яка набула популярності й поширення наприкінці ХХ століття. Вона спирається на античну концепцію філософії як мистецтва життя. Головне завдання філософа-консультанта – прояснення мислення клієнта з метою усвідомлення проблеми і пошуку можливих варіантів її розв’язання.

Одним із перших запровадив таку практику у Німеччині у 1981 році філософ освіти Герд Ахенбах. Сьогодні найвідомішими філософськими консультантами є Лу Маринофф з його бестселлером «Платон, не Прозак», а також Оскар Бреніфье – доктор філософії, письменник, експерт ЮНЕСКО, засновник Інституту практичної філософії у Парижі, автор 30 книг з практичної філософії, у тому числі для дітей.

Філософія як засіб спілкування людей, здатних до роздумів, рефлексії, задовольняє потребу у комунікації, особливо у великих містах, де особливо відчувається її дефіцит. Відомою ініціативою в цій сфері стало відкриття у багатьох країнах філософських кафе. В них зустрічаються друзі, знайомі, які за філіжанкою кави мають можливість обмінятися своїми думками, пофілософувати, обговорити ті чи інші теми.

Як бачимо, вивчення філософії видається надзвичайно важливим і поза формальними освітніми установами «полісу», де «неформальна філософія»

засвідчила свою цінність і користь. І якщо суспільство турбується про «здоров'я душі» своїх громадян, воно має створити відповідні умови для розвитку «неінституціалізованої» філософії.

Таким чином, генеруючим чинником реалізації концепції «філософія впродовж усього життя» є суспільна потреба у розвитку критичного мислення і формуванні інтелектуального поля особистості для постійного пошуку відповідей на глибинні сенсожиттєві проблеми людського існування. Тому філософія має супроводжувати людину і допомагати їй протягом життя. З метою організації наскрізного навчання філософії в суспільстві треба створити як вертикальні структури (дошкільна, середня, вища освіта) за принципом наступності, так і горизонтальні (поза формальною освітнянською системою) за принципами варіативності, різноманітності, а також забезпечити узгоджений, скоординований розвиток всіх цих рівнів та сфер системи освіти сучасного «полісу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Н., Кравченко Ю. Історія знайомства української педагогічної аудиторії з методикою «Філософія для дітей» / Н. Адаменко, Ю. Кравченко // Філософія освіти. – 2014. – №2(15). – С.188–195.
2. Драч Г.В., Паниотова Т.С. Философия о будущем цивилизации / Г. В. Драч, Т. С. Паниотова // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. – 2006. – № 4. – С. 99–105.
3. Клустер Дэвид. Что такое критическое мышление? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://testolog.narod.ru/Other15.html>
4. Мовчан М. М. Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи / М. М. Мовчан // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 53. – С 77–88.
5. Наукова доповідь професора Влада Геніна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.philosophy.kiev.ua/ua/article/214>
6. Никифоров А. Л. Философия в системе высшего образования / А. Л. Никофоров // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 17–23.
7. Тищенко В. Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2016/07/5/214729/>
8. Хайрутдинов Динар. «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании [Електронний ресурс] – – Режим доступу: http://erazvitie.org/article/navyki_xxi_veka_novaja_realnost
9. Труфанова Е.О. преподавание философии в мире (обзор исследования ЮНЕСКО «Философия. Школа свободы») / Е. О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. - №10. – С. 3–19.
10. Юлина Н.С. Философия для детей / Н.С.Юлина. – М.: ИФРАН, 1996. – 241 с.

11. Philosophy a School of Freedom. Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects. – UNESCO Publishing. – 2007. – 279 c.

РЕЗЮМЕ

Е. А. Наумкина. Философия на протяжении всей жизни – требование времени.

В статье обосновывается целесообразность организации сквозного обучения философии, начиная с детского возраста и заканчивая университетами третьего поколения. Выявлено, что генерирующим фактором реализации концепции «философия на протяжении всей жизни» является общественная потребность в развитии критического мышления и формировании интеллектуального поля личности для постоянного поиска ответов на глубинные смысложизненные проблемы человеческого существования. Отмечается, что для организации сквозного обучения философии в обществе необходимо создать как вертикальные структуры (дошкольное, среднее, высшее образование) в соответствии с принципом преемственности, так и горизонтальные (вне формальной образовательной системы) на основе принципов вариативности, многообразия и обеспечить согласованное, скоординированное развитие всех этих уровней и сфер.

Ключевые слова: философия на протяжении всей жизни, философия для детей, философствование, критическое мышление.

SUMMARY

O.A. Naumkina. Philosophy for all of life – the time requirement.

The practice of teaching philosophical disciplines in Ukrainian educational system shows that their role is now extremely undervalued. Moreover, in some cases the value of philosophy is deliberately ignored.

We believe that the concept of «philosophy for all of life» is an integral part of a well-known concept of «education for all of life». Hence philosophy has accompanied man and helps him throughout life, starting from school (maybe even earlier) and to the universities of the third age.

Teaching philosophy at school is appropriate and useful, especially in the development of the child's rational thinking, as well as in the formation of a harmoniously developed personality and a responsible citizen. The philosophical course at school should be considered as propaedeutic, which lays the necessary foundation for further mastering philosophy.

Teaching philosophy in higher education creates favorable conditions for the development of students' independent critical thinking, forming the ability to see emerging in the real world problems, difficulties and find the ways to solve them, be aware of where and how knowledge can be applied in reality. As a result, young people will be able to adapt flexibly to rapidly changing situations and to find in it their place throughout life.

An appeal to philosophy is extremely important and outside formal educational institutions' «polis», where «informal philosophy» has proved its value and benefit.

In order to organize the through teaching philosophy in society a vertical structure (pre-school, secondary, higher education) based on the principle of continuity and a horizontal structure (outside the formal educational system) based on the principles of variability, diversity should be created. The unity of strategic goals and objectives requires concerted, coordinated development of all levels and spheres of modern education system of «polis».

Keywords: philosophy for all of life, philosophy for children, philosophizing, critical thinking.

УДК 165.2

М.М. Ведмедев

Сумський державний педагогіческий
університет ім. А.С. Макаренка

ИНФОРМАЦИОННАЯ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ДОСТУПНОСТЬ ЗНАНИЕВЫХ РЕСУРСОВ

Статья посвящена проблеме соотношения информационной и интеллектуальной доступности знаниевых ресурсов. В этом плане рассмотрена роль системы Интернет. Подвергнуты критике представления о «массовой науке» и «дигитальном» знании. Проанализированы разнообразные факторы, которые влияют на интеллектуальную доступность. В процессе анализа использовано понятие «информационная скролупа». Проведена дифференциация различных типов знания в зависимости от их доступности для субъекта.

Ключевые слова: интеллектуальная доступность, информационная доступность, знаниевые ресурсы, информационная скролупа, метод, концепция.

Теоретическая и практическая значимость проблемы доступности знаниевых ресурсов в настоящее время резко возрастает в силу ряда обстоятельств. С одной стороны, нематериальные ресурсы являются фундаментальным фактором развития так называемой knowledge-based economy. Один из парадоксов существования современных обществ состоит в том, что такие общества связаны с перманентным дефицитом знания и потребностью его получения во все возрастающих объемах.

С другой стороны, для современной науки характерна углубленная интеграция различных ее ветвей, получившая соответствующие терминологические обозначения – «междисциплинарность», «полидисциплинарность», «трансдисциплинарность». Данное обстоятельство с

неизбежностью актуализирует комплекс вопросов, связанных с переносом концепций, методов, отдельных представлений, терминологии. Вопросов, касающихся того, что способствует и что препятствует упомянутым процессам.

Не случайно доступности знаний уделено особое внимание в известном Всемирном докладе ЮНЕСКО «К обществам знания» (Towards knowledge societies) [2].

Проблема доступности знаниевых продуктов многопланова и включает в себя экономические (стоимость информации), правовые (интеллектуальная собственность), политические (охрана государственных тайн), педагогические (возрастные особенности человека), социальные (информационная открытость/закрытость), личностно-психологические (ценности, экспектации) и другие аспекты. Изучены они с разной степенью глубины и обстоятельности.

Особое место среди них принадлежит аспекту эпистемологическому, выявляющему собственную сущностную природу интеллекта и являющемуся предметом рассмотрения в настоящей статье.

Примечательным является то обстоятельство, что иногда даже выдающиеся теоретики не замечают или игнорируют такую проблему, как доступность знаниевых ресурсов. В этой связи можно вспомнить рассуждение К. Поппера относительно его известной концепции трех миров. Обосновывая существование независимого третьего мира – мира знания или мышления в объективном смысле, философ предлагает рассмотреть два мысленных эксперимента:

«Эксперимент 1. Предположим, что все наши машины и орудия труда разрушены, а также уничтожены все наши субъективные знания, включая субъективные знания о машинах и орудиях труда и умение пользоваться ими. Однако *библиотеки и наша способность учиться, усваивать их содержание* выжили. Понятно, что после преодоления значительных трудностей наш мир может начать развиваться снова.

Эксперимент 2. Как и прежде, машины и орудия труда разрушены, уничтожены также и наши субъективные знания, включая субъективные знания о машинах и орудиях труда и умение пользоваться ими. Однако на этот раз *уничтожены и все библиотеки*, так что наша способность учиться, используя книги, становится невозможной ... Во втором случае возрождение нашей цивилизации не произойдет в течение многих тысячелетий» [7, 441].

Рассуждение философа о возможности путем чтения книг восстановить знания и умения представляется по меньшей мере сомнительным, если принять во внимание положения известной концепции личностного знания М. Полани.

Несколько слов относительно того, как в последнее время выглядит проблема доступа к интеллектуальным ресурсам. На ее осмысление значительное влияние оказало развитие современных телекоммуникационных систем.

Происходит активное формирование образов знания и познавательной – исследовательской и образовательной – деятельности, которые являются альтернативными традиционным. Упомянутые образы еще далекие от своего завершенного вида, имеют много неясностей, ошибочных характеристик. На таких ошибочных моментах целесообразно сосредоточить внимание.

Принципиальными для оценки являются следующие из них:

- формирование нового типа знания – знание дигитального (цифрового, выраженного с помощью цифр) является вехой в истории человечества;
- распространение компьютерной техники и информационных сетей, в частности Интернета, создает невиданную до сих пор *доступность* знания, в том числе и научного;
- постепенно снижается (а во многом и исчезает) степень профессиональной и дисциплинарной институционализации;
- бурно формируется массовое знание и «массовая наука», аналогичная массовой культуре, массовому искусству.

«Человек знания», – замечает М.В. Романовский, – типологически более не является подобным хранилищу накопленных сведений: практически кому угодно компьютер открывает данные, которые были раньше доступными подготовленным ... специалистам ... Общедоступность знания (монитор карманного компьютера) ведет к массовому знанию, «массовой науке» [9, 57].

Прежде всего отметим явно ошибочные моменты в приведенных рассуждениях. Практика использования компьютерной техники иногда производит настолько сильное впечатление на некоторых авторов, что знание начинает отождествляться не только с информацией, а даже с технологией обработки сигналов в электронных устройствах. Отсюда и появляются утверждение о каком-то «дигитальном» знании. Ошибочность этого очевидна. Представим себе докладчика научной конференции, скажем, по физике, который в силу определенных причин не смог попасть на заседание и вынужден делать свое сообщение, используя обычный телефон. Имея в виду приведенные выше взгляды, следовало бы считать принципиальным моментом то, какая АТС обслуживает докладчика, – цифровая или аналоговая. В одном случае знания, которые содержатся в его сообщении по физике, были бы дигитальными, в другом – аналоговыми.

Можно констатировать, что обсуждение вопроса о доступности знания в современном оклонаучном дискурсе приобрело весьма неконкретный и запутанный вид. О какой собственно доступности идет речь? Для науки немало объектов сегодня являются труднодоступными, что обусловлено пространственными и временными параметрами таких объектов, уровнем технического развития цивилизации, объемом предварительно накопленных знаний и эмпирических данных. К такому классу относятся феномены астрофизики, геофизики, экологии, медицины и тому подобное. Другой случай доступности связан с профессиональной и функциональной специализацией

групп и индивидов. Хорошо известной является ситуация в области стратегического планирования, где постоянно возникают противоречия между экспертами и управленцами. Человек в состоянии принимать во внимание не более 5-7 величин, которые изменяются во времени. Специалисты по стратегическому планированию занимаются экстраполяцией нынешних тенденций на период, который превышает пределы прогнозных возможностей. При этом сотрудники аналитических центров, взаимодействуя с менеджерами, предлагают достаточно простые решения, поскольку сложные варианты, созданные с помощью компьютерных систем, как правило, не удается объяснить руководству.

Существуют трудности, которые обусловливаются не столько проблемами усвоения имеющихся интеллектуальных достижений, сколько возможностью их использования. Установлено, что накопленные знания и методологии автоматически не превращаются в ресурсы для решения существующих экономических, технических, управленческих и социальных задач. Такое явление как социальная проблема возникла в СССР еще после второй мировой войны. В страну была вывезена значительная часть патентного фонда Германии. С документами работали лучшие экспертные, научные и инженерные силы государства. Однако удалось реализовать около 15% идей и разработок. И это происходило невзирая на то, что степень научно-технического развития двух стран считалась приблизительно одинаковой [8, 99].

Не трудно убедиться, что, скажем, появление в 40-50-ых годах прошлого века компьютера и Интернета ничего бы принципиально не изменило в приведенной ситуации. Колossalно расширился бы *информационный* доступ, но *интеллектуальный* доступ (степень усвоения знаний и возможность их последующего участия в процессах продуктивного мышления) остался бы практически на прежнем уровне.

Необходимо подчеркнуть, что закономерности информационного ресурсообеспечения характеризуются своеобразием, которое можно наглядно описать, используя понятие «интеллектуальная скорлупа». Этот концепт конкретно отображает то, почему исследователь склонен пользоваться не теми знаниевыми ресурсами, которые являются наиболее релевантными изучаемому объекту, а теми, которые оказываются наиболее *доступными*.

Понятие «скорлупа» раньше использовалось социологами, психологами, специалистами по эргономике, которые занимались изучением поведения городского населения. Основным объектом их интереса была так называемая «скорлупа повседневной жизни» человека – сегмент среды, внутри которой индивид может перемещаться, не чувствуя напряжения, которое превышало бы определенный уровень жизненной энергии. Обитатель данного района пользуется услугами ближайшего магазина и кинотеатра. Тот, кто имеет машину, располагает более широким радиусом перемещения.

В основе понятия скорлупы лежит представление о некоторой критической степени усилий, которые человек согласен потратить для достижения определенной цели. Пороговая величина усилий и является тем фактором, который очерчивает вокруг индивида пространственную оболочку, внутри которой он и живет. Оболочка является той границей, которая разделяет для данного человека *доступное* и *недоступное*. Он может (или соглашается) пользоваться тем, что находится внутри «скорлупы» и не может (или не соглашается) пользоваться тем, что вне ее.

Было бы ошибочно рассматривать «скорлупу» как сугубо психологическое явление, как реализация некоторой свойственной индивиду тенденции к замыканию внутри своего "Я". Описываемый феномен имеет универсальный характер. Скорлупа может быть более тесной или более просторной, ее наличие может вызывать неприятие или не замечаться, но она всегда существует как факт от воли и вкусов человека не зависящий.

По аналогии с понятием «скорлупа повседневной жизни» наука и методологи используют понятие «информационная скорлупа». (В ряде случаев имея в виду наше различие информационной и интеллектуальной доступности более корректно использовать выражение «интеллектуальная скорлупа»). Имеется в виду тот барьер, который очерчивает вокруг человека определенную часть информационного поля, внутри которого он действует. Индивид не пользуется знаниями, которые находятся за его пределами. Аналогия вполне правомерна: циркуляция знаний осуществляется вовсе не свободно и связана со специфическими фильтрами и порогами. При столкновении с некоторыми из них резко возрастают усилия, необходимые для их преодоления, что и создает границу доступного.

Образно об этом сказал А. Моль, писавший о так называемых «открытых» тайнах: «Одним из наиболее типичных примеров подобных ... тайн является то, что пресса наивно называла «секретом атомной бомбы», в то время как ученые и инженеры знали, что в этом поразительном достижении было заложено лишь очень много различных скрытых знаний, ни один элемент которых сам по себе не был недоступным для серьезного усилия мысли ... Число вещей, в знании которых нам отказано de jure, очень мало по сравнению с тем, к чему мы не можем получить доступа de facto, поскольку библиографическое путешествие по дорогам культуры отнимает много времени и дорого стоит» [4, 356–357].

«Информационная скорлупа» характеризуется своими размерами и своим наполнением. Не будет ошибкой утверждать, что получение полезной и адекватной информации находится в прямо пропорциональной зависимости от обоих параметров скорлупы. Чем более она просторна и чем разнообразнее ее наполнение, то тем большая вероятность того, что в руках исследователя окажется то, что ему необходимо.

В практическом плане задания можно сформулировать таким образом: что

следует сделать для того, чтобы в разряд доступных попадали также адекватные и ценные интеллектуальные ресурсы? Предлагая несколько упрощенный ответ, можно сказать: «Необходимо минимизировать действие тех моментов, которые приводят к обеднению и сужению «информационной скорлупы».

Одним из наиболее мощных негативных факторов в этом плане есть дифференциация исследовательских направлений и стремления специалистов к внутрицеховой замкнутости. Науковеды отмечают тот факт, что многие профессионалы не читают журналов общенаучного направления, не стремятся к коммуникациям со смежными исследовательскими отраслями, воспринимают исключительно информацию, изложенную на привычном для них языке собственных проблем.

С.Г. Кара-Мурза достаточно детально рассматривает отмеченную тенденцию на материале дисциплины, которая характеризуется, высокой степенью раздробленности исследовательских областей. Идет речь о химии. Специалиста интересовал вопрос о закономерностях проникновения исследовательских методов в новые области. В частности, ссылаясь на собственный опыт, он указывает на стремление химиков обращать внимание преимущественно на те методы, которые были почти полностью адаптированы к их собственным заданиям. По его свидетельству, он несколько лет проработал с химиками-специалистами в отрасли сахарной промышленности и наблюдал случаи, когда известные исследователи, новаторы в своей области, отказывались даже узнать о новых методах (например, о гель-фильтрации), с помощью которых сразу решались проблемы, которые мучили их [3, 163].

И эти люди не были консерваторами по своей природе – они быстро освоили гель-фильтрацию, когда она была применена для исследования проблем сахарной промышленности и результаты опубликованы в их «цеховом» журнале. Причина такого отношения усматривается автором в наличии психологического механизма, который призван охранять «информационную скорлупу» как один из основных элементов когнитивной структуры. От себя добавим, что здесь трудно судить, насколько именно охранительный фактор является существенным в данной ситуации. Во всяком случае он не был единственным. Как отмечалось, методы были взяты на вооружение тогда, когда они были адаптированы к упомянутому кругу заданий. А на адаптацию необходимы затраты усилий, что и было еще одной из важных причин. Если усилия кем-то уже затрачены, то результатом можно воспользоваться.

Размер «информационной скорлупы» может быть большим или меньшим, но он всегда ограничен. С.Г. Кара-Мурза высказывает в близком к этому смысле, когда подчеркивает, что речь не следует вести о приобретении глубоких знаний во многих областях, то есть о некотором грандиозном расширении скорлупы, а об обеспечении ее чувствительными «рецепторами»,

которые фиксируют наличие потенциально важных методов.

Выше шла речь – и это особенно следует подчеркнуть – о доступности именно методов как инструментальных ресурсов исследовательской деятельности. Эту ситуацию следует отличать от случая переноса концепций из одной сферы в другую. Специалисты, в частности Н. Сторер [6, 92–93], свидетельствуют, что доступность последних связана со значительно большими трудностями. Однако и перенос методов связан иногда с немалыми сложностями именно из-за их неразрывности с соответствующими концепциями.

Кроме упомянутых затруднений на пути переноса методов сегодня возникают проблемы, связанные с бурным процессом коммерциализации и «прикладизации» науки. На этот момент обратил внимание, в частности Б.И. Пружинин. Он замечает: «Прикладная наука выдает результаты, которые непосредственно ориентированы заказчиком на практическое использование и являются собственностью финансирующих организаций, заказчика. Зачастую методы получения (воспроизведения) этого знания даже не публикуют. Так, например, обстоит дело даже в отчётах РАН ... Сейчас знание, имеющее прикладную перспективу, стало товаром, предметом конкуренции и торга» [5].

В настоящее время в разных сферах (от сферы образования и до области трансфера знаний на уровне отдельной фирмы) живо обсуждается проблема разных типов интеллектуальных продуктов, с которыми имеет дело познающий субъект. В апреле 2008 года состоялась встреча преподавателей и слушателей Московского центра непрерывного математического образования, профессоров и студентов Независимого Московского университета с Ричардом Стивенсом (Richard Stephens), старшим вице-президентом по управлению персоналом корпорации «Боинг». Шла речь, в частности, о переходе России на тестовую систему подготовки по математике и систему единственных государственных экзаменов (ЕГЭ).

Р. Стивенс оценил проблему, которая обсуждалась, как очень важную, он даже написал ряд книг на этот счет. Он считает, что есть большая разница между изучением быстро и легко переносимых знаний (knowledge transfer), усвоение которых эффективно измеряется тестами типа ЕГЭ, и изучением фундаментальных концепций (learning concepts), навыков их приложения к решению новых задачий.

То есть, тесты ЕГЭ годятся для проверки knowledge transfer у большого числа школьников, но не могут быть применены для оценки того, насколько они оснащены фундаментальными знаниями и инструментами для решения новых концептуальных заданий.

Р. Стивенс рассказал, что его компания попробовала оценить, насколько эффективность ее сотрудников, которые получили дипломы магистров и бакалавров в университетах, зависит от того образования и набора курсов, какие они изучали: «Мы установили, что те студенты, которые изучали learning

concepts и их приложение к решению реальных проблем, работают намного лучше в промышленности, чем те, которые учились по тестовой системе» [1].

Таким образом, можно заключить, что параметр интеллектуальной доступности знаниевых ресурсов определяется действием разнообразных факторов, которые пока что изучены недостаточно. Здесь можно встретить, как показано выше, множество ошибочных и неточных представлений. Интеллектуальные продукты разного типа (методы, концепции, knowledge transfer, learning concepts) оказываются доступными в различной степени. Кроме того, знание следует рассматривать как многоплановый феномен, как комплекс часто конфликтующих друг с другом характеристик (доступность, адекватность, полезность и т.д.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Демина Н. Вице-президент «Боинга» за фундамент и командную работу. URL: <http://polit.ru/article/2008/05/04/boing/>
2. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. – 239 с.
3. Кара-Мурза С.Г. Проблемы интенсификации науки: Технология научных исследований. / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
4. Моль А. Социодинамика культуры: пер с франц., вступ. ст., ред. и прим. Б.В. Бирюкова, Р.Х. Зарипова и Н.С. Плотникова. / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.
5. Наука. Технологии. Человек. Материалы «Круглого стола» // Вопросы философии. – 2015. – № 9. – С. 5 – 39.
6. Научная деятельность: структура и институты: сборник переводов / вступ. ст., сост. и общ. ред. Э.М. Мирского и Б.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1980. – 430 с.
7. Поппер К. Логика и рост научного знания (избранные работы): пер. с англ., под ред. В.Н. Садовского / К. Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
8. Пузанов В.И. Интеллектуальные потенциалы США и России: феноменология, подходы, определения (статья первая) / В.И. Пузанов // США*Канада. – 1999. – № 7. – С. 91-107.
9. Романовский Н.В. Социология знания – новые вызовы / Н.В. Романовский // Социологические исследования. – 2001. – № 3. – С. 54-63.

РЕЗЮМЕ

М.М. Ведмедев Інформаційна та інтелектуальна доступність знаннєвих ресурсів.

Стаття присвячена проблемі співвідношення інформаційної та інтелектуальної доступності знаннєвих ресурсів. У цьому плані розглянута роль системи Інтернет. Піддані критиці уявлення про «масову науку» і «дігітальне» знання. Проаналізовані різноманітні чинники, які впливають на інтелектуальну доступність. В процесі аналізу використано поняття «інформаційна шкарулупа». Проведена диференціація різних типів знання залежно від їх доступності для суб'єкта.

Ключові слова: інтелектуальна доступність, інформаційна доступність, знаннєві ресурси, інформаційна шкарулупа, метод, концепція.

SUMMARY

M.M. Vedmedev. Informative and intellectual availability of knowledge resources.

The article is devoted to the problem of correlation of informative and intellectual availability of knowledge resources. In this aspect the role of the Internet system is considered. The ideas of "mass science" and "digital knowledge" are criticized. Various factors which influence on intellectual availability are analysed. In the process of analysis the concept "informative shell" is utilized. The differentiation of the types of knowledge is conducted depending on their availability for a subject.

Key words: intellectual availability, informative availability, knowledge resources, informative shell, method, conception.

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧASНОЇ
НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ**

УДК 159.938.2:159.955:530.145

А.В. Вертель

Сумський державний педагогіческий
університет імені А. С. Макаренка

**СИНХРОНИСТИЧНОСТЬ И ПСИХОФИЗИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА
(К ВОПРОСУ О АКАУЗАЛЬНОМ ВОСПРИЯТИИ ВРЕМЕНИ)**

В статье рассматривается возможность решения психофизической проблемы с позиций «холистической» концепции Единого мира, через феномен «синхронистичности». Показано, что индивидуальное сознание в своей глубинной основе совпадает с абсолютным бытием. Таким образом, одним из возможных решений психофизической проблемы является интеграция концепций психофизического параллелизма и дуализма физического и психического. Проанализированы основные альтернативные интерпретации квантовой механики в свете пространственно-временного психофизического континуума.

Ключевые слова: синхронистичность, квантовая физика, психофизическая проблема, эффект Эйнштейна – Подольского – Розена.

Постановка проблемы. Синхронистичность, изначально интересующая нас как психическое явление, уже по определению К.Г. Юнга не вписывается в перечень позитивистских терминов. В нашем каузальном мышлении мы проводим четкую границу между психическими и физическими событиями и только наблюдаем, как физические явления порождают друг друга и оказывают каузальное влияние друг на друга и на психические события. Вплоть до XIX века в науке господствовало мнение (бытощее до сих пор), согласно которому физические явления вызываются только физическими причинами, а психологические явления вызываются только психологическими причинами.

Изложение основного материала исследования. По мнению М.-Л. фон Франц, если разграничение (на мир сугубо физических и на мир исключительно психических явлений) неверно, то все не сводится только к психосоматике. «Совершенно иным ... является синхронистический (то есть китайский) способ мышления. Первобытное мышление отличает дифференцирование, в процессе которого никогда не проводится различие между психологическими и физическими фактами, при этом исследовании вероятности одновременных событий могут учитываться как внутренние, так и внешние факты» [4, 2].

Иными словами, М.-Л. фон Франц подводит к тому, что доступная нам реальность представляет собой психофизический континуум, признание чего

позволяет объяснить и включить в научную картину мира синхронистические явления. Несмотря на интуитивную потребность согласиться с реальностью этого континуума, возможность которого в свое время (только) предполагал В. Паули, предварительно все-таки следует обратить внимание на тот факт, что не вызывающее сомнения «причинно-следственное взаимодействие между физическим и психическим» осуществляется по-разному в прямом и обратном направлении, то есть их отношения не коммутативны. Физические явления естественным и прямым образом служат триггерами психических процессов – ощущения, восприятия, действий, поступающих извне. Они выступают первым звеном в актах сознания и непосредственного мышления. В противоположном направлении передача действия (действие) происходит лишь посредством трансценденции границы между двумя реальностями, которая пролегает через смысл, то есть в сознании. Любое действие человека во внешнем мире имеет психологическую подоплеку, и любое физическое воздействие на человека оказывается на его психике. Вопрос, следовательно, не в каузальном взаимодействии этих двух сфер, а в том, носят ли их отношения трансцендентальный характер.

Ситуации, когда физическое явление не находит ответа в сознании, в религиозной доктрине соответствует промыслительность, состоящая в том, что смысл происходящего раскрывается через определенное время. Обратная ситуация, когда в сознании возникает, инициируется мысль, далее не находящая ответа в физической реальности, соответствует фантазии.

Именно такая некоммутативность аспектов психофизического континуума накладывает запрет на магическое отношение умозрительной и физической реальности. В этом смысле синхронистичность отличается от магии тем, что психическое событие в ней не является ни психической, ни физической причиной некоего физического события – отсутствует словесная команда или физическая передача сигнала. Психический акт как волевая и осознанная причина изменений в физической реальности апостериорно относится к разряду сверхъестественного, требуя для своей реализации привлечения сил, не входящих в действующий научный (и природный) арсенал. То есть феноменологически смысл выступает не оператором последовательности «мысль – физическое действие», а результатом метафизической корреляции двух явлений – психического и физического, будучи, однако, имманентным первому.

Уже исходя из определения синхронистичности как смыслового совпадения событий двух сфер, она есть явление психофизическое, и нам следует попытаться искать ее объяснение на стыке психологии и физики. Кроме того, здесь требуется неклассический подход к явлению, в котором принимает участие субъект. От индивидуальных (как у Христа: «только через Меня») особенностей или предпочтений этого субъекта зависит итоговое встраивание некоторого события, совпадения в уникальную (персональную) картину мира.

Такой поворот уже подсказывает аналогию психо-феноменологии с квантовой физикой, пускай в первой субъект участвует во всех полномочиях, а во второй лишь в качестве оператора, делающего выбор, влияющий на результат эксперимента. Но это уже два полюса одной реальности. Насколько нам известно, такой пограничной науки, как психофизика, еще нет, хотя определенные подходы наметились давно. Весьма показательно, что стремление к такому объединению давно демонстрируют физики, четко ощущая неполноту собственной теории. Здесь, помимо общеизвестных философских (то есть метафизических, устремленных к мировоззренческой интерпретации своих находок) работ выдающихся физиков (Э. Шредингер, В. Гейзенберг etc.), наше внимание привлекает актуальная сегодня квантовая концепция сознания, разрабатываемая М. Б. Менским [3, 107–109], из концепции которого следует прямой вывод, что квантовая физика, пока еще сама того не ведая, изучает явления (феномены) сознания¹.

Физическая наука в сфере представления, посредством своих лаконичных формул (А. Эйнштейн, Л. Де-Бройль etc.), продемонстрировала единство материи и энергии. Сознание как ядро атома удерживает это единство микро- и макрофеноменов, следовательно сознание и есть корень психофизической реальности (М. Б. Менский). Там, где заканчивается физика, обнаружив зависимость результатов опыта от воли наблюдателя, начинается сознание. Там, где есть свобода воли, невольно обнаруживаемая в квантовой физике как независимость поведения отдельно взятой элементарной частицы, начинается душа, живое. «Мятежный дух, слушник высшей воли» (М. Волошин) – единичный квант, слушание которого состоит в обособлении от физического закона. Высшая воля же состоит в единстве Света. Полная картина мира есть синергетическое произведение свободного духа, не различающего физику и лирику.

Что же psychology? Серьезный диалог двух наук начался еще с общения К. Г. Юнга и В. Паули [7, 19–24]. Последний, будучи одним из отцов квантовой механики, по крайней мере, подразумевал, что есть основания говорить о психофизическом континууме, утверждая, что психическое и физическое, возможно – два полюса одной реальности. Судя по всему, В. Паули только допускал существование психофизического континуума, не имея возможности подтвердить это экспериментально.

Такая постановка вопроса вызвана красноречивым параллелизмом и даже пересечением основной проблематики, связанной с синхронистичностью в пределах психологии и той, которая решалась в контексте взаимоотношений квантовой механики и теории относительности. Вероятностный (в противовес детерминистическому) способ представления (предсказания) исхода событий в

¹ Квант в таком случае можно понимать как организующий, упорядочивающий, негэнтропийный фактор.

квантовой механике также характеризуется акаузальным принципом событийной феноменологии. На фоне этого скрытая общая причина синхронистических явлений, и, соответственно, альтернатива в объяснении синхронистичности, видится эквивалентной скрытым параметрам квантовых взаимодействий, дискуссия о которых имела место между копенгагенской школой (Н. Бор, В. Гейзенберг) и А. Эйнштейном. Спор, предопределивший ход дальнейшего развития квантовой теории, привел к формулированию мысленного эксперимента, известного как эффект Эйнштейна – Подольского – Розена (ЭПР)². Опытная его проверка подтвердила нелокальный характер квантовых явлений, обнаружив явление квантовой спутанности, лежащее в основании целостности Вселенной. Однако при этом было установлено, что нелокальность обеспечивается нефизическими, то есть происходящими без переноса энергии, обменом информацией между как угодно далеко разнесенными в пространстве явлениями³. Ученик В. Паули Г. Стэпп писал по этому поводу: «Квантовые явления *prima facie* свидетельствуют о том, что информация распространяется способами, которые не соответствуют классическим идеям. Поэтому идея, что информация передается быстрее света, не является *a priori* безрассудной»⁴.

Согласно теории Дж. Сарфатти, каждый квантовый скачок является пространственной сверхсветовой передачей негэнтропии (сионим порядка). Здесь нет передачи энергии. Между областью А и В ничто не перемещается⁵.

Весьма радикально и одновременно интригующе обозначил суть дела В. А. Фок, который еще в 50-е годы XX века, желая подчеркнуть нетривиальный характер этой связи и ее не физически-причинную природу, назвал эту связь логической⁶. Феномен синхронистичности, о котором в связи с ЭПР сразу же вспомнили физики в контексте общения К. Г. Юнга и В. Паули [6, 375–383], позволяет говорить также о хронологической нелокальности взаимодействия.

В работах Г. Зукава приводится соответствующая логическая схема, иллюстрирующая следствия из теоремы Белла. Она составлена на основании неформальной дискуссии в Группе фундаментальной физики Лаборатории

² Эффект (парадокс) Эйнштейна – Подольского – Розена (ЭПР-парадокс) – попытка на указания на неполноту квантовой механики с помощью мысленного эксперимента, заключающегося в измерении параметров микрообъекта косвенным образом, не оказывая на этот объект непосредственного действия. Целью такого косвенного измерения является попытка извлечь больше информации о состоянии микрообъекта, чем дает квантомеханическое описание его состояния.

³ Это, впрочем, не означает существования некоторого вселенского хранилища знаний или информационного поля.

⁴ Цит. по Спасский Б. И. О нелокальности в квантовой физике / Б. И. Спасский, А. В. Московский // Успехи физических наук. – Т. 142, вып. 4. – 1984. – С. 599 – 617.

⁵ Но если нет передачи энергии, то негэнтропия – порядок – это и есть информация, структурирующая хаос.

⁶ В этом отношении (а также в свете идей Д. Бома) предположение Дж. А. Уилера от 1990 года, «что информация является фундаментальной концепцией физики» и «все физические сущности являются информационно-теоретическими в своей основе» выглядит довольно запоздалым. Однако в качестве основного промоутера геометродинамики он, безусловно, заслуживает уважения.

Лоуренса Беркли. На то время имелось по крайней мере четыре мирополагающих следствия из нелокального характера квантовой реальности. Первое состоит в том, что построение модели мироздания в принципе невозможно, и, по словам Г. Зукава, сторонники копенгагенской интерпретации квантовой механики (а также некоторые космологи) в большинстве своем придерживаются именно этой точки зрения [8]. Можно охарактеризовать это как здравый агностицизм, на котором, однако, успокаивается душа не всякого философа. И действительно, при более широком взгляде такая невозможность построения картины мира свидетельствует лишь о неполноте квантовой теории, на которую вполне справедливо указывал А. Эйнштейн. Восполнить теорию можно тремя вариантами интерпретации экспериментов по теореме Белла.

Первая альтернатива квантовой механике, которая уже обсуждалась выше, состоит в том, что нелокальность, как связующий принцип мироздания, и, соответственно, феномены, не вписывающиеся в общепринятую картину мира, требуют разрешения на сверхсветовую связь, передачу информации со сверхсветовой скоростью.

Несмотря на то, что, по словам А. К. Гуца, первым заговорил «о необходимости признать дальнодействующий (мгновенный) способ взаимодействия частиц» [2, 123] А. Д. Александров, такая интерпретация эффекта нелокальности (как можно определить обсуждаемый феномен в другом аспекте) не выходит за рамки физических представлений о способе бытия и отношений объектов, описывая его в терминах взаимодействия или коммуникации, то есть в терминах локальности и корпускулярности. Тем не менее, суть дела как раз в том и состоит, что интерпретация экспериментов по ЭПР требует иного (нового) образа реальности и, соответственно, формы представления конституирующих ее феноменов.

Классическая парадигма физики действительна независимо от того, обладает ли свободой воли субъект, олицетворенный экспериментатором. Физические теории по этому поводу ничего сказать не могут. Поэтому мы можем либо принимать это неявное допущение (но тогда мы невольно возвращаемся к агностицизму, отнимающему у науки претензию на истину), либо руководствоваться версией Д. Бома [1], отстаивающего концепцию сверхдетерминизма, согласно которой во вселенной все происходит только так, как единственно может происходить, и свободная воля, предполагающая возможность выбора экспериментатором начальных условий опыта, есть иллюзия.

В соответствии с принципом нелокальности, части утрачивают свою самостоятельность и непоколебимую индивидуальность и видятся непосредственно связанными, так что их динамические отношения непреодолимым образом зависят от состояния всей системы (и, разумеется, от состояния более широких систем, в которые они включены, что

распространяется максимальным образом и в принципе на всю вселенную). Невозможность ни о чем в отдельности сказать определенно проявляется теоретически как корпускулярно-волновой дуализм etc.

С физической точки зрения первый вариант, подразумевающий мгновенную передачу информации, в принципе, эквивалентен второму, основанному на концепции супердетерминизма. То есть мы имеем дело с двумя (в соответствии с вариантами представления одного феномена: в классических терминах физики (корпускулярных) и в философской – метафизической – волновой модальности. Во-первых, поскольку мгновенная передача информации, негэнтропии равнозначна ситуации вне времени, когда информация об исходном и конечном состоянии системы присутствует всегда и везде и служит идеальным объединяющим принципом для вещей, распределенных по пространственно-временному континууму, то есть локализованных в нем. В качестве такового она конституирует принцип целостности и единства сущего.

Холистическая концепция мироздания подразумевает еще один важный аспект, разрабатываемый в частности, И. З. Цехмистро. Свойства «мира как неделимого и неразложимого на множества целого» – это не абстрактная идея, а экспериментально подтвержденный фактор. В отличие от гипотетических, ставших предметом дискуссии А. Эйнштейна и Н. Бора скрытых параметров квантово-механических взаимодействий, он определяет физическую реальность извне, поэтому для своего истолкования закономерно требует перехода от физики к метафизике. Отметим, что само по себе это означает выход к абсолютному знанию и радикальное приближение к построению адекватной вплоть до абсолютной достоверности⁷, картины мира. Эффект квантовой корреляции, обнаруживаемый в ЭПР-экспериментах, как пишет И. З. Цехмистро [5, 341–348], основывается на реальности так называемого субквантового уровня, обеспечивающего единство и целостность мира, причем единство и целостность как материального и идеального аспектов. Если реальность этого уровня не вызывает у нас сомнений, то природа его требует осмыслиения.

В контексте логической природы квантовых корреляций (И. З. Цехмистро), термин Д. Бома «супердетерминизм» приобретает новый оттенок: его можно понимать в сверхъестественном смысле. На роль сверхъестественного фактора как нельзя лучше подходит Логос. Иными словами, логическая форма непосредственно является себя в вероятностном

⁷ Абсолютная достоверность может быть обеспечена интеграцией всех видов опыта во всех аспектах данного понятия, начиная от верифицируемого научного и, через достижение религиозного опыта или опыта Откровения, реализовать возможность аналитического включения любых видов индивидуального опыта, вплоть до психопатологического. Возможность такого универсального подхода, конечно, дискуссионна, но в принципе, дискутабельна, хотя и не в рамках данной работы.

характере квантово-механических явлений, демонстрируя не каузальную в классически-физическом смысле обусловленность явлений⁸.

Итак, в самой основе мира в силу его конечной неразложимости на множества элементов мы обнаруживаем существование логической связи и взаимозависимости в наборах вероятностных событий, наглядно проявляющейся в процессах рождения квантовых систем из единого состояния (или выходящих из квантового взаимодействия, связавшего их в единое исходное состояние). И только потом, на следующем этапе, по мере перехода квантовых систем из потенциально возможного в физически актуализированное состояние, в игру вступают обычные физически-причинные связи и зависимости, связанные с передачей энергии и импульса от одной системы к другой.

Во-вторых эта импликация развертывается не в мире физических событий (там она просто невозможна), а в дополнительном к нему и тесно связанном с ним мире потенциальных возможностей (и вероятностей), которые по природе своей единственно только и могут быть связаны и взаимно скоррелированы чисто логически, а никак, разумеется, не физически. Итак, все квантово-корреляционные эффекты развертываются вне пространства и времени. То есть в сфере действия логоса, мыслящем сознании.

Основа импликативной логики – совпадение, *попадание* смысла, не требующее логического обоснования. Отсутствие такого попадания, основанного на очевидности для сознания, требует лингвистических построений, которые связывают явления посредством правил, законов, не являющихся непосредственно данными, аподиктически очевидными формами связи.

Однако логическая связь явлений на фундаментальном уровне бытия, разумеется, трансцендентальна относительно уровня макроскопических явлений, поэтому Д. Бом характеризует ее как «свернутый», импликативный порядок. В его имманентной сфере, то есть в сознании или на квантовом уровне, он выступает для сознания в качестве информации, а в физическом мире, наверное, как негэнтропия [1]. Смысловые совпадения как синхронистические события у К. Г. Юнга, являются таким же логическим попаданием логического. Но, не имеющие дискурсивно-логической связи, они выглядят чудесными («вероятностными чудесами», по М. Б. Менскому), то есть проявлением некоей сверхъестественной воли (логики), сверхдетерминизма, расположившего события неожиданно-разумным образом. Рациональный вывод, следующий из синхронистической феноменологии – это вывод о фундаментальности идеальной, логической составляющей реальности и производности физического мира. И если логос ассоциируется у нас с разумом, то следует вывод о фундаментальном единстве мира на основе его разумного

⁸ Следует отметить, что отсюда один шаг к пониманию принципа творения *ex nihilo*, однако это для дальнейшего размышления.

происхождения. Разум как общая причина, смысл оказывается не привязанным ко времени и вообще к системе координат. Но то, что единство мира обеспечивается его разумностью, не обязательно следует понимать в библейском смысле как первородство сознания, духа относительно материи: дух поистине веет, где хочет. Информационный уровень реален только в терминах мышления, и так и остается потенциальностью в представимой ситуации отсутствия субъекта мышления.

Холистическая модель, таким образом, не только кладет во главу угла факт целостности мироздания, не обнаруживаемый в качестве феномена в макрофизическом опыте, то есть в материальном аспекте, но объединяет духовную реальность и материальную в единый субъект действия.

Выводы. Скрытые параметры квантовой механики сводятся к идеальному. При таком подходе становится понятным вопрос об участии наблюдателя в постановке опыта на квантовом уровне и вообще проблема скрытых параметров. Они оказываются скрытыми до такой степени, что не обнаруживаются в рамках физической реальности, какие бы высокие энергии ни достигались в нашем пространственно-временном континууме объединенными под эгидой ЦЕРНа усилиями глобальной физической науки. Соответственно, она обречена на то, чтобы идти путем умножения эмпирических сущностей сверх необходимости. Идет борьба за увеличение мощностей и скоростей, от чего ожидается проникновение в физические глубины материи. Создается впечатление, что физическое научное сообщество просто (или не просто, а в целях сохранения *status quo* или самосохранения) проигнорировало важные выводы, которые на протяжении всего периода развития квантовой механики так или иначе звучали, когда ее столпы, чувствуя недостаточность научной картины мира, пробовали делать из эмпирических данных философские выводы. И здесь логическое все равно оказывается выше физического опыта, имеющего дело с материальной стороной, которая лишь одна грань сущего, которой не ограничивается человеческий опыт в универсальном смысле. Хотя подлинно логическое включает в себя и чувственное, но не как категорию философской системы, а как живую, электрическую данность, пускай (здесь мы согласны с Э. Гуссерлем) в пределах моего эмпирического субъекта. Таким опытным путем Логическое познается в своей истинности, но это опыт иного рода – мистический.

Отсюда сам собой получается вывод, что поскольку логика осуществляется мыслящим субъектом, все мироздание суть сфера действия и феномен последнего. Но не в смысле солипсизма, а в смысле трансцендентальной субъективности Единого мира. С одной стороны в этом отражается некоторая таковость, с другой – физическая непричастность логоса к феноменальной плероме, его полный диафорический апофатизм. Зеркалом

этого отношения выступает апофатизм человека, приходящего в логическое равновесие с миром явлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бом Д. Причинность и случайность в современной физике / Дэвид Бом; [пер. с англ. С. Ф. Шушурина]. – М.: Издательство ИЛ, 1959. – 248 с.
2. Гуц А. К. Метафизика времени и эвентология / Александр Константинович Гуц // X Международная конференция по финансово-актуарной математике и эвентологии безопасности. – Красноярск, 2011. – С. 121–126.
3. Менский М. Б. Сознание и квантовая механика: Жизнь в параллельных мирах (Чудеса сознания – из квантовой реальности) / Михаил Борисович Менский; [авторизованный пер. с англ. Ваксмана В. М.]. – Фрязино: Век 2, 2011. – 320 с.
4. Франц М.-Л. Прорицание и синхрония (психология значимого случая) / Мария-Луиза фон Франц. – М.: Азбука-классика, 2009. – 54 с. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://psychojournal.ru/books/34-mariya-luiza-fon-franc-proricanie-i-sinhroniya.html>.
5. Цехмистро И. З. Холистическая философия науки / Цехмистро Иван Захарович. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 364 с.
6. Atmanspacher H. The hidden side of Wolfgang Pauli: an eminent physicist's extraordinary encounter depth psychology / Harald Atmanspacher // Journal of Scientific Exploration. – Vol. 11, № 3, 1997. – P. 369–386.
7. Meyenn K. Wolfgang Paul's philosophical ideas viewed from the perspective of his correspondence / Karl von Meyenn // Recasting reality. Wolfgang Paul's philosophical ideas and contemporary science; [eds. H. Atmanspacher, H. Primas], 2009. – VIII – P. 11–32.
8. Zukav G. The Wu Li masters. An overview of the new physics / Gary Zukav. – New-York: Bantam books, 1980. – 341 p. – (A bantam new age books).

РЕЗЮМЕ

А. В. Вертель. Синхронистичність і психофізична проблема (до питання про аказуальне сприйняття часу).

У статті розглядається можливість вирішення психофізичної проблеми з позицій «холістичної» концепції Єдиного світу, через феномен «синхроністичності». Показано, що індивідуальна свідомість у своїй глибинній основі збігається з абсолютною буттям. Таким чином, одним з можливих вирішень психофізичної проблеми є інтеграція концепцій психофізичного паралелізму і дуалізму фізичного і психічного. Проаналізовано основні альтернативні інтерпретації квантової механіки у світлі психофізичного континууму.

Ключові слова: синхроністичність, квантова фізика, психофізична проблема, ефект Ейнштейна – Подольського – Розена.

SUMMARY

A.V. Vertel. Synchronicity and mind-body problem (the issue of time assumes the acausal).

The article discusses the possibility of solving the psychophysical problem from the standpoint of «holistic» concept of the One World, through the phenomenon of «synchronicity». It has been shown that the individual consciousness in its deepest basis coincides with the absolute being. Thus, one of the possible solutions of the psychophysical problem is the integration of the concepts of psychophysical parallelism and dualism of the physical and mental. The main alternative interpretations of quantum mechanics in the light of psycho-physical continuum were analyzed.

Keywords: synchronicity, unconscious, quantum physics, postnonclassical paradigm.

УДК 221.3:581.524

Е. А. Лебедь

Сумський національний університет

КОРРЕЛЯТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ В ТРАДИЦИОННОМ КИТАЕ И СОВРЕМЕННАЯ ЭКОЛОГИЯ

На примере отношений насекомых-листоедов с хвойными лесами анализируется возможность взаимодействия матриц китайского (даосского) мироучествования с новейшей парадигмой науки (экологии). Показано, что в мировоззренческом аспекте фундаментальные идеи даосизма резонируют с современными экологическими представлениями.

Ключевые слова: ориентиры цивилизационного развития, экология, экосистема, насекомые-листоеды, Дао, вещь, присутствие, сущность, процесс.

В настоящее время наука рассматривается как развивающаяся и функционирующая в особом режиме, который предполагает обострение внимания к решению проблемы выбора стратегий цивилизационного развития, переформатирования мировоззренческих ориентиров. Это связано, прежде всего, с особым призванием науки в преодолении глобальных кризисов, обеспечении выживания и дальнейшего развития человечества. В этих сложных условиях философско-мировоззренческие основания новой картины мира, становящейся все более открытой и диалогичной, резонируют, в том

числе, и с широким спектром фундаментальных идей восточных философий и религиозных систем.

Исходя из этих предпосылок, восточные религиозно-философские учения включаются в комплекс новых мировоззренческих ориентиров цивилизационного развития (В. С. Степин). Недуальное мышление в синергетике называется «мышлением в духе Востока» (Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов). В экологической философии и этике к Востоку также обращается пристальное внимание. Экологическая эстетика выдвинула идею экологического экуменизма как необходимости изменения отношения к природе в глобальном масштабе, исходя из «восточной модели».

Не чуждые компаративистике трансдисциплинарные исследователи, и прежде всего те, которые связывают себя с синергетикой, обращают внимание на совпадение базовых положений своей науки с основаниями даосизма. Синергетика, по мнению ее адептов, исповедует принцип ухода от прямых споров и контрпродуктивных конфронтаций, потому что она, якобы, основана на стратегии сетевого мышления, интерсубъективной коммуникации, диалогичности и креативности. Показательны апелляции синергетических авторов к концепту Дао: «Дао Небес не ведает пристрастия и неизменно помогает добрым людям»; «Дао Премудрого человека действует без противоборства» [4, 170]. Следует уточнить, что в раннем даосизме, к которому обращаются адепты новой парадигматики, особенность Дао не в человеческих, а в небесных ипостасях, ибо истинный путь выше путей человеческих. В «Даодэцзине» (Гл. 5) говориться: «Небо и Земля не человечны. Они видят в десяти тысячах вещей лишь соломенных собак; Премудрый человек не человечен, он видит в ста фамилиях лишь соломенных собак» [4, 149]. Ритуальных соломенных собак изготавливали перед празднествами и выбрасывали сразу же после них. Эти собаки имели ценность лишь в момент их непосредственного использования. Небо и Земля равнодушны к человеку, в своем величии превосходя все, в том числе и «гуманизм», к которому призывали оппоненты даосов – конфуцианцы, т. е. те, «кто подбирает лежалые чучела собак» [11, 148].

Сегодня возникла своего рода мода на все восточное, напоминающая моду на все китайское в ходе иезуитской интерпретации китайской культуры в XVII-XVIII вв., известную под названием *chinoiserie* (*шинуазри* – «китайщина») [8, 13].

Литература по синологии вообще и по китайским мыслительным практикам и китайскому мировидению, в частности, поистине безгранична. Назову лишь некоторых авторов, труды которых напрямую или косвенно связаны с заявленной темой. Это, прежде всего, М. Гране, Ф. Жюльен, А. И. Кобзев, В. Г. Лысенко, В. В. Малявин, А. А. Маслов, Дж. Нидэм с соавторами, Тань Аошуан, Е. А. Торчинов.

В данной статье я попытаюсь ответить на вопрос: возможно ли «вписывание» сокровенной матрицы китайского мировосприятия в новейшую научную парадигму; иными словами, возможно ли включить даосское учение в комплекс новых мировоззренческих ориентиров цивилизационного развития? Для исследования я остановлюсь на, казалось бы, специальной, сугубо экологической проблеме влияния насекомых-дефолиантов (листоедов), которые в обыденном, а часто и в научном сознании традиционно воспринимаются как вредители, на сообщество леса. Но прежде следует кратко остановиться на базовых чертах китайского (даосского) мировидения.

Китайское мышление, в своих основаниях тяготеющее к нумерологии и классификации, глубоко символично. Символ в китайском универсальном классификационизме является представителем потенциально бесконечного ряда различных сущностей, относящихся ко всем слоям и сферам бытия [3, 36]. В традиционной китайской философии считалось, что именно символы, а не слова или тексты способны исчерпывающе репрезентировать высшие идеи. Через безмолвие символа выражается вся глубина просветленного сознания и сокровенный лик реальности. У современного европейца может вызвать удивление или даже недоумение способность китайцев, которые, презрев привычную для нас логику, могли классифицировать, при этом добиваясь достаточно адекватной гносеологической оформленности. С другой стороны, если в авраамических религиях и в буддизме самой своей быстротечностью и непостоянством мир указывает на нечто, лежащее вне его пределов, на некую трансценденцию, то китайский, выразившийся в даосско-конфуцианской идеино мотивированной общности, мир един и неделим, насквозь имманентен. Это, по точному выражению синолога Норманна Жирардо, мир хаотического порядка и благого беспорядка. Безличный универсальный Путь – Дао, как и мир в целом, парадоксальным для нас образом имманентны, между Небом и человеком никакого зазора нет. Именно в этом стремлении осмысливать реальность в режиме тотальности Дао и коренится, по мнению исследователей китайской традиционной мысли, начало философии как *правильное удивление реальности*. Дао totally и безосновно (как и любая вещь, в европейской традиции всегда покоящаяся на основании): «окруженное водами первоистока, Дао растворяет сам вопрос о своем основании – перемешивает его» [1, 43]. Дао, родившееся прежде Неба и Земли, безмолвно, бесформенно, велико, и находит свой исток в безосновной самости.

В этом мире грани между сном и бодрствованием, жизнью и смертью, красотой и безобразием, живым и косным, материей и сознанием просто не существует. Для европейца, мыслящего в рамках причинности как всеобщей связи явлений, в этом заключается последняя тайна китайского мирочувствования. В отличие от западной абстрактной логики себетождественности рода, когда лишь подведение восприятия любой вещи под понятие этой вещи (общее как чтойность) дает нам возможность познать

ее, даосский мыслитель игнорирует *чтоиность* вещи, заранее предполагая ее (*чтоиности*) ничтожествование. Его интересует, чем вещь может стать в своей процессуальной текучести, в постоянном движении к непрерывному обновлению, а сознание – в движении за собственные пределы. В этом случае работает другое восприятие и «другая логика», если угодно – поэзия, или то, что мы называем мистикой, которые по своей сущности враждебны строгой позитивной науке. Если же быть точным, то даосы пребывали вне дилеммы рациональное – иррациональное, общее – индивидуальное, вне иерархических схем сущего и мышления, поскольку Дао есть принцип самопревращения духа и вещей-существ, принцип всеобщей сообщительности человека, всех людей и природы.

Хорошо известны циклические вспышки насекомых-фитофагов в северных районах Северной Америки и Евразии [5, 47–48], например, вспышки численности листоверток (*Tortricidae*), относящихся к семейству бабочек. Хоботок у них плохо развит, но многие виды сосут воду, сок, вытекающий из поврежденных стволов деревьев. Гусеницы живут в листьях, свернутых при помощи шелковинных нитей, нередко в плодах, стеблях, под корой и на корнях. В словарях и учебниках часто пишут о листовертках как о серьезных вредителях сельского и лесного хозяйств.

Интересно, что популяционные циклы численности этого вида представляют собой явления экосистемного уровня, поскольку эволюция насекомых-листоедов, их паразитов и хищников, а также хвойных деревьев (ели и бальзамической пихты) строго сопряжена и/или протекает совместно. Это пример многовидовой коэволюции, когда *причины и следствия не всегда фиксируются в явном виде* (вот и китайский архаичный, а потому «ненаучный» принцип коррелятивности). Коэволюция в строго биологическом смысле – это эволюция сообщества, заключающаяся во взаимных селективных взаимодействиях друг на друга двух или более видов. При этом обмен генетической информацией между группами минимален или отсутствует вовсе. Следует не упускать из виду, что структура динамики плотности популяций насекомых-дендрофагов в пределах их ареалов адаптирована к структуре фитоценозов.

По мере возрастания биомассы деревьев в лесу наиболее крупные и старые деревья становятся восприимчивыми к гусеницам листовертки-почкоеда. Многие из этих деревьев погибают от повторяющейся дефолиации. Отмирание и разложение древесины, экскрементов и насекомых возвращает в лесную почву питательные вещества. Менее чувствительные к нападению почкоедов молодые деревья избавляются от затенения, их рост ускоряется и за несколько лет они заполняют полог. Тем временем паразиты и птицы-инсектофаги, совместными усилиями снижают высокую экологическую плотность листовертки-почкоеда.

Если рассматривать существование хвойных лесов на больших временных

интервалах, то очевидно, что листоеды, периодически омолаживая экосистему хвойного леса, представляют собой неотъемлемую часть этой целостной системы («вся тьма существующих неподобий находит себе соответствие в своей природе» [9, 21]), а не является собой катастрофу, как могло бы показаться всякому, кто видит только мертвые и умирающие деревья в пике цикла. Воистину, «в мире все знают, как познавать непознанное, но никто не знает, как познавать уже известное» [11, 118].

Очевидно, благодаря деятельности насекомых-дефолиантов – так называемых вредителей (некоторых листоверток, пилильщиков, короедов), которые прореживают загущенный древостой, малопригодный для лесозаготовок и обитания в нем животных, создаются более продуктивные леса. По мнению некоторых исследователей, в изолированных лесах следовало бы допускать периодические вспышки «вредителей». Такой взгляд, естественно противоречит традиционным представлениям о мерах борьбы с вредителями, поскольку эти меры предусматривают контроль численности насекомых только в периоды пиковой их численности, и они способны полностью уничтожить деревья.

Другая стратегия, если сосредоточиться на чисто экономическом интересе, может заключаться в том, чтобы использовать в лесозаготовках старые рослые деревья, прежде чем их истребят «вредители». На основе моделей, учитывающих непрерывный цикл развития, к которому адаптирована экосистема хвойного леса, можно предсказывать время вероятной вспышки численности насекомых.

Приведу небольшой текст из главы II «Чжуан-цзы», представляющий типологическую, и отнюдь не искусственную, параллель к очерку о коррелятивной согласованности элементов экосистемы хвойного леса. «Каждой вещи изначально свойственно особое качество, и каждая вещь изначально имеет свои возможности. Нет вещи, которая была бы лишена присущих ей качеств и возможностей... Их (вещей – Е. Л.) разделение – это их созидание, их созидание – это их разрушение. Но все вещи – рождающиеся и погибающие – друг друга проницают и сходятся воедино. Только человек, постигший правду до конца, знает, что все приходит к одному. Он не прибегает к частным суждениям, но оставляет все сущее на обычном месте» [11, 67]. «Обычное место» вещей, о котором говорит даосский философ, определяется не доксой поверхностных людей и не логическими аргументами, фундирующими устоявшиеся концепции борьбы с насекомыми-вредителями, для которых не существует «природного равновесия», если иметь в виду наш экосистемный контекст. Оно соответствует чистому Присутствию, или «наполненной Пустоте» и лишь «помещает себя в формы», Пустоте, данной как не-данное. Пустотная целостность бытия – реальность безусловная, но сугубо стохастическая, ничем не детерминированная. Пребывая в Пустоте, мы находимся в чем-то, чего уже нет и еще нет, «в мире мета- иproto-»

(В. В. Малявин).

«В присутствии лежит сущностная тенденция к близости» [10, 105], – напрашивается параллель с М. Хайдеггером, мысль которого раскрывается в резонансе с доктриной интимной близости человека и природы, его доверительной со-причастности миру, единосущности человека и космоса в традиционной культуре Китая. Близость не в смысле «рукой подать» или «рядом». Дистантные категории здесь не срабатывают и это очевидно. Наши современные технологические возможности ускорения и преодоления пространства-времени, будь-то телекоммуникации, интернет, мобильная связь или средства передвижения отнюдь не *при*-ближают нас к чему-то, не делают *это* чем-то близким нам. Несмотря на свой, казалось бы, «объективный» активизм, они пассивны, потому что не выражают бытийную конституцию присутствия. Наоборот, эти средства *от*-даляют от нас повседневный мир на пути, как говорит Хайдеггер, разрушающего расширения самого этого мира. Наш рассеивающийся (Ж. Деррида уточнил бы одним из своих любимых словечек: «диссеминирующий») мир все более удаляется от того состояния, которое китайцами было названо Великим Комом (*да* *куай*), предельной реальностью, великим единством абсолютного бытия.

В конфуцианстве (также у моистов – *мо* *цзя* и легистов – *фа* *цзя*) была одна из основополагающих категорий *и* – долг, чувство долга, справедливость, честность, правильность, принцип, значение – подвергавшаяся постоянной критике представителями даосизма. Даосы утверждали, что *и* – результат упразднения великого Дао, затемнения пути человеческими пристрастиями, разграничения «правильного» и «неправильного», приводящего к общей деградации мира. Отсюда радикальный вывод: забыть *и*! «Забудем о наших летах, забудем о наших обязанностях, достигнем беспределного и будем пребывать в нем без конца» [11, 73]. «Долг – это мытье рук перед едой и ничего более», – так по даосски выразилась настоятельница католического монастыря в фильме «The painted veil» (режиссер Джон Кьюррен, 2006 г.), действие которого, кстати, происходит в Китае первой половины XX в. Забывчивость даосов знаменательна во многих отношениях. Они забывали то, чего никогда не помнили. Мы же, европейцы, помнили всегда то, что, по воле случая или по воле неизбывной нашей европейской судьбы, следовало бы забыть. Даосы разоблачают любую объективированную форму, ибо она лишь видимость, критикуют любые попытки универсализации частного опыта, прозревают единство безусловное, с «отсутствием следов», которое переживается в вечном настоящем, а не концептуальное единство означающего и означаемого.

Итак, каждая вещь, каждое существо естественно самосущее. Оно, благодаря своеоригинальности, есть то, что есть. Мудрый «отдыхает в равновесии природы». Природная сущность естественна, постоянна и не может быть изменена. Пытаться ее изменить – значит насиливать реальность, что является

гибельным по своим последствиям, как для жертвы, так и для насильника. От сущности ничего нельзя отнять; к ней ничего нельзя прибавить. В этой точке китайское мировоззрение скликается с античным, поскольку древний грек тоже исповедовал главенство идеи неприкосновенности естества. Это исключало эксперимент, ставший впоследствии основой новоевропейской науки, методология которой провозглашает активное вмешательство в естественный ход событий, а потому исключает пассивное созерцание. «При этом природа вещи не отлична от самой вещи, она не есть ее скрытая субстанция, или некая внутренняя сущность, загадочное трансцендентальное Я», – характеризует философию Го Сяна (школа *сюань-сюэ*), жившего на рубеже III-IV вв. выдающегося комментатора «Чжуан-цзы», Е. А. Торчинов. Каждая вещь – это самосущая единичность, природа которой остается неизменной и равной самой себе. Она – манифестация своей собственной неизменной природы как инварианта всех конкретных состояний – разнообразных вариантов [7, 94–95]. Инвариантность природы вещи – это хайдеггеровское «в-себе-из-себя-стояние» самостного (само-стоятельного – цзы дэ) бытия природы. Как говориться в одном из наиболее значимых памятников китайской мысли «Чжуан-цзы», «принимай все, что есть в мире: сливаешься с Отсутствующим, даешь каждому быть тем, что он есть; ускользая вместе с летучим временем, послужишь каждому опорой. Тогда великое окажется малым, длинное – коротким, а близкое – далеким» [11, 129].

Шестой том грандиозного исследовательского проекта Дж. Нидэма «Наука и цивилизация в Китае» посвящен агропромышленности и лесному хозяйству. В этом volume специализированный раздел, написанный Н. Мензисом, представляет собой историю лесного хозяйства в Китае. Автор показывает, что некоторые космологические представления китайской философии могут рассматриваться как своего рода предшественники современной экологической науки: адаптация, взаимозависимость в экосистемах, влияние леса на почву, водные ресурсы и климат [12, 644; 2, 263–264]. Действительно, традиционная китайская мысль, оперировавшая «категориями» *инь* и *ян*, *у син* («пять элементов», «пять стихий», «пять действий», «пять фаз», но не «пять субстанций»), что было бы более понятно для европейского мышления, воспитанного на Аристотелевых «Категориях»), *ци* (пневма), а также практикуя символическую организацию пространства (*фэн-шуй*), сосредотачивала внимание на гармонии, взаимозависимости, последовательности, балансе в природе, что предполагало, выражаясь современным языком, создание и поддержание экологической стабильности.

Мысля непрерывную смену «инь-янных» фаз, манифестирующих во взаимовлиянии и преобразовании, китайцы пришли к мышлению не времени, а процесса. Адепты же «физики становления» (например, И. Пригожин) принципиально отождествляют время и процесс. К этому следует добавить, что китайские пять стихий суть некие первопринципы, посредством резонирования

с которыми организуются вещи «того же рода». Принцип же резонирования был заимствован из музыкальной практики, начало которой положила Ньюва – полуженщина-полузмея, архаическое божество, подарившее людям *шэнхуан* – губные органчики из бамбуковых трубок, воткнутых в тыкву-горлянку. Тело мира, таким образом, рассматривается в единстве существования, имеющем функциональное основание в подобии грандиозной резонирующей системе, своего рода мирового оркестра [7, 98].

Теперь обратимся к нашей проблеме, обозначенной в начале статьи.

Для нас природа физиологична и пассивна, лишь косный материал для рационального силового воздействия с целью обладания и потребительских манипуляций. Для даосов же природа предстает как пространство живого и согласного взаимодействия вещей-существ, функциональное различие которых не противоречит их единству и равнотенности в пустотном присутствии Дао. Отсюда и выводы, которые мы вынуждены делать при изучении вспышек насекомых-дендрофагов и их воздействия на лесные фитоценозы. Оказывается, что значение вредителей синхронно возрастает в ходе интенсивной антропогенизации и редукции естественных экосистем. К этому можно добавить нередкие случаи вспышек массового размножения насекомых-дендрофагов, адаптировавшихся в новых условиях при случайном переносе в новые среды обитания (например, непарный шелкопряд в Северной Америке). Еще одним глобальным процессом, связанным с антропогенной эволюцией биосферы, в которой насекомые играют одну из главных ролей, является изменение уровня энтропии биосферы. Становится очевидным, что этот процесс не линеен, а разнонаправлен в каждом конкретном случае. Именно в специфицированных антропогенной деятельностью условиях роль насекомых-дендрофагов будет возрастать, являясь существенным фактором эволюции измененных биоценозов, оказывая влияние на будущий облик биосферы. Принципиальный вывод исследователей: события, в которые включены насекомые-дендрофаги, не меняют ситуацию в целом, т. е. вспышки их массового размножения не оказывают существенного влияния на биосферные процессы, но на локальном уровне (например, в результате выборочных санитарных рубок) вклад лесных насекомых в функционирование фитоценозов может быть весьма существенным [5].

Выражаясь символическим языком даосов, ради торжества единой меры мы с воодушевлением «вытягиваем ноги уткам, отрубаем ноги журавлям» (Чжуан-цы): сначала подвергаем деструкции и упрощаем природу, превращая лесные экосистемы в подобие аграрных систем (конечно же, в интересах человека!), потом начинаем бороться со следствиями – массовым размножением насекомых-вредителей, но «вещей несметно много, и каждая возвращается к своему корню», и находя оправдание в единстве мира как целого, они «могут петь так, как им поется». Представления даосов о мире как

целом и совпадении каждого частного проявления со стремлением этого целого, о единстве жизни и небесных ритмах – отнюдь не «мировоззренческая догадка» (В. С. Степин) наивных древних китайцев. В догадку превращаются представления нашей научной картины мира, которую мы так долго формировали и лелеяли, с высот пресловутых рационализма и европоцентризма высокомерно взирая на китайскую царицу наук, всегда бывшую самодостаточной и никогда не становившуюся в позицию служанки кого и чего либо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жюльен Ф. О «времени». Элементы философии «жить» / Ф. Жюльен / Пер. с франц. В. Г. Лысенко. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 280 с.
2. Киктенко В.А. Историко-философская концепция Джозефа Нидэма: китайская наука и цивилизация (философский анализ теоретических подходов) / В. А. Киктенко. – К.: НАН Украины, Ин-т востоковедения им. А. Крымского, 2008. – С. 263–264, 530 с.
3. Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии / А. И. Кобзев. – М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1993. – 432 с.
4. Лаоцзы. Обрести себя в Дао / Сост., предисл., пер., comment. И. И. Семененко. – М.: Республика, 2000. – 447 с.
5. Одум Ю. Экология: В 2-х т. / Ю. Одум / Пер. с англ. Б. Я. Виленкина. – М.: Мир, 1986. – Т. 2 – 376 с.
6. Селиховкин А. В. Могут ли вспышки массового размножения насекомых-дендрофагов оказать существенное влияние на состояние биосферы? / А. В. Селиховкин // Междисциплинарный научный и прикладной журнал «Биосфера» / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.biosphere21century.ru/articles/155/>
7. Торчинов Е. А. Беззаботное скитание в мире сокровенного и таинственного: М. Хайдеггер и даосизм / Е. А. Торчинов // Хайдеггер и восточная философия: поиски взаимодополнительности культур. – СПб.: СПб. философское общество, 2001. – С. 89–114.
8. Торчинов Е. А. Пути философии Востока и Запада: познание запредельного / Е. А. Торчинов. – СПб.: «Азбука-классика», «Петербургское востоковедение», 2007. – 480 с.
9. Філософи из Хуайнани: Хуайнаньцзы / Пер. с кит. Л. Е. Померанцевой. – М.: Мысль, 2004. – 430 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер / Пер. с нем. В. В. Бибихина. – М., 1997. – 451 с.
11. Чжуан-цзы. Ле-цзы / Пер. с кит. В. В. Малявина. – М.: Мысль, 1995. – 439 с.

12. Needham J. et al. Science and Civilization in China. Volume 6. Biology and Biological Technology. Part 3. Agro-Industries and Forestry / J. Needham. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 770 p.

РЕЗЮМЕ

Є. О. Лебідь. Корелятивне мислення в традиційному Китаї та сучасна екологія.

На прикладі відносин комах листоїдів з хвойними лісами аналізується можливість взаємодії матриць китайського (даоського) світовідчуття з новітньою парадигматикою науки (екології). Показано, що у світоглядному аспекті фундаментальні ідеї даосизму резонують із сучасними екологічними уявленнями.

Ключові слова: орієнтири цивілізаційного розвитку, екологія, екосистема, комахи-листоїди, Дао, річ, присутність, сутність, процес.

SUMMARY

E. Lebid'. Correlative thinking in traditional China and modern ecology.

By example of the relationship of leaf-cutting beetles with the coniferous forests analyzed possibility of interaction of Chinese (Taoist) world-view matrices with the latest paradigmatics of science (ecology). It is shown that in the worldview aspect of the fundamental ideas of Taoism resonate with modern environmental concepts.

Key words: guidelines for civilization development, ecology, ecosystem, leaf-cutting beetles, Tao, thing, presence, essence, process.

УДК 167.6

3. Ю. Макаров

Винницкий национальный
технический университет

КЛАССИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ И ПОСЛЕЛАПЛАСОВСКИЙ ДЕТЕРМИНИЗМ: ПРЕДПОСЫЛКИ ВЕРОЯТНОСТНОГО СТИЛЯ МЫШЛЕНИЯ

В статье проведен анализ объективных и субъективных предпосылок принципов рациональной репрезентации реальности на показательном примере трансформаций детерминизма в контексте немецкого идеализма, философии иррационализма и прагматизма. За основу анализа принимается эволюция взаимодействия философского и естественнонаучного уровней детерминации, репрезентации и субъектности. Проводится сопоставление

актуальних проблем вероятностного подхода и лапласовского детерминизма в контексте классического научного образа мира.

Ключевые слова: рациональность, случайность, научная методология, целеполагание, детерминизм.

Представления о научной рациональности при всей «необозримости» ее принципов, концепций и критериев (работы П. Гайденко, Е. Леонтьевой, В. Швырева, Г. Ленка, Х. Патнема, К. Хюбнера) в философско-методологической ретроспективе исторических контекстов и логических уровней подчиняются нескольким сквозным лейтмотивам, отрицание которых определяет содержание **актуальной** социологической, постпозитивистской и постмодернистской критики науки (работы Т. Адорно и М. Хоркхаймера, З. Баумана, П. Фейерабенда, М. Фуко, П. Козловски). Чаще всего классическая научная традиция изобличается в администрирующем влиянии «проекта Просвещения», в равной мере подкрепляемом заказом политических структур и научной монополией на истину. В этом проекте когнитивный потенциал высших религиозных форм направляется в практическое русло человеческой свободы – овладение средой собственного существования через элиминацию тех элементов социальной сферы и материальной природы, которые не поддаются полной артикуляции, не укладываются в линейно-функциональную номологию зависимых и независимых переменных и в сциентистской перспективе квалифицируются как нерациональные. «Следствием этого стало чрезмерное доверие ко всякой рациональности, ее обожествление и в конечном счете сомнение в том, что это обожествление правомерно, осознание ограниченности рациональности и, как результат, поиск путей преодоления этой ограниченности» [12, 198].

Анализ конкретных механизмов такой проблематизации разума, инициированной ограничением его универсальности рамками индивидуального человеческого сознания с конечным набором познавательных инструментов, замыкается на концепциях субъекта и репрезентации, условия возможности которых обеспечивались просветительским идеалом самоопределения, воплощенном в лапласовском детерминизме. Нередко сегодня речь идет даже об «отрицание отрицания», то есть отмене следующих классических редукций:

- разделения слова и вещи в репрезентации реальности, что позволило законсервировать отношение знака и значения (культурной ценности и моральной цели) в дедуктивных выводах;
- трансценденции гетерогенного индивида, следовавшего контекстным предписаниям, в когнитивного Субъекта, подчиняющегося априорным нормам;
- уплощения потенциальной структуры бытия в актуальных шкалах квантифицированного закона.

Однако провозглашение на современном «витке развития» научного самосознания некоей пробабилистской методологии коммуникативного научного сообщества, что осваивает сложную стохастическую реальность, не всегда конструктивно. На наш взгляд, эта **проблема** требует некоторого подобия эмпирического обоснования в историческом обзоре. Тогда обнаруживается, что еще в ходе разработки первой картины космогонического процесса, призванной натурализовать представления о мировой гармонии, классическая *концепция атомизма* отталкивалась и от античной мифологемы необходимости для демонстрации качественных определенностей космоса, и случайности как докосмического беспорядка или послекосмического отклонения от порядка. На одном уровне она мировоззренчески противостояла мифологической целесообразности персонализированных вмешательств, провозглашая внутренние самодостаточные законы, которые предполагалось объективно познавать через «ближайшие причины» механических толчков. Однако на другом – конкретизировалась в физических случайностях до..., вне..., или между... законами, если попытаться свести эти «причины» к «последним основаниям» скрытой природы вещей, в которых сходятся каузальные схемы качественного становления вещей и умозрительное объяснение «первопричин» [14].

Поиски эпохи Модерна вместе с атомизмом в чем-то повторяют и путь «от мифа к логосу», однако связывают вновь освободившийся детерминизм с *субъектной рациональностью*. Последняя представляется познавательной рефлексией квазитворца, восстановливающего исходный Замысел через методическое вопрошание творений с опорой на изначально установленный им закон [3, 303; 8, 85–86]. В деистическом стремлении замкнуть эту рефлексию была устранена ееteleологическая интенция и утверждена непрерывность ее когитального пространства, что в отношении «творений» способствовало абсолютизации первого демокритовского уровня в лице простых динамических закономерностей: все изучаемые свойства и связи рассматривались как «ближайшие» причины – независимо от их природы, без логической градации как равно необходимые и отличающиеся лишь интенсивностью величины. Оказавшисьозвучной механической задаче «полноты описания», она открыла перспективу прямого согласования причинных связей отдельных атомов с динамикой «великих природных законов» изолированной системы в целом. «Достаточно проинтегрировать систему дифференциальных уравнений, описывающих движение всех без исключения тел и частиц, составляющих Вселенную, чтобы получить исчерпывающее знание того, что есть, что было и что будет. Всякая случайность, согласно этой программе, есть лишь результат нашего незнания» [5, 254]. Таким образом, исходный тезис «разум мыслит бытие» стал «прокрустовым ложем» для обеих сторон субъект-объектного вопрошания: механическая рационализация физической теории и экспериментального

контроля ее референта стали инструментами пресловутой двоякой лапласовской элиминации – «гипотезы» о божественном Создателе системы мира как неисчерпаемого источника внешних вмешательств и «случая» как свидетельства внутренней свободы Природы.

В своем предельном выражении, снимающем различие индивидуального сознания и реальности в общем знаменателе средств самосохранения, такая стратегия часто рассматривается как схема гипостазирования власти. Согласно авторам «Диалектики Просвещения», ее основой является процедура взаимного обобщения обеих сторон вопрошания, отключающая потребность в рефлексии – единичного в общем, чувственного в абстрактно-теоретическом. Воспринимая вещь как случай того или иного вида, «определяющее мышление, точно так же как и больное, содержит в себе произвол самой вещи, совершенно чуждой субъективной цели, оно придает забвению саму вещь и именно тем самым учиняет над ней то насилие, которое совершается над ней в практике» [20, 240].

Анализ методологических «головоломок» современной науки также демонстрирует, что в основе их решения предполагается продиктованный вероятностной революцией в естествознании рациональный *пересмотр* уровней случайности и детерминизма. Проекция этой историко-научной генеалогии уровней на известную периодизацию научной рациональности В.С. Степина открывает перспективу положительно установить проблемный статус рациональности постнеклассической науки и очертить круг ее (ин)детерминистских модификаций.

Задача данной статьи состоит в том, чтобы исследовать *взаимосвязь* классической научной рациональности и детерминизма, что не только предшествует, но и составляет некоторые предпосылки послелапласовского вероятностного стиля мышления.

Возрождение атомизма и его приспособление для нужд аналитической методологии нового естествознания способствовали усечению неоднородной структуры детерминации и отношений природы, бога и человека традиционного мировоззрения. После слияния на этом пути каузальных схем атомизма и аристотелизма, которое привело к упразднению качественных ограничений природы, экспериментальное ньютонианство могло сочетаться с идеей «полного анализа» рационализма. Используя теологическую родословную «естественного откровения», успехи новой научной методологии запустили моральный рефлекс ее предельной экстраполяции до статуса «метафизической философии», соответствующей фигуре «всемогущего ума» П.С. Лапласа. «Ум, которому были бы известны для какого либо данного момента все силы, одушевляющие природу, и относительное положение всех ее составных частей, если бы вдобавок он оказался достаточно обширным, чтобы подчинить эти данные анализу, обнял бы в одной формуле движения величайших тел Вселенной наравне с движениями легчайших атомов: не

осталось бы ничего, что было бы недостоверно, и будущее, так же как и прошедшее, предстало бы перед его взором» [10, 8–9].

Несмотря на кажущийся триумф самодостаточности человеческого разума, «(...) научное мировоззрение во времена своего становления противопоставляло себя не религиозному взгляду на мир, а представлениям о мире как о хаосе, наборе случайных событий, которые совершенно непостижимы для человека. Научный взгляд на мир не только не отрицал религиозный, а наоборот, он основывался на том положении, что мир существует и развивается лишь благодаря Божественному управлению» [11, 79]. В подтверждение такой генеалогии – мнение самого эмблематора жесткого детерминизма о том, что человеческий дух останется всегда бесконечно далеким от идеала «всемогущего ума», в связи с чем требуется разработка аналитической теории вероятностей.

Вместе с тем, последующая методология рациональности разворачивается именно в этом пространстве между «всемогущим умом» и человеческим духом, где первый легитимирует частную познавательную цель как всеобщую и потому ценностно нейтральную, а второй презентирует средства ее достижения исходя из догматической симметрии природного порядка и субъектно-познавательных операций. Благодаря этому изначально этическая концепция рассудительности [2, 180] экстраполируется М. Вебером до целерациональности (*Zweckrationalitaet*) как рассудочной версии реформации веры [4, 192–193], а частнонаучная версия детерминизма кристаллизуется в «лапласовский детерминизм». Линейно-функциональная зависимость последнего становится рациональным образцом как истинностного постижения реальности, так и социального прогресса. «Начиная с эпохи Просвещения понятия рациональности и научности едва ли не отождествлялись, поскольку не подвергалось сомнению, что рациональное начало реализуется наиболее полно в науке, прежде всего в естествознании. В кристаллизованном виде эта позиция проявилась в логическом позитивизме, отождествившем ненаучное и не имеющее смысла» [15, 24].

В свете аналитических редукций механицистского естествознания «свобода воли» теологии символизировала нарушение господствовавшего методологического принципа «*hypotheses non fingo*» и ставила под вопрос научную состоятельность гуманитаристики. «В Книге Природы, написанной, по Галилею, языком математики, и соответствующие главы о человеке должны были читаться на том же языке. Но язык математического естествознания оказывался бессильным, когда к нему прибегали, чтобы выразить человеческую духовность, способность мыслить и познавать “умом и сердцем”. Из научной картины мира выпадала человеческая “экзистенциальность”» [17, 19]. Благодаря И. Канту в конце XVIII в. этот дефект был преобразован в достоинство «практического разума» ориентировать субъекта на выход за пределы природной детерминации и объективного бытия вообще, с тем чтобы

с бесконечной высоты божественных ценностей осмыслять многообразие целей и требований к научной воле. «Высшая задача науки – “проникнуть в самую глубь природы сообразно всем возможным принципам единства, из которых главное составляет единство целей” (...) разум достраивает до высшего единства – единства целей – то, что рассудок способен подвести лишь под единство причины – природной закономерности, как ее видит математическое естествознание Нового времени (...) те закономерности, которые устанавливает рассудок, вскрывая причинную связь явлений, оказываются *системой средств* для реализации целей – не субъективных целей человека или человечества, а объективной целесообразности (...)» [6, 22–23].

Признание кантовского идеализма способствовало дистанцированию порядка разума и порядка бытия, диверсификации «философской» и «научной» рациональности и субординации философии и науки. Провозглашая это отношение на разных уровнях (разум – рассудок, тотальность – предикат, ноумен – феномен и др.), И. Кант, тем не менее, использует его только в наиболее злободневных областях – там, где научная воля сама по себе приходит пока к недостаточно всеобщему и необходимому знанию. Таким образом, речь идет о рефлексии над научными теориями – их определении, назначении, построении, структуре и гносеологическом статусе. В *перспективе преодоления* в них случайностей должна возникнуть характерная кантовская аподиктичность знания на основании «приписывания вещам только того, что необходимо следует из изложенного в априорных формах», которые до поры специфицированы учеными только в евклидовой математике и ньютоновой механике, выступающих для И. Канта парадигмой научной рациональности. Там конститтивный научный рассудок и регулятивный философский разум практически совпадают, компенсируя телесную грехопадность природного детерминизма и «смутных» форм его познания не (полу)трансцендентными «ценностями», а рафинированными конвенциями и идеализациями. «У Канта все априорное обязательно “чисто”, то есть оно не характеризуется никакими чувственными и материальными данными, ничем случайным, психологическим или физиологическим, и тем более ничем общественным, всегда содержащим, по Канту, тот или иной элемент случайности. “Разум” у Канта обязательно “чистый”, будь то практический, теоретический или эстетический» [13, 98].

При всех крайностях проектов систематизации кантовского наследия немецкие классики в целом реализуют декларацию о гегемонии философии в тех аспектах познания, которые выходят за пределы внутринаучной целерационализации. Теперь речь идет о внутренних / внешних источниках генезиса, субъективных / объективных причинах изменения, внеопытной интерпретации теоретических понятий и др. Так, под впечатлением междисциплинарных достижений феноменологического естествознания («животное» электричество, электролиз, электромагнетизм, кислородное

горение, клеточная теория) образовались качественные спекулятивные обобщения и экстраполяции «наукоучения», «умозрительной физики», «натурфилософии», «учения о началах», которые актуализировали метафизику телоса как божественного Замысла, имманентного самой Природе. Оправдание ею предметных целесообразностей, взятых не как ньютоновские «гипотезы» или кантовские «ценности», а как натурфилософские «принципы», перевело доселе эпистемологически незрелое «органическое» описание «естественной истории» в статус универсальной диалектики. Она состоит в обогащении и относительном подчинении естественной механической причинности (*causa efficiens*) бесконечной полноте духовной ноумenalной (*causa finalis*), сохраняющей в отличие от математической формы «начал» негативные эпистемологические характеристики трансцендентного (субъективного, свободного) уже для самой себя. «Умозрительная физика» должна исследовать не отдельные природные объекты или предметные области, она занимается принципами, сообразно которым природа творит все свои формы. Поскольку формы природы берут начало в Абсолюте, систематическое знание которого о самом себе предшествует природе, человеческое знание об этих формах (или, что то же самое – об этом знании Абсолюта) должно предшествовать тому знанию, которое может быть получено в опыте. Эта умозрительная, априорная конструкция природы предшествует эмпирической науке и детерминирует ее» [17, 31]. Отсюда воссоединение рассудка с интуицией, реабилитация случайности как объективного дисбаланса в ходе *действительной* (содержательной) реализации цели, а также низведение механико-математического образца детерминации до роли эмпирической, конечной, внешней.

Например, И.В. Гёте в этой стратегии воспроизводит галилеевский способ освоения случайности путем составления «сплошной» (границающей по условиям, причинам и следствиям) родовой номенклатуры «случаев» с тем отличием, что процедуры идеализации направлены в духе «практического разума» на синтетическое единство явления, а их результаты имеют качественное морально-эстетическое измерение. Очевидно, из-за такого сочетания положительной науки с духовной интуицией цели-идеи-идеала «прафеноменов» (субстанциальных форм) полныйхват их «метаморфических индивидуумов» во всеобщий объективный закон останется чреватым случайностями, а математика будет выполнять только апостериорную функцию демонстративного доказательства локально установленных последовательностей случаев [19].

Г. Гегель также соотносит индивидуум и род, но придает этому процессуальный (исторический) вид совместной динамики понятийно-категориальных структур как логики развития культуры. По словам В.С. Швырева, «... если Кант ограничивает сферу конструктивной

мыследеятельности “закрытой” рациональностью, то Гегель попытался предметом своего рассмотрения сделать “открытую” рациональность развивающейся мысли, расширения и углубления ее исходных предпосылок, ее познавательных возможностей и перспектив» [21, 145]. Ее искомая *необходимость* («идея») превосходит общие формы и законы просветительской мысли тем, что диалектически сочетает в себе рассудочную ориентацию на метатеоретические принципы (абстрактного тождества, всеобщности и др.) и «реальную» случайность. В сводной градации гегелевской категориологии это не та объективная случайность, которая известна уже рационализму и эмпиризму, когда они возводят одну из областей актуализации идеи в природе (содержание) или человеческом духе (формы) в разряд необходимости самой идеи. Нет, речь идет о *взаимодействии* содержания и формы, причины и следствия, закона и явления, при котором величина действующих причин одного рода (закона) (пере-)определяет качественную меру действующих причин другого рода и наоборот (научный детерминизм), подчиняясь в более охватном масштабе общей телеологии Абсолютной Идеи (философский детерминизм). В рационально-познавательном плане различение двух детерминизмов вызвано *расслоением* теоретической презентации систематического и исторического моментов изучаемой действительности формализованным рассудком и «открытым» разумом соответственно. Вместе с тем, у Г. Гегеля это расслоение приобретает «диалектический» характер доведенных до предела различий отрицательно-разумной научной и положительно-разумной философской *стадий* внутри всеобщности саморазвивающегося Абсолютного Духа культуры [1, 86].

Среди критиков гегелевского детерминизма особый интерес представляют авторы философских систем иррационализма, усмотревшие в стратегии «урядовывания» индивидов (акциденций) рецидив аристотелевского отождествления бытия и приводящего его к необходимости мышления. Дело в том, что Аристотель одним из первых рассматривал категорию случайности как логическую форму мышления и обозначал ее объективное, хотя и второстепенное в «движении» природы, значение. Точнее было бы сказать «производное» значение, поскольку тезис о тождестве бытия и мышления предполагал полное исчерпание бытия, в том числе и случайного, в логических формах. Последнее было представлено в понятийном аппарате гилеморфизма – наряду с «материей», «формой», «потенцией», «действительностью», «причинностью» – в связи со стремлением Стагирита дать логически исчерпывающее объяснение различным формам изменения сущностей. Источником случайности является зазор материального и формального аспектов (причин) единичной чувственно воспринимаемой сущности, вызывающий движение ее противоположных возможностей. Однако опознание в противоположностях случайного, «привходящего» предиката производится уже удостоверяющими логическими процедурами, как если бы

речь шла о целом классе событий, «вторичной» сущности. «В наших ощущениях, выступающих как отражения вещей, существующих независимо от сознания, мир нам дан. Однако подлинного знания о действительности ощущения нам дать не могут, ибо в ощущениях не дано общее, которое в действительности есть. Потому-то и возникает необходимость не только чувственного, но и рационального познания. Именно это общее и открывает разум в действительности. Открытие общего в единичном есть открытие закона, открытие связи между сущностями. В открытии закона и находит свое проявление рациональность познания» [1, 69].

Иrrационалисты первой волны считают, что каковы бы ни были достоинства априорной системы мысли или, наоборот, изъяны природной стихии, действительность будет созидаться спонтанной метафизической Волей, в которой негативно отзеркаливается универсальный субъект немецкого идеализма. Изображение ее объективации лишено категории становления, и эта статичность выдает подчиненность иrrационального мотива шопенгауэрской философии общей рациональной схематике. По словам Т.Н. Дышканта, иrrациональность А. Шопенгауэра является постулативно-спекулятивной и проектируется на онтологию уже после гносеологической дистинкции незаинтересованного созерцания и заинтересованной науки [7].

Дело в том, что просветительское очищение гносеологии от религиозно-мифологических каузальных схем обернулось перипетиями онтологической прописки надразумного, которое к XX веку вместе с отказом от универсальности и рефлексивности перерастет тематику рациональности. Так что иrrационалисты продолжают разграничение философского и научного детерминизмов, рассматривая первый как непосредственный и иrrациональный, а второй – как искусственный, опосредованный «метафизическими» приведением хаотического бытия к тождеству с необходимым мышлением. В ретроспективном итоге это выглядит как сочетание кантовской конститутивной активности разума с гегелевским эпистемологическим прогрессизмом, когда рассудок вслепую осваивает творческую функцию разума.

Аналогичный синтез немецкого идеализма выполняет Ч.С. Пирс, однако его индетерминизм менее субъективен, поскольку «практическое» достоинство искусственного детерминизма переводится им в «научное». С одной стороны, случайность («тихе») оправдывается на философском уровне: «(...) хотя, как и остальные физики своего времени, он верил в то, что наш мир – это часы, работающие по ньютоновским законам (...) Пирс делал вывод, что мы вправе предположить, что во всех часах присутствует определенное несовершенство, или разболтанность, и что это открывает возможность появления элемента случайности в их работе» [16, 503–504]. Вместе с тем, гарантии самокорректирующегося научного метода pragматически ограничивают его «тихизм» рационально-нормативными и материальными

условиями научного сообщества в дескриптивные «законы вероятности». В этой *редукции* обескураживающих случайностей просматривается *теоретическое взросление* немеханистической науки, которое У. Джемс и Д. Дьюи еще страхуют кантовской случайной *верой* (*Unternehmung*) и вообще классической изоляцией субъекта познания. Квалифицируя трансцендентные основания как *привносящие* определенность в собственно научные эмпирические закономерности, они подготовят переворот в кантовском разделении рациональностей, который в сочетании с кантовским обессмысливанием «первичных причин» составит (нео)позитивистские «догмы» о дихотомии аналитических и синтетических суждений и о сводимости первых ко вторым [9].

В то же время неокантианская схема научной детерминации для идеографических дисциплин реабилитировала *трансцендентное*, сочетая в точке «первой причины» божественный разум и мировую связь, внося тем самым в последнюю гносеологическую непрозрачность: как свидетельствует эволюция дисциплинарного критерия демаркации кон. XIX в., придать ему безусловно положительное значение удалось только ценой вероятностного *сложения* уровней детерминации. В общенаучной перспективе это означало *уравнение* логического статуса «эмпирического» и «теоретического», контекстов наблюдения и интерпретации, открытия и обоснования, чреватое кризисом соотносящих их процедур как основы научной рациональности – проблемы достаточности фундаментальных аксиом, непрерывности в правилах вывода, независимой эмпирии, «теоретической нагруженности фактов» и др. [18, 78].

С другой стороны, неокантианская и феноменологическая интерпретация субъект-объектной дихотомии как чувственных «горизонтов» субъектности и герменевтической коммуникации этих онтологических уровней как *интерсубъективных* ослабила ассоциацию вероятностного стиля мышления с кризисом научной рациональности, воспринимаемой в плане субъект-объектного отношения.

Выводы. При очевидном новоевропейском прогрессе научного детерминизма его рациональное измерение, восходящее к креационистско-познавательной рефлексии объективно всеобщего, обнаруживает репрессивное воздействие, направленное на очищение всех уголков мира от «догматических предрассудков» ценностных форм сознания (мифа, религии, традиции). «В философии Просвещения, ориентированной на возникшее в XVII веке экспериментально-математическое естествознание, бытие отождествляется преимущественно с природой, как она предстает в механике – как среда, где царит механическая причинность и нет больше места для понятия цели, целесообразности» [6, 494]. Как следствие, понятийная осознанность, общезначимость, систематичность и другие критерии сугубо научной рациональности возводятся в ранг общеразумных (и даже

метаразумных), что в свою очередь стреноожит субъектные и репрезентативные предпосылки дальнейшего развития научного детерминизма.

В результате просветительского сочетания механистического редукционизма ньютонианства с квазирелигиозной рационалистской идеей «полного анализа» частнонаучная версия детерминизма кристаллизуется в «лапласовский» образец истинного описания реальности, который переиначит сакральную таинственность в модерную проблемность и обеспечит чудесам рассудочную достоверность в формуле «познать мы можем только то, что сами сделали». «Механицизм окончательно распостился с идущим еще от архаически-мифологического сознания образом природы как поля действия неких “живых сил”, обладающих своими устремлениями, намерениями, волей, преследующими свои цели (телеология) и представил ее в однородном пространстве, в котором по строгим единообразным закономерностям перемещаются лишенные внутренней энергетики и самодвижения объекты. Познавая эти закономерности, человек способен в принципе полностью овладеть природой, снять с нее всякий ореол таинства, расколдовать ее, по известному выражению М. Вебера, и превратить в материал своей деятельности, которая предполагает жесткий однозначный детерминизм контролируемых причинных воздействий и вызываемых ими следствий» [21, 110].

В то же время эта квинтэссенция классической научной рассудочности, репрезентирующей природный детерминизм, была подчинена И. Кантом ценностно-телеологическому принципу «практического разума», призванному привести эмпирические альтернативы первой к исходному Замыслу второго. Инварианты его априорных форм, составляющих «чистое» (гомогенное) трансцендентальное сознание, станут олицетворением неклассической метарациональной установки не столько на предметные свойства, связи и структуры, сколько на предпосылки их познания.

Последовательная имманентизация трансцендентального субъекта в немецком идеализме перевела эмпирические альтернативы научной рассудочности в статус экстремумов на шкале природного детерминизма, где они составляют противоречивые средства гилеморфической коммуникации Идеи и действительности как подчиняющихся философскому и научному уровням детерминации соответственно. Расхождение Идеи и действительности у Г. Гегеля принимает вид целесообразной эволюции разума, в которой просветительская стадия лишь «расчищает площадку» для последующего синтеза, который в корпусе научного детерминизма проявится в «реальной случайности», сопровождающей не только изменчивость индивида, но и его всего «закона природы». Вместе с тем, гегельянство, как и лапласовский механистический детерминизм, предполагает исчерпывающую рационализацию действительности, исключающую когнитивные альтернативы и внепознавательные основания человеческой деятельности.

Если немецкие идеалисты, преодолевая просветительский рассудочный редукционизм, но не отменяя веры в разум, гипостазировали последний, то авторы философских учений иррационализма из динамической целостности мышления абстрагируют его интуитивный момент, прибегая к аналогичному разграничению философского и научного детерминизмов. Иррациональная непосредственность первого утратит связь с универсальной познаваемостью и найдет оправдание в запредельном для повседневности микромире, а инструментальность второго – в его квантовых закономерностях. На этом пути эмпирическое достоинство каузальных схем «искусственного» детерминизма переходит в прагматические «законы вероятности», а конструктивистский потенциал формальных норм научного сообщества – в неклассические критерии научной рациональности.

Свидетельствуя о возникшей дистанции между эмпирической реальностью и человеческим разумом, инструментально-прагматический подход к изучению немеханистических видов детерминации спровоцировал феноменологическую апологию интуитивного единства мысли и мира, эмпирического и теоретического. В общем итоге это способствовало общеметодологическому принятию вероятностного стиля мышления, имплицирующего послелапласовскую норму того, что в «единой формуле движения» удельный вес «одушевляющих природу сил» различен и изменчив, а научный разум выражает коллективную (гетерогенную) природу познания.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова Н.С. Рассудок. Разум. Рациональность: [мон. / Отв. ред. В.А. Лекторский] / Н.С. Автономова. – М.: Наука, 1988. – 287 с.
2. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель; [пер. с древнегреч. Н.В. Брагинской] // Аристотель. Сочинения в 4-х т. – М. : Мысль – 1976 – 1983. – Серия: Философское наследие. – Т. 4. – 1983. – С. 53–293.
3. Бэкон Ф. О достоинстве и преумножении наук / Ф. Бэкон; [пер. с лат. Н.А. Федорова] // Бэкон Ф. Сочинения в 2 т. – [2-е изд.]. – М. : Мысль, 1977. – Т. 1. – С. 81–522.
4. Гайденко П.П. История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс / П.П. Гайденко, Ю.Н. Давыдов. – М.: Политиздат, 1991. – 367 с.
5. Гайденко П.П. История новоевропейской философии в ее связи с наукой: [уч. пос. для вузов] / П.П. Гайденко. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Ун-тская книга, 2000. – 456 с. – Сер.: Humanitas.
6. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум / П.П. Гайденко. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.

7. Дышкант Т.Н. О возможности онтологизации иррационального / Т.Н. Дышкант // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна (сер.: Теорія культури і філософія науки). – 2003. – №587. – С. 19–21.
8. Кант И. Критика чистого разума // И. Кант. Соч. в 6 т.: [пер. с нем. Н. Лосского; ред. Ц.Г. Арзаканьяна, М.И. Иткина, Т.И. Ойзермана] / И. Кант. – М. : Мысль. – 1963 – 1966. – Сер. : Философское наследие. – Т. 3. – 1964. – С. 69–756.
9. Квайн У. ван О. Дві догми емпіризму / У. ван О. Квайн; [пер. з англ. І. Іващенка / За ред. В. Циби]. // Sententiae. – 2015. – №2 (XXXIII). – С. 9–26.
10. Лаплас П.С. Опыт философии теории вероятностей. Популярное изложение основ теории вероятностей и ее приложений. / П.С. Лаплас; [пер. с франц. под ред. А.К. Власова] – М. : URSS, КД «ЛИБРОКОМ», 2011. –208 с. – Сер.: Физико-математическое наследие.
11. Лега В.П. Проблема чуда с точки зрения современного научного и христианского мировоззрения / В.П. Лега // Ценностный дискурс в науках и теологии: [сб. науч. ст.] / РАН, Ин-т философии, РГУ; Отв. ред. И.Т. Касавин и др. – М. : ИФРАН, 2009. – С. 73–95.
12. Леонтьева Е.Ю. Рациональность и ее типы: генезис и эволюция: [уч. пос.] / Е.Ю. Леонтьева. – М. : Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 256 с. – Сер.: Библиотека студента.
13. Лосев А.Ф. История эстетических категорий / А.Ф. Лосев, В.П. Шестаков. – М.: «Искусство» 1964. – 376 с.
14. Макаров З.Ю. Развитие представлений о случайности в античной философии / З.Ю. Макаров // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Випуск 28. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2007. – С. 89–99.
15. Мартишина Н.И. Рациональность и научность: к определению соотношения понятий / Н.И. Мартишина // Философия науки / Ин-т ФПР Сиб. отд. РАН. – 2000. – №2 (8). – С. 21–25.
16. Поппер К. Об облаках и часах / Поппер К. Логика и рост научного знания: [избр. ст.] / К. Поппер; [пер. с англ. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. В.Н. Садовского]. – М.: Прогресс, 1983. – С. 496–557.
17. Порус В.Н. Альтернативы научного разума (к анализу романтической и натурфилософской критики классической науки) / В.Н. Порус // Вопросы истории естествознания и техники. – 1998. – № 4. – С. 18–49.
18. Пружинин Б.И. Рациональность и историческое единство научного знания (гносеологический аспект) / Б.И. Пружинин / ИФ РАН; отв. ред. В.А. Лекторский. – М.: Наука, 1986. – 150 с.
19. Свасьян К.А. Философское мировоззрение Гёте / К.А. Свасьян. – М.: Эвидентис, 2001. – 224 с.

20. Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т.В. Адорно; [пер. с нем. М. Кузнецова]. – М.-СПб.: Медиум-Юventa, 1997. – 312 с.

21. Швырев В.С. Рациональность как ценность культуры. Традиция и современность / В.С. Швырев. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 176 с.

РЕЗЮМЕ

З.Ю. Макаров. Класична раціональність і післялапласівський детермінізм: передумови ймовірнісного стилю мислення.

В статті проведено аналіз об'єктивних та суб'єктивних передумов принципів раціональної репрезентації реальності на показовому прикладі трансформацій детермінізму в контексті німецького ідеалізму, філософії ірраціоналізму та прагматизму. За основу аналізу прийнято еволюцію взаємодії філософського і природничо-наукового рівнів детермінації, репрезентації та суб'єктності. Проводиться співставлення актуальних проблем ймовірнісного підходу і лапласівського детермінізму в контексті класичного наукового образу світу.

Ключові слова: раціональність, випадковість, наукова методологія, цілепокладання, детермінізм.

SUMMARY

Z. Makarov. Classical rationality and post-Laplace's determinism: preconditions of probabilistic style of thinking.

The article analyzes objectivity and subjectivity preconditions of the principles of rational representation of reality by example of transformations of a determinism in the context of German idealism, irrationalism and pragmatism. The basis to analyze is the relation between philosophical and scientific-natural levels of determination, representation and subjectivity. Comparison of actual problems of the probability approach and Laplace determinism in a context of the classical scientific image of the world.

Key words: rationality, chance, scientific methodology, expediency, determinism.

КОНЦЕПТЫ НЕОГУМАНИЗМА И ТРАНСГУМАНИЗМА В ПРОБЛЕМНОМ ПОЛЕ ФИЛОСОФИИ

В статье доказана необходимость поисков новых путей для решения кризисных проблем человечества. Среди перспективных средств – применение в современных условиях забытого понятия «неогуманизм» и усовершенствованной философии образования. Доказано, что целесообразно восстановить изобретение В. Гумбольдта – концепт «неогуманизма». Имеет определенные перспективы и трансгуманизм в случае объединения достижений многих наук.

Ключевые слова: кризис человечества, философия образования, гуманизм, эволюция гуманизма, неогуманизм Гумбольдта, трансгуманизм.

Постановка проблемы и ее связь с важными теоретическими и практическими задачами. Для интеллектуалов конец XX века был заполнен эйфорией из-за прекращения «холодной войны» и созданием множества радостных предсказаний в связи с наступлением нового тысячелетия [1]. Часть прогнозов оказалась ошибкой почти сразу же (подобно почти гиннесовскому рекорду французов [2], а большинство остальных продержались недолго под натиском начала «гибридной» войны исламской и христианской цивилизаций и попытки реанимации уже почти исчезнувшего СССР). Провал экономики Украины почти на уровень четвертого мира спас нас от ужасов этой войны, нахлынувшей на Европу, но не уберег от соседских принуждений к любви и единению.

На этом фоне остались незамеченными усилия ООН и мировых экологических форумов 2002 и 2012 годов вызвать всеобщее внимание к новому обучению молодежи, формированию у нее способности строить общество будущего на основе «устойчивого развития (sustainable development)». В подобные критические моменты резко возрастают надежды на участие философии и гуманитарных наук в отыскании новых путей цивилизационного развития всей планеты. Воздержимся от классификации глобальных и локальных вызовов и проблем, но укажем тот обескураживающий факт, что человечество уже почти убедило себя в том, что до начала его полного коллапса осталось меньше полутора столетий. К счастью, это еще одно заблуждение, что уже доказано наиболее « дальновидящими» футурологами, в первую очередь – украинскими [3].

В мире глобального интеллекта в условиях быстрого роста армии ученых PhD-уровня сохраняются элементы разъединения Sciences и Arts. К сожалению, философы, политологи, социологи, педагоги и представители многих других

гуманитарных наук занимаются поисками ответов в пределах собственных секторов знаний, лишь изредка обращая внимание на то, что и точные науки ищут средства спасения человечества или, как минимум, предотвращения наступления апокалипсиса [3].

Специфика гуманитарной сферы заключается в том, что в целом она ориентирована на дискуссию о будущем на основе классических знаний из произведений самых известных философов, историков и литераторов. Очень редко здесь происходит открытие действительно необычного, требующего введения новых терминов и понятий, отсутствовавших прежде. Гораздо чаще новенькое приходит от точных наук (*Sciences*) с их измерительным инструментом, благодаря которым они и открывают новые факты, явления, взаимодействия и законы. По нашему глубокому убеждению, большая совокупность достижений «естествоиспытателей» в XX-м и в первые годы XXI-го века может служить важной побудительной информацией для тех гуманитариев, кто стремится предложить уточненное видение современности и профессионально-специфические средства решения его будущих проблем.

Отыскивая последствия этого «побуждения» в философии, политологии, социологии и родственных гуманитарных науках, мы заметили, что примерно на рубеже двух тысячелетий был реанимирован интерес отдельных авторов к понятию «**неогуманизм**» (менее точный вариант – «*новый гуманизм*») как к полезному средству поддержки процесса решения человечеством его глобальных проблем, а одновременно с этим на Дальнем Западе сформировалась группа инноваторов, пропагандирующих трансгуманизм (новая его вывеска – *humanity+*) и предлагающих необычные пути решения современных и будущих проблем человечества.

Цель нашей статьи – рассмотреть первые шаги мировой гуманитарной науки в исследовании мировоззренческих, воспитательных, учебных и других возможностей применения концептов «**неогуманизм**» и «**трансгуманизм**» в системе высшего образования, прежде всего – медицинского.

Изложение основного материала. В заглавии не случайно использованы слова «концепт неогуманизма», а не более тривиальное словосочетание «понятие неогуманизма». Этим подчеркивается фундаментальность «неогуманизма», его роль важного сущностного ядра (центрального понятия), из которого логически и непринужденно вытекают много вспомогательных и служебных понятий, которые будут использоваться в гуманитарных науках и в социальном бытии. Будем в своих анализах придерживаться преимущественно рамок философии образования, изредка обращаясь к методам и достижениям других секторов современной философии и, отчасти, социологии.

В последние десятилетия философия образования и другие подобные направления исследований оказались в центре внимания размышлений ученых тех стран, которые первыми среди других вынуждены были решать проблемы успешной деятельности многоуровневых систем образования с

полным охватом не только подростков, но и молодых людей. Зарубежные англоязычные энциклопедии практически единодушны в том, что высшие заслуги по созданию философии образования имеет американец Джон Дьюи. За десятки лет педагогической и научной деятельности он оставил после себя много сотен произведений. К сожалению, у нас они так и не изданы в переводах. Редким исключением остается его лучшее образовательно-философское произведение – книга «Демократия и образование» [1]. Считаем полезным напомнить, что этот энергичный американец вынужден был изобретать для родной страны особые пути и методы обучения детей родителей-эмигрантов из многих стран, не владевших английским языком.

Дж. Дьюи выдвинул и даже реализовал идею практико-ориентированного обучения молодежи в форме сочетания преподавания с мануальной деятельностью и усвоением основ профессий. Даже сейчас на этом принципе построена система обязательного образования США, хотя метод многое потерял из своей первичной актуальности. Одновременно он создал своеобразную философию учебного процесса для стран с демократической формой правления, ориентированную на осуществление социализации новых поколений внутри системы образования, а не на неблагоприятных для детей и подростков местах тяжелого труда в индустриальном производстве. Поскольку Джон Дьюи в 1920-х годах посещал СССР и делился своим опытом, то в большой 4-томной советской «Педагогической энциклопедии» 1964 года издания помещена довольно благосклонная к американцу статья, где двумя основными недостатками его методов считаются:

1) ориентация всего воспитания на «буржуазные ценности» (на наш взгляд, это понятно и оправдано – не должна государственная школа формировать армии врагов общественного порядка);

2) «В школе, которая работает по системе Дьюи, не было постоянной программы, ученики не могли получить систематических научных знаний, широкого теоретического кругозора. Школа Дьюи готовила практиков-дельцов, которые умеют приспосабливаться к жизни, делать «карьеру» в буржуазном обществе» [5, 820].

В статье Н.П. Дичек о Дж. Дьюи в новейшей украинской «Энциклопедии образования» критики почти нет [2], но нет и акцента на то, что «прагматическое» обучение было вынужденным шагом, обусловленным необходимостью работать с ученическим контингентом, который почти на знал языка обучения (или знал его плохо) и не мог быстро и успешно овладеть «систематическими научными знаниями».

Это сравнительно подробное упоминание о Дж. Дьюи приведено нами не только из желания указать на определенные нюансы его образовательной философии прагматизма, но и из-за необходимости обратить внимание всех читателей на неожиданную для Европы педагогическую инновацию в системе школьного образования Финляндии. Заголовки различных материалов в СМИ с

ударением на «отказе от школьных предметов в Финляндии» создают впечатление возвращения на сто лет в Чикаго, где по методу Дьюи главные знания по химии учащиеся приобретали на школьной кухне.

На самом деле здесь не все так просто и примитивно, поэтому приведем высказывания самих инноваторов из Финляндии:

«Нам теперь нужен новый тип образования, чтобы подготовить людей к рабочей жизни», – говорит Пасе Силандер, менеджер по развитию города Хельсинки. По мнению финских властей, прежняя система образования была хорошей в прошлом, когда банкам нужны были служащие, которые умели хорошо считать, но теперь условия игры изменились. Финны убеждены, что в современных условиях систему обучения необходимо менять:

- Обучение по темам, или изучение «явлений», означает, что вместо уроков по предметам – час истории, час математики и так далее – будут проводиться занятия, посвященные «явлениям». Так, в рамках профориентационной подготовки по «работе ресторана» ученикам дадут коктейль по математике, иностранным языкам и навыкам общения. В курс о Европейском Союзе будет включена история, экономика, география и снова языки. Также планируется изменить формат обучения: оно должно стать более «коллаборативным»: меньшие группы, больше командной работы;

- Сейчас новый тип преподавания начинают тестировать в школах: они обязаны проводить хотя бы один блок тематического обучения в год» [6].

Конечно, финский замысел нов и интересен. Но это не реформа, а лишь небольшой пилотный эксперимент. В Финляндии, в отличие от постсоветских стран, не пытаются достичь всего и сразу, а проводят ограниченного масштаба опыт в нескольких столичных школах.

Мы обратили внимание на эту финскую инновацию из-за ее полной неожиданности. Она кажется просто излишней по той причине, что Финляндия практически никогда не имела проблем со школьным образованием. Всем известно, что ученики этой страны уже более 20 лет показывают прекрасные знания и опережают почти всех ровесников [10].

Наше возможное объяснение современной инновации – высокая предусмотрительность педагогов и руководителей Финляндии. Предвидя радикальные изменения сферы занятости в перспективе 10-15 лет, вызванных совершенствованием компьютеризированных орудий труда (прежде всего – роботов и 3D-принтеров), финны экспериментируют с веером инноваций для того, чтобы выбрать и позже применить лучшее. Поэтому – наш респект по поводу подобной предусмотрительности.

В других странах подобных «прорывов в будущее», похоже, не наблюдается, а прогресс Востока и стран третьего мира построен на простом копировании европейских школьных образцов. Наш поиск общего и типичного показал, что среди всех терминов, распространенных в сфере образования развитых стран мира в течение последних двухсот лет, самым популярным

было слово «гуманизм» (в упомянутой книге Дж. Дьюи оно использовано много десятков раз). На наш взгляд, это отнюдь не случайность – главный вектор изменений воспитания и образования в этих государствах определялся их постепенным переходом к демократическому управлению и повышению автономии каждого гражданина. Чем больше демократии и свободы – тем выше роль гуманистической парадигмы в организации и деятельности образовательной системы. Даже в Советском Союзе с его искаженной влиянием идеологии реальностью, само это понятие не отрицалось и получало самые высокие оценки. Процитируем заключительные строки из большой статьи «Гуманизм» в советском Философском энциклопедическом словаре 1989 года издания: «В эпоху Возрождения гуманизм впервые выступил как целостная система взглядов и широкое течение общественной мысли, вызвав настоящий переворот в культуре и мировоззрении людей того времени» [7, 139].

Переворот и вправду был грандиозный, ведь не одиночки с сократовским критическим мышлением и подаренной Природой независимостью в суждениях, а самые широкие массы населения освобождались от ощущения бесконечной «греховности» и страха перед малейшими отклонениями от проповедей и приказов «слуг Бога». Они постепенно приходили к осознанию свободы, независимости и самодостаточности. Даже относительно слабого гуманистического течения на части территории Европы хватило для инспирации Реформации и формирования совершенно новых отношений в триаде «церковь – государство – гражданин».

Параллельно количественному развитию образовательных систем и повышению среднего уровня грамотности населения росли требования и к качеству обучения в аспектах приобретения в учреждениях образования не схоластической и мифологической информации, а важных для жизнедеятельности знаний и умений.

Для философии образования особо важен тот факт, что изменилась и первичная концепция гуманизма. По своим истокам она была итальянским произведением, делом не такой уж многочисленной группы образованных и обеспеченных лиц, из любви к отчизне активно изучавших римско-латинское наследство и пытавшихся использовать в новых условиях его мировоззренческие достижения. В результате они пришли к справедливому выводу, что человеку в его представлениях и действиях следует руководствоваться тем, что он, являясь самостоятельным произведением Бога, после изгнания из Рая вместе с невероятными трудностями ежедневного бытия получил право на промежуточное положение между самим Богом и земным естественным окружением. Впервые была высказана мысль о возможно глубоком изучении самого человека, ведь он является свободным существом. Он способен творить самого себя, опирается в своих действиях на собственный ум и творческие потенции. В этом заключалось главное открытие гуманизма,

которое получило развитие в рационалистической мысли Нового времени, утверждая решающее значение человеческого разума как в познании мира, так и в создании форм человеческого общежития [4, 569].

Можно было бы привести множество примеров того, какие значительные фигуры (титаны Возрождения) навсегда прославили Италию именно потому, что сознательно или подсознательно в своей преимущественно художественной деятельности руководствовались прежде всего призывом первых гуманистов к глубинному изучению, описанию и изображению человека.

Но для решения задач нашей современности необходимо указать на то, что в условиях раздробленной и конфликтной Европы идеи «первичного гуманизма» не исчезли, а были усовершенствованы. Свой собственный его вариант, который чаще всего называют **«неогуманизмом»**, изобрели немецкоязычные ученые. Наиболее полную теорию неогуманизма создал выдающийся филолог, философ и общественный деятель Вильгельм Гумбольдт (1767-1835). Он дружил с Гете и Шиллером и был старшим братом Александра (1769-1859), который после получения превосходного базового образования позже учился почти в половине немецких университетов с целью сформировать собственное представление о «Природе в целом». Александр Гумбольдт стал настоящим энциклопедистом, создал несколько новых наук, организовал много экспедиций на неизведанные территории. Весьма вероятно, что именно он способствовал формированию у брата-филолога нестандартного для гуманитариев уважения к точным наукам и высоким технологиям как единственной основе для создания новых производств и прогресса Германии.

Этим легко объяснить тот факт, что после получения почти неограниченных полномочий в сфере образования Пруссии Вильгельм Гумбольдт реформировал образование, сформировал очень четкую многоуровневую структуру, идеально приспособленную для подготовки образованных и законопослушных граждан и нужной стране элиты из специалистов высочайшего класса. В 1810 г. он ввел госэкзамен для получения звания учителя гимназии, создал систему подготовки таких учителей и изобрел первый в мире **«исследовательский»** университет в Берлине.

Успех берлинской модели университета был просто поразительным. Идея сочетания исследований с учебным процессом оказалась плодотворной и стала основой последующих успехов Германии, подражания, создания подобных заведений во всем мире. Лучшие университеты XIX века на территории Украины – Одесский, Харьковский и др. – были копиями Берлинского. Даже сейчас, несмотря на увлечение рейтингами и новыми терминами, все лучшие университеты мира применяют в своих действиях идею В. Гумбольдта. Здесь трудно удержаться от камешка в «мировой университетский огород» – увлечение созданием шанхайских, таймсовских и

всех прочих рейтингов сотен ведущих вузов мира на основе учета одних только целых чисел (количества нобелиантов, статей в «Science» и «Nature») способно быстро превратить важный для общества исследовательский университет в гордое собой чучело, зацикленное на рейтингах и соревнованиях, удаленных от неогуманизма.

К сожалению, успех модели исследовательского университета вовсе не сохранил навсегда гумбольдтовскую идею неогуманизма, стремившуюся направить всю сферу образования и профессиональной подготовки на формирование у молодежи гармоничного сочетания научных знаний с высокой культурой, уважением к личности, к свободе и совершенству. Конкуренция между империями привела к превращению указанной сферы в средство воспитания воинов-патриотов и обеспечения их высокотехнологическим оружием. Германия, отвергшая неогуманизм, прошла жестокое испытание войнами, потеряла миллионы граждан и позицию мирового научного лидера. В своем новом старте к успехам в середине XX века нация оказалась разделенной на Запад и Восток, поэтому даже не вспоминала о желательности возрождения неогуманизма. Лишь после объединения и полного искоренения теорий экстремизма Германия вновь получила моральное право предлагать миру нечто новое не только в квантовых науках (стоить напомнить, что они появились на немецком, а не на английском или другом языке), но и в гуманитарной сфере.

Рамки статьи не позволяют во всех деталях рассмотреть приход новой волны европейского гуманизма и ее разнообразные последствия, указать на ее роль в борьбе с опасным для современных обществ явлением «американизации», идеи «потребительства», фетишизации доллара. Самые разрушительные следы действий этих заокеанских взглядов заметны в медицине, в культуре, в индивидуальном поведении и выборе молодежью образцов для подражания. Не удивительно, что после решения политических и экономических вопросов объединенный и расширенный Европейский Союз важной задачей посчитал «Новое Возрождение» как общий план возврата в Старый Свет мирового мировоззренческого лидерства [9]. Это неогуманистическое движение было активно поддержано в ЮНЕСКО и других международных организациях. Полезно указать, что Украине с ее стремлением к европейской интеграции следует обратить особое внимание на перспективы образовательного применения «неогуманизма-XXI».

А может лучше сконцентрироваться на трансгуманизме? Он уже достаточно известен: хотя и возник в конце XX века, но интернетный поисковик предлагает только на русском языке более сотни тысяч материалов. Среди них преобладают либо критические со стороны теологов и многих гуманитариев, либо восхищенные из лагеря атеистов и почитателей научно-технологического прогресса последних веков, азвешенных философских не так чтобы много. Обычно в описании корней трансгуманизма опускают Античность и

последующие тысячелетия, вспоминая английского биолога и философа Дж. Хаксли и много других лиц, рекламировавших не только будущее, но и максимально глубокое замораживание наших современников для появления в нем после полного размораживания спустя множество лет.

Но не слишком часто вспоминают о том, что автором термина был американский писатель-фантаст Ф. Эсфендиари (1930-2000), сконструировавший из двух полноценных слов *transitory human*, нужных для обозначения некоего особого «переходного человека», хотя и живущего в данный момент, но стремящегося проложить путь к постчеловеческому и вечному существованию, непонятную для всех конструкцию – *transhuman*. Читатели фантастики тех лет могли догадаться, что речь идет о киборге с возможностями, намного превосходящими даже рекордные для *Homo Sapiens*.

Производным от этого корневого слова стало понятие «трансгуманизм», ставшее для широкой публики синонимом представлений о иммортализме (т.е. будущем бессмертии человека) и о современном – и вполне похвальном – стремлении устраниТЬ все, что мешает людям жить счастливо и долго.

Именно эта «умеренная» часть трансгуманизма нравится автору этой статьи, стремящейся снабдить своих студентов-медиков максимально возможными компетентостями в их будущей благородной и гуманной профессии. В секторе медицинского образования все преподаватели искренне заинтересованы в использовании возможно более новой информации о достижениях точных наук в изучении человека и в создании небывалых средств поддержания его здоровья. Но мы также приветствуем достижения гуманитарных и социальных наук, признавая ценность трансдисциплинарных исследований, во что вполне может превратиться трансгуманизм в XXI веке.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосов Н.М. Разум, человек, общество, будущее. – Киев: Байда, 1994. – 182 с.
2. Д'юї Джон. Демократія і освіта. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Корсак К.В. Ноофтурология XXI века: условия спасения популяции *Homo Sapiens Sapiens* // RELGA. – 2015. – №1 [289] 25.01. (URL: www.relga.ru)
5. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Мороз О.Я. та ін. Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння: Монографія – К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. – 317 с.
6. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М.: Мысль, 2000. – Т. 1. А – Д. – 721, [2] с.

7. Педагогическая энциклопедия. Гл.ред. И.А.Киров. Том 1. А-Е. – М., «Сов. Энцикл.», 1964. – 831 с.
8. Соломонова И. Финляндия отказывается от школьных предметов ([URL: http://newsland.com/news/detail/id/1519720/](http://newsland.com/news/detail/id/1519720/)) 25-03-2015
9. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
10. Gaudin Th. 2100 recit du prochain siecle. – Paris, Editions Payot, 1990. – 600 p.
11. The new Renaissance: will it happen. Innovating Europe out of the crisis. Third and final report of the European Research Area Board – 2012. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. – 44 p.
12. The Programme for International Student Assessment (PISA) ([URL: www.pisa.oecd.org/dataOECD/15/13/39725224.pdf](http://www.pisa.oecd.org/dataOECD/15/13/39725224.pdf))

РЕЗЮМЕ

Т.В.Кірік. Концепти неогуманізму і трансгуманізму в проблемному полі філософії.

У статті відзначено необхідність пошуків нових шляхів для вирішення кризових проблем людства. Серед перспективних засобів – застосування в сучасних умовах забутого поняття «неогуманізм» та удосконаленої філософії освіти. Доведено, що доцільно відновити винахід В. Гумбольдта – концепт «неогуманізму». Має певні перспективи і трансгуманізм у разі поєднання досягнень багатьох наук.

Ключові слова: криза людства, філософія освіти, гуманізм, еволюція гуманізму, неогуманізм Гумбольдта, трансгуманізм.

SUMMARY

T.V. Kirik. The concepts of neo-humanism and transhumanism in problem field of philosophy.

The article proves the necessity of finding new ways to solve the crisis of humanity's problems. Among the most promising means it is the use of the concept «neo-humanism» in modern conditions and advanced educational philosophy. It is proved that in education it is advisable to restore the invention of Humboldt – the concept of «neohumanism». It has some promise and transhumanism in the case of unification of achievements of many sciences.

Keywords: crisis of humanity, philosophy of education, humanism, evolution of humanity, neohumanism of Humboldt, transhumanism.

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розкривається сутність і зміст поняття «соціальні технології». Акцентується увага на класифікації підходів до визначення і розробки поняття «соціальні технології», проведено їх синтез та виявлено загальні фундаментальні особливості, їх специфічні характеристики, типові ознаки, основні об'єкти та межі предметної області. Відзначено актуальність проблем соціалізації NBICS-технологій. Доведено, що розвиток NBICS-технологій є новим етапом інтеграції наукового знання, на якому формується принципово нові об'єкти пізнання і діяльності.

Ключові слова: соціальні технології, конвергентні технології, управління, NBICS-конвергенція, трансгуманізм.

Розвиток науки і техніки в ХХІ ст. продовжує ставити нові проблеми перед соціально-гуманітарним знанням. До числа проблем, які є потенційно значущими для філософії, соціології та інших соціально-гуманітарних дисциплін, на сьогодні, є аналіз поняття «соціальні технології».

Уперше поняття «соціальна технологія» почало зустрічатися в працях зарубіжних дослідників у 50-60-х р. ХХ ст. (С. Лем, М. Стефанов, М. Марков та ін.), хоча, знання про соціальні технології накопичувалися вже зі стародавніх часів, оскільки існувала потреба в управлінні суспільством, різними соціальними групами, окремими людьми.

У 60-80-ті роки ХХ ст. цивілізований світ пережив інформаційну, управлінську та концептуальну революції. Саме на їх основі стався величезний стрибок у розвитку Заходу: у виробництві, бізнесі, науці, менеджменті. В основі цього стрибка лежали освоєння «людського ресурсу», інтелектуальної власності і управлінських «ноу-хау». Таким чином, бурхливий розвиток соціальних технологій пов'язаний з потребою швидкого і широкомасштабного «тиражування» нових видів діяльності, які покликані замінити рутинність і забезпечити передачу соціальної інформації на міцній основі сучасних наукових даних [10, 170–172].

Теоретичне осмислення деяких сутнісних, аксіологічних та соціально-філософських аспектів динаміки розвитку соціальних технологій знайшло своє відтворення в роботах філософів, соціологів, економістів, інших науковців, серед яких В. Афанасьев, І. Бестужев-Лада, М. Вебер, В. Зуев, В. Іванов, С. Лем, В. Лук'янець, Н. Острівська, В. Патрушев, К. Поппер, М. Плотников, Т. Ревенко, С. Смельцева, Ф. Фукуяма, О. Фунагіна, О. Холостова, В. Цикін, Н. Ченбай та ін.

Як бачимо, інтерес до проблеми соціальних технологій залишається актуальним, але більшість досліджень з даних питань представлена європейськими та російськими виданнями. На жаль, у вітчизняних дослідженнях недостатньо розглядаються питання як теорії, так і практики впровадження соціальних технологій.

У цих умовах виникла необхідність визначити сутність і зміст поняття «соціальні технології».

Аналіз здійснених спроб показує, що у дослідників склалися різні підходи до визначення їх сутності та змісту.

Так, американський філософ К. Поппер, визначив соціальні технології як «способі використання теоретичних висновків у практичних цілях», вказавши при цьому на існування різних видів цього феномену: «часткової» і «холістської» (утопічної) технологій. Перша – характеризується реалістичністю, правильним розумінням того, що можна зробити за допомогою наявних способів, форм і методів соціального впливу. Щодо утопічної технології, то вона намагається вирішити поставлені завдання якомога швидше, «революційним» шляхом [9, 65]. Тому, на думку К. Поппера, вона не здатна вчасно врахувати і попередити небажані, шкідливі наслідки накреслених заходів.

У свою чергу, В. Афанасьев визначає її як «елемент механізму управління і засоби перекладу абстрактної мови науки ... на конкретну мову ... досягнення поставлених цілей» [3, 37], М. Марков – як «способі реалізації ... конкретного складного процесу шляхом поділу його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій...» [8, 143], В. Іванов – як «систему інноваційних способів, способів вирішення сутнісного протиріччя взаємодії і самореалізації соціальних суб'єктів в діалозі людини і природи» [7, 67].

На думку В. Щербіни, «соціальні технології являють собою спосіб організації та впорядкування доцільної практичної діяльності, сукупність прийомів, спрямованих на визначення або перетворення (zmіна стану) соціального об'єкта, досягнення заданого результату». При цьому мова йде про специфічні соціальні засоби. Специфіка технології в тому, що вона може бути використана багаторазово, тиражованою для вирішення подібних завдань, досягнення заданих результатів за допомогою професійної культури [13, 234].

Т. Ревенко розглядає соціальні технології у чотирьох аспектах:

1) як соціальні інститути, тобто найбільш раціональні форми організації спільної діяльності людей;

2) як соціальні процеси, тобто цілеспрямовані зміни соціальних явищ у просторі та часі; перетворення;

3) як соціально-перетворюальну діяльність, направлену на перетворення соціальних об'єктів з боку її суб'єктів;

4) як соціальні системи, тобто цілісні соціальні структурно-функціональні утворення [11, 85].

Заслуговує на увагу визначення сутності соціальних технологій через визначення об'єкта і предмета технологізації. Так, пропонується вважати об'єктом соціальний простір, а предметом – соціальний процес [19, 100–106].

Особливе значення для соціальної технології як практичної, організаційної діяльності має наявність умов для її реалізації: знання структури соціального процесу, особливостей будови і тенденцій його розвитку; можливість формалізувати реальні явища у вигляді показників, операцій, процедур. Характер соціальної технології, її особливості обумовлені внутрішньою природою самого об'єкта технологізації і соціальною установкою на її розробку та впровадження.

Але варто мати на увазі, що соціальні технології завжди звернені до узагальнених універсальним соціальним одиницям: соціальним верствам, класам, типам особистостей і ніколи не використовуються по відношенню до конкретних людей.

Український дослідник В. Зуєв [6] підсумувавши запропоновані дослідниками сутнісні характеристики соціальних технологій дав наступні визначення поняття соціальна технологія – це:

- своєрідний механізм поєднання знань з умовами їх реалізації;
- сукупність способів, методів, засобів розв'язання суперечностей між взаємо- і самореалізацією людей у діяльності;
- певний спосіб досягнення суспільних цілей, сутність якого полягає в послідовному операційному здійсненні діяльності, операції для якої опрацьовуються заздалегідь;
- технологія, яка постає в двох аспектах: як проект, який містить процедури та операції, і як власне діяльність, побудована відновідно до цього проекту;
- елемент культури, що виникає двома шляхами: або «виростає» в культурі еволюційно, або будується за її законами як штучне утворення, головна функція якого сьогодні – поєднання науки і практики.

Можна стверджувати, що всі ці визначення показують, що соціальна технологія, практично ідентифікується з керуванням, однак сутність соціальних технологій може бути розкрита тільки через виявлення і використання потенціалу соціальної системи, «людського ресурсу» відповідно до цілей і сенсу людського існування, за допомогою сукупності методів, процедур, операцій, прийомів спеціального впливу, використання можливостей творчої діяльності як суб'єктів управління, так і соціальних організацій у цілому.

У сучасному науковому дискурсі існує проблема створення єдиної наукової класифікації соціальних технологій. Зокрема, різні підходи до класифікацій соціальних технологій презентують В. Іванов, В. Патрушев, В. Матвієнко, Ю. Сурмін, М. Туленков, Є. Холостова.

Проаналізувавши думки вище вказаних науковців класифікацію соціальних технологій здійснюють за наступними критеріями:

- по-перше, за характером дії: стратегічні, тактичні, оперативні;
- по-друге, за часом дії: довгострокові, середньострокові, короткострокові;
- по-третє, за методами: прогнозування, соціодіагностика, моделювання, проектування, планування, соціальний контроль;
- по-четверте, за рівнями управління: глобальні, континентальні, національні, регіональні, місцеві. Особлива увага в цій системі приділяється глобальним технологіям, бо саме їх використовують для запобігання криз, катастроф, конфліктів. В свою чергу, регіональні соціальні технології вивчають і реалізують закономірності територіальної складової соціального життя і планомірних його змін;
- по-п'яте, за масштабом об'єкта виокремлюють два класи технологій: універсальні та окремі;
- по-шосте, за основними сферами суспільного життя і видів людської діяльності: виробничо-трудової, політичної, підготовочно-трудової або освітньої діяльності, заняті спортом, діяльності в сімейно-побутовій сфері і тощо;
- по-сьоме, за функціональним наповненням – техногенних, екологічних, військових, продовольчих, демографічних та інших технологій, що впливають на континентальні, державні та інші процеси;
- по-восьме, за ступенем новизни – технології, що спрямовані на створення і матеріалізацію нововведень в суспільстві, реалізацію нововведень, які призводять до якісних змін в різних сферах соціального життя, до раціонального використання матеріальних та інших ресурсів в суспільстві;
- по-дев'яте, соціальнокомуникаційний аспект – соціально-економічні, соціально-політичні технології та прикладні соціальні технології (технології в системі соціального захисту, імміграційні системі, виборчі технології, інформаційно-комунікаційні технології);
- по-десяте, за рівнем соціологічного знання – макросоціологічні, мезосоціологічні, мікросоціологічні.

Як бачимо, соціальні технології є інтелектуальним ресурсом, спрямованим на вивчення і прогнозування соціальних процесів, що протікають в суспільстві, за допомогою яких досягається необхідний соціальний результат.

Потрібно згадати, що соціальні технології відкрито впроваджуються в освітній процес і претендують на те, щоб забезпечувати науково-обґрунтований (з урахуванням досягнень сучасних наук про людину) вибір оптимальних способів впливу суб'єктів управління на учасників освітнього процесу. Крім того, своєю місією вони вважають виконання певного соціального замовлення держави, еліти суспільства, вирішення соціально значущих проблем конкретного освітнього закладу.

На сьогоднішній день соціальні технології також є складовим елементом моделі NBICS-конвергенції [1], яка в даний час сприймається як основний кatalізатор техногенної модифікації технологічного і соціального середовища.

Це наукова методологія мережевого світу, фактор міждисциплінарного об'єднання різних галузей знань і появи нових об'єднань, які мають синергетичний ефект. Вона базується на уявленнях про матеріальну єдність природи на нанорівні та інтеграції технологій на більш високих рівнях.

Акцент авторів даної моделі ставиться на трансгуманістичному розширенні можливостей людини за рахунок об'єднання технологій макро- і мікросвітів. Трансгуманізм ставить перед людиною і людством надзавдання – подолання біологічної обумовленості людської істоти, одним з аспектів якого має стати досягнення так званого «кібернетичного безсмертя». Але якщо людина здатна поставити перед собою такі завдання (подолання власної біологічної обумовленості, перехід до «керованої еволюції», заміна біологічної еволюції еволюцією кібернетичною), все це свідчить, що вона є щось більше, ніж просто «біологічний вид...»[5, 112–114].

Перспективи соціального розгортання «NBICS-конвергенції» засновують у таких соціально значущих новаціях, як нанотехнології (переворот у матеріальному виробництві), біотехнології (від генномодифікованих товарів до зміни генотипу людини), інформаційні технології (від глобальної мережі Інтернет до штучного інтелекту), когнітивні технології (від простої реклами до технологій масового психоманіпулювання) тощо, які, з одного боку, дозволяють усувати будь-які перешкоди поширенню конвергентних ідей, але з іншого – дають можливості зловживань безвідповідальним особам і організаціям, які прагнуть до прибутку або влади за всяку ціну (від реклами неперевірених продуктів до проектів нових глобальних воєн). Це створює проблему контролю над процесами соціальної конвергенції [2, 56–57].

Неможливо не погодитися, що швидкість виникнення нових технологій перевищує прогностичні можливості вчених, які досить часто запізнюються з освоєнням нових можливостей, що надаються прогресом. Технології випереджають і направляють науку, створюючи проблеми з усвідомленням наслідків свого розвитку. Змінюється зміст діяльності сучасного вченого – з класичного пошуку істини і знання в рамках дисциплінарних кордонів на пошук векторів розвитку людини і суспільства в рамках техногенного середовища. Запущений в епоху індустріалізації та інформатизації механізм породження штучного техногенного середовища людства поступово виходить з-під контролю людини, включаючись у соціальні процеси, руйнуючи звичні інституційні способи розподілу влади і впливу.

Узагальнюючи, можна констатувати, що термін «соціальна технологія» ще не завершив своє становлення. На сьогодні є різні підходи до визначення, структури, класифікації соціальних технологій, а методологічні засади виявляють свою суперечливість, тому продовження досліджень з цієї теми є актуальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. Ю., Аршинов В. И., Чеклецов В. В. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека / И.Ю. Алексеева, В.И. Аршинов, В.В. Чеклецов // Вопросы философии. – 2013. – № 3. – С. 12–21.
2. Алиева Н.З., Шевченко Ю.С. Феномен конвергентности науки, технологий и человека / Н.З. Алиева, Ю.С. Шевченко. – Новочеркасск. Лик, 2013. – 150 с.
3. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание, управление/ Афанасьев В.Г. – М.: Политиздат, 1983. – С. 369.
4. Герасимов Б.Н., Чумак В.Г. Социальные технологии в управлении: монография. / Б.Н. Герасимов, В.Г. Чумак. – Самара: Изд-во СамНЦ РАН, 2014. – 396 с.
5. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. Под ред. проф. Д.И. Дубровского. – М.: ООО «Издательство МБА», 2013. – 272 с.
6. Зуєв В. М. Теоретичні засади дослідження соціальних технологій розвитку суспільства / В. М. Зуєв // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 17–22. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_1_3
7. Иванов В.Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В.Н. Иванов, В.И. Патрушев. – М.: Экономика, 2001. – 328 с.
8. Марков М. Технология и эффективность социального управления / Марков М. – М.: Прогресс, 1982. – 267 с.
9. Поппер К. Открытое общество и его враги / Карл Поппер.- 2 т. – М., 1992. – 528 с.
10. Плотников М.В., Смельцова С.В. Социальные технологии как объект социологического анализа / М.В. Плотников, С.В. Смельцева // В мире научных открытий. – 2012. – № 4.3. (28). – С. 169–188.
11. Ревенко Т. Сутність і перспективи розвитку технологій соціальної реклами органів влади / Т. Ревенко // Теорія та практика державного управління. – Х., 2010. – Вип. 4 (31). – С. 81–87.
12. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В.Н. Иванов. – М.: Луч; Белгород: Центр социальных технологий, 1995. – 309 с.
13. Социальные технологии управления обществом: региональный уровень / под ред. Я.А. Маргуляна. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. – 436 с.
14. Сурмин Ю.П. Теория социальных технологий / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – 608с.

15. Технологии социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 17–19.
16. Тощенко Ж.Т. Социология управления / Ж.Т. Тощенко. – М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011. – 300 с.
17. Фінагіна О.В., Гузь Л.А. Особливості процесу розробки та впровадження соціальних технологій у менеджменті освіти / О.В. Фінагіна, Л.А. Гузь // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 40. – С. 298–302.
18. Цикін В.О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: Монографія / В.О. Цикін. – Суми: Видавництво «Мак Ден», 2012. – 264 с.
19. Яичный А.М. Взаимосвязь понимания содержания задач социальной инженерии и направленности разработки социальных технологий / А.М. Яичный // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52. – С. 100–106.

РЕЗЮМЕ

Н.Н.Зленко. Философско-методологические аспекты современных социальных технологий.

В статье раскрывается сущность и содержание понятия «социальные технологии». Акцентируется внимание на классификации подходов к определению и разработке понятия «социальные технологии», проведен их синтез и выявлены общие фундаментальные особенности, их специфичные характеристики, типичные признаки, основные объекты и границы предметной области. Отмечена актуальность проблем социализации NBICS-технологий. Доказано, что развитие NBICS-технологий представляет собой новый этап интеграции научного знания, на котором формируется принципиально новые объекты познания и деятельности.

Ключевые слова: социальные технологии, конвергентные технологии, управление, NBICS – конвергенция, трансгуманизм.

SUMMARY

N. N.Zlenko. Philosophical and methodological aspects of contemporary social technologies.

The article is devoted to revealing the essence and content of the concept of “social technology”. It is focused on the classification of approaches to the definition and development of the concept of “social technologies”, it is held their synthesis and revealed basic common features, their specific characteristics, typical attributes, the main objects and the boundaries of the subject area. Author noticed the relevance of socialization problems of the NBICS-technologies. It is proved that the development of NBICS-technologies is a new stage of integration of scientific knowledge, which formed a fundamentally new cognition objects and activities.

Keywords: social technologies, convergent technologies, management, NBICS - convergence, transhumanism.

УДК: 001:167+168

А. П. Петухов

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КОНСТРУКТИВІЗАЦІЯ В СТРУКТУРІ ПРОЕКТІВ ДИСКРЕТНОГО ОПИСУ РЕАЛЬНОСТІ

У статті організованість діяльності у вигляді проекту, виконуваного для досягнення передбачуваного результату, розглянуто як запоруку раціональності такої діяльності. За специфікою виконання описів реальності, запропоновано поділ проективної раціональної діяльності на повсякденну та спеціальну. Розглядається використання в ході пізнавальної діяльності методу радикального розмежування систем, відомого як «конструктивізація». Згідно конструктивістських настанов, пропонується можливість виділення масштабних рівнів в процесі абстрагування.

Ключові слова: раціональність, проективна діяльність, абстракція, конструктивізація, дискретний опис, методологія пізнання, радикальний конструктивізм.

Серед множини царин людської діяльності наука специфікується заснованістю на особливому типові раціональності. Суттєвим критерієм раціональності будь-якої людської діяльності є визначеність проекту її виконання. Проект виконується із метою досягнення конкретного результату або послідовності результатів, тобто, згідно програми ймовірнісного передбачення. Фактор ймовірності досяжності цілі програми передбачення задається тим, що ціль раціональної діяльності визнається принципово досяжною, але про факт її досягнення можна достеменно свідчити лише по фактів її досягнення. Проект діяльності не вичерпується програмою передбачення, хоча обидва виникають в результаті цілепокладання. Тобто, маючи на меті досягнення деякого результату, людина встановлює цей результат як ціль в ході програми передбачення його досяжності, але операції із його досягнення виконує в межах проекту його досягнення. Таким чином, програма передбачення досяжності результату є напрямом діяльності, початково включеним до проекту, як способу організації діяльності для досягнення передбачуваного результату.

Діяльність, виконувану згідно певного проекту ми вважатимемо проективною діяльністю, адже вона є не лише виконуваною в межах проекту (проектною) і не лише організовчим щодо проекту чином (проектувальною). З

одного боку, вона служить для підтримання внутрішньої узгодженості проекту та власної відповідності вихідним положенням проекту, його аксіоматиці. З іншого – вона виконується для прилаштування проекту до виниклих в ході його перебігу факторів впливу на нього. Про щойно описане, приміром, йдеться Імре Лакатосу, коли він вводить поняття «ядра» [4, 361–363] науково-дослідної програми та її «запобіжного поясу» [4, 364–369]. Звісно, Лакатос розглядає суто науковий проект, тоді як ми поки що говоримо про раціональну діяльність як таку, що може відбуватись не лише в спеціальній царині (науковій чи професійній), але й царині повсякдення. Отже, ми пропонуємо раціональну діяльність початково розмежувати на спеціальну та повсякденну. Спеціальною ми вважатимемо ту діяльність, що вимагає високого ступеня відповідальності та рівня компетентності (або рівня інтелектуальної культури), набуття яких можливе лише через засвоєння процедур та методів, не обов'язкових для виконання кожним членом суспільства. До спеціальної царини, отже, належать діяльності наукова та професійна.

Повсякденній царині належить така діяльність, набуття навиків до виконання якої є обов'язковим для кожного члена суспільства і може не потребувати спеціальних закладів для засвоєння її методології. Значна частина навиків повсякденної діяльності набувається звичаєво або в ході повсякденного досвіду. «Для експлуатації технології не потрібна актуалізація наукових знань в уявленнях, а для сучасної її розробки та створення – вони потрібні» [8, 67]. Отже, повсякденної царини стосується, наприклад, діяльність із соціалізації, ведення особистої та сімейної бухгалтерії, порядкування домашнім господарством. Прикладом відмінності спеціальної діяльності від повсякденної можна навести відмінність у керуванні бульдозером та ліфтом: обидві машини є складними технічними засобами, але навики керування бульдозером включають високу відповідальність та набуваються у спеціальних закладах, тоді як користуватись ліфтом людина навчається із повсякденного досвіду. Крім того, до навиків користування ліфтом не входить високий рівень відповідальності: пасажир ізольований від тих засобів оперування ліфтом, які можуть завдати серйозної шкоди індивідам та (або) господарству. Отже, спеціальна царина діяльності людини – це та діяльність, де людина виступає в ролі оператора, а повсякденна – та, де людина є користувачем або «пасажиром».

Оскільки далі йтиметься про теорію як окремий випадок наукового проекту, деталізуємо специфіку останнього у порівнянні із проектом повсякденним. Очевидно, що радикальне розмежування царин повсякденної діяльності від діяльності спеціальної, виконане нами тут у суто конструктивістській манері аутопойєтичного замикання [7, 6] цих двох систем діяльності. Ми так спокійно нехтуємо неможливістю чітко розмежувати повсякдення від «спеціалітету», бо в межах цього дослідження нас не цікавлять соціальні, звичаєві, історично-світоглядні та інші аспекти діяльності науковця,

які демонструють нерозривність спеціальної та повсякденної царин діяльності людини. Повсякденна діяльність людини визначається, перш за все, звичаями. Останні загалом не є такими універсальними, як аксіоми формальних наук, закони наук природничих або вихідні положення теорій. У зв'язку з цим можливе виникнення ілюзії невисокого рівня регламентованості повсякденної діяльності людини у порівнянні зі спеціальною її діяльністю. Нам же навпаки, наукова діяльність людини, як частина спеціальної царини людської діяльності, видається менш регламентованою та більш придатною для унаочнення свободи волі, ніж діяльність повсякденна. Звісно, наукові розробки достатньо суверо регламентуються аксіомами, правилами виводу, вихідними положеннями теорій, критеріями науковості, належністю до певного наукового проекту тощо (проблемою належності до наукового колективу: лабораторії, кафедри, групи розробників та інших ми знахтуємо як соціально забарвленою, а тому не стосовою нашого суто методологічного дослідження). Але результати наукових розробок ретельно документуються, що дозволяє говорити про них як про принципово нове, засвідчувати ними поступ людського пізнання. Ми навмисне відносимо професійну раціональну діяльність людини до спеціальної царини діяльності разом із науковою замість традиційного розмежування наукової та повсякденної раціональності (яке, очевидно, має проекціюватись і на раціональну діяльність). Професійна діяльність відмінна від діяльності повсякденної тим, що її процес та результати ретельно фіксуються якщо не у паперах, то в артефактах конкретного призначення, що уподібнює їх до задокументованих процесу та результатів наукових розробок. В термінології Бруно Латура про специфіку фіксації процесу та результатів спеціальної діяльності можна говорити як про зміну масштабного рівня реальності не тільки через лабораторні [5, 9], але й через цехові або студійні практики. В якості прикладу співвідносності професійної ненаукової діяльності із діяльністю науковою розглянемо твір кінематографічного мистецтва. У процесі створення такого твору (кінострічки) явища реальності проходять масштабні перетворення для виклику реакції глядача під час наступного відтворення зафікованих подій перед ним. У ситуації документального кіно події реальності проходять мінімум один масштабний рівень фіксації на носій перед тим, як пройти певну кількість ітерацій (ситуацій відтворення без зміни масштабного рівня) перед глядачем. Описана тут ситуація є ідеальною – найчастіше команда документалістів чинить на фіксовану область реальності та її явищ не лише аберративний вплив, але й додає рівнів масштабування, фіксуючи її. Це краще видно на прикладі ігрового, постановочного кіно, де вплив драматургії формує фіксацію реальності відповідним до мети команди кінематографістів чином. За цієї ситуації реальність заздалегідь масштабується до драматургії і під її впливом фіксується для принципової можливості наступного багаторазового відтворення без зміни масштабного рівня. Очевидно, що тут ми знову вдалися до конструктивізації як до нехтування неможливістю проведення чіткої межі між складними

системами, радикально їх розмежувавши та усунувши з розгляду не лише деякі параметри, а цілі системи [2, 26]. З метою акцентування на методологічній складовій процесу створення кінематографічного твору, розглядуваного в якості прикладу специфіки фіксації процесу та результатів професійної діяльності, ми відмежувались від соціальних та економічних аспектів цього конкретного прикладу професійної діяльності. Тобто, було знехтувано невіддільністю систем соціальних та економічних чинників від системи нарративу та «послання» у структурі мотивів до створення кінострічки.

Отже, професійна та наукова діяльності характеризуються специфічним способом фіксації їх процесу та результатів, що полягає у зміні масштабного рівня фіксованої в їх перебігові реальності та її явищ. Якщо результатом наукових розробок є «записи» [5, 24–25] як системи знаків, то результати професійних розробок можуть бути засвідченими ще й через артефакти. Важливим висновком із цього є принципова трансформуваність теорій наук у матеріальне виробництво. Наукову та професійну діяльності ми групуємо під позначником «спеціальна діяльність» ще й за способом існування фіксацій, «записів» реальності, виконаних в перебігові цих видів діяльності. Після встановлення цих «записів» на кінцевому масштабному рівні, вони набувають принципової відтворюваності без наступних масштабних переходів, тобто – надалі існують ітераційно.

Операції повсякденної діяльності, навпаки, виконуються суттєво ітераційно – в цьому їх суттєва відмінність від операцій діяльності спеціальної. Правила виконання повсякденних практик, як ми говорили, засвоюються поза спеціальними установами. Правила, засвоєні у церкві та на тренінгах мандрівних лекторів не передбачають примноження знання, бо пропонують догматику. Слідування догмі тягне по собі нерефлексивне відтворення певної послідовності дій без зміни масштабного рівня у фіксації реальності та її явищ, отже – без примноження знання. Так, вірянин може запропонувати власну версію релігійного канону, але навряд чи зможе довести представникам інших релігійних вченъ спроможність свого псевдопроекту. Це відбувається через недостатність фіксації реальності в ході повсякденної діяльності у порівнянні із її фіксацією спеціальним чином. Для уточнення відмінності повсякденної фіксації реальності та її явищ від фіксації спеціальної, порівняймо ведення власної бухгалтерії із професійною бухгалтерською діяльністю. Уявімо собі людину, котра працює бухгалтером та котра отримала відповідну роботі освіту. Поза виконанням професійних обов'язків ця людина веде і власну бухгалтерію. Чим принципово відрізняється діяльність цієї людини із фіксації господарських операцій як явища реальності в її робочий час та час її дозвілля? В першу чергу тим, що ситуація фіксації явища реальності цією людиною в робочий час буде поділюваною нею зі значною кількістю відповідальних суб'єктів: від її колег до цілих установ. Коли ж людина представляє конкретне домогосподарство, вона, як правило, діє від імені суттєво меншої кількості

людей, ніж представляючи організацію. У ситуації, коли члени домогосподарства наймають фахівця із ведення їх бухгалтерії, такі стосунки фіксуються документально, що переводить фіксацію господарських операцій до фокусу іншої царини професійної компетентності через її делегування іншому відповідальному суб'єкту юридичною фіксацією. Тобто, конкретне явище реальності насправді не існує для кількох систем знань, але системи знань виокремлюють явища реальності за позиціонуванням власних інтересів, спрямуванням фокусу зацікавленості. В наведеному прикладі система знання щодо порядкування господарством та система юридичного знання мають справу не з тим самим явищем реальності, а з різними явищами комплексної ситуації, що склалась в реальності: нашого бухгалтера в робочий час цікавлять фіксації господарських операцій; того самого бухгалтера в години дозвілля – проведення цих годин поза виконанням обов'язків, ідентичних професійним; юриста, поміж іншим, – фіксація делегування повноважень із ведення обліку операцій домашнього господарства у договорі про надання послуг; методолога науки – демонстрація специфіки методології радикального конструктивізму на пропонованому прикладі. Таким чином, увесь нарратив про міждисциплінарність є наслідком недостатньої уваги до масштабних рівнів співвідношення явищ реальності та систем знання і свідчить про неусвідомлення інтерактивного відношення реальності до системи фіксації її та її явищ: винаходження явища реальності системою знання відповідає перебігові цього явища в реальності. Явище реальності постає як проблема лише у фокусі уваги дослідника області реальності, де це явище відбувається. Таким чином, «епістемічний об'єкт» [3, 110–111; 9, 190–193] Карін Кнорр-Цетіної як точка перетину діяльності представників різних царин компетентності в разі застосування до нього стратегії масштабування постає як область автономних «місць» – окремих дисциплінарних царин компетентності, сполучення яких виконане *«ad hoc»*.

Наукова та професійна діяльності подекуди є вкрай редукціоністськими, але в їх редукціях, масштабних перетвореннях, реальність стверджується, знаходить свого надпідтвердження. Повсякденна діяльність оперує із реальністю «так, як є», тому заожної операції повсякденної діяльності існує ризик зіткнення того, хто має претензію називатись оператором, із окремою реальністю, неподілюваною ні з ким. Отже, масштабні переходи у фіксації реальності та її явищ забезпечуються ширшим спектром спеціальних установ, ніж просто науковими – не лише латурівською «лабораторією», але й цехом, студією або іншими полігонами професійної діяльності.

Однак Полом Файєрабендом був висунутий критерій участі у науковій діяльності, що суперечить раніше вибудуваному нами дереву раціональної діяльності людини. «Anything goes,» [6, 42] – каже Файєрабенд, – «все катить», маючи на увазі, що науковцеві для дійсного примноження знання та виконання справду успішної інновативної діяльності треба відмовитись від будь-якої

догматики для забезпечення вільної конкуренції гіпотез поза диктатом теорій та науково-дослідних програм. Втім, Файєрабенд, вживаючи поняття «методологічний анархізм» для позначення ситуації методологічного свавілля, демонструє похідність свого світогляду від правого ідеологічного політичного проекту, адже в лівій політичній ідеології безвладдя не завжди співвідноситься із безладом. Отже, Файєрабенд виступає проти проективної діяльності, мимоволі виходячи із конкретного діяльнісного проекту. Але навіть за визнання факту дотримання науковими розробками стратегії так званого «методологічного анархізму», застосування цієї стратегії відбувалось би в ході проекту, заданого цілепокладанням щодо теоретизації, отже – проективно.

Методології радикального конструктивізму є добре застосовними до масштабування. Власне, процес задавання масштабу досліджуваної області реальності і є прикладом конструктивізації як абстрагування від неперервності реальності до введення дискретних масштабних її рівнів [2, 27]. Отже, далі ми спробуємо застосувати конструктивізацію до абстрагувальної проективної діяльності, виділивши в ній аспекти *абстракції* як кроку концептуалізації та *абстрагування* як методу теоретичного пізнання. Ресурс української мови надає нам можливість представити те саме поняття як у вигляді процесу («абстрагування»), так і результатового конструкту («абстракція»). Тому, говорячи про *абстракцію* як про конструкт, ми маємо на увазі крок в процесі концептуалізації як побудови градієнту описаної області реальності. Про *абстрагування* нам йдеться як про процес руху від однієї абстракції до іншої для встановлення концептів в ході побудови теорії. Цим ми хочемо підкреслити два аспекти того самого процесу абстрактної проективної діяльності, який в україномовних джерелах прийнято досить вільно позначати і поняттям «абстракція» і «абстрагування», розглядаючи їх як синоніми. Зрозуміло, що конструктивізація є видом абстрагування як методу теоретичного пізнання, але, розглядаючи її як концепт, ми говоримо про неї не як про процес, але як про конструкт. На цьому прикладі ми бачимо, як можна мати інтуїцію неперервності явища і при цьому розглядати це явище суто дискретно.

Описи реальності ми вважаємо виключно та неуникно дискретними. Ця позиція легко обґруntовується тим, що будь-який опис, навіть виконаний із претензією на неперервність, є звідним до системи знаків. Очевидно, що будь-який знак є конструктом, побудованим із нехтуванням неможливості визначення точних меж ним означуваного. Абстракція, що постає внаслідок нехтування принциповою неможливістю визначення меж системи, називається конструктивізацією [2, 26]. Пройшовши процедуру конструктивізації, система постає як чітко обмежена, що дозволяє ефективно оперувати із нею. Звісно, що ми можемо мати інтуїцію неперервності явища або області реальності, про що йдеться у прикладі Аренда Гейтинга про нашу переконаність у сприйнятті саме дерева за ситуації його спостереження. Цю переконаність складно замінити знанням про потрапляння світла в наше око та інші явища, супутні

спостереженню дерева [1, 20–21], що виникають лише при спробі опису цієї ситуації. Проблема полягає у тім, що ми нічого не можемо зробити із цією інтуїцією, вона лишається неопераціальною. Нею не примножується знання: вона не дає опису ситуації спостереження дерева у вигляді явища, що перебігає на певній області реальності, а просто свідчить про нашу переконаність у тому, що в ході цього спостереження ми бачимо дещо, що дозволяє нам говорити про це, як про дерево. Інтуїція не є конвертовуваною до матеріального виробництва: переконаність у спостереженні дерева жодним чином не сприяє виникненню у спостерігача навиків щеплення рослин або заготівлі лісу. Очевидно, що підхід Гейтинга, за його трансляції до теорії пізнання, хибує тим, що в ньому не виконується розрізнення сприйняття явищ та предметів реальності як цілісностей шляхом інтуїтивних, так би мовити «допредикативних», схоплень від висунення гіпотези про інтуїтивний характер сприйняття цілісностей. Тобто, не розмежовується концептуалізація реальності та її явищ в ході їх опису у вигляді сталих конструктів від процесу переходу між цими конструктами.

Генералізація, що її інколи виділяють в структурі концептуалізації, загалом зводиться до абстрагувальної проективної діяльності, адже виникає в процесі нехтування заздалегідь знехтуваною невизначеністю меж явищ реальності. Для того, щоб виконати генералізацію деяких автономних об'єктів, необхідно спочатку автономізувати їх одне від одного та від середовища, до якого вони визнаються включеними. Така мисленнєва операція і називається конструктивізацією, що є різновидом абстрагувальної проективної діяльності.

Отже, резюмуємо тезово.

Суттєвим критерієм раціональності діяльності є її виконуваність у вигляді проекту. Проект є способом організації діяльності для досягнення певного результату. Вся діяльність, виконувана в межах конкретного проекту, є проективною (більше, ніж просто проектною чи проектувальною) діяльністю, адже слугує не тільки досягненню мети проекту, але й організовує сам проект відповідним до зміни «зовнішньої» щодо нього ситуації чином. До проективної діяльності, поміж іншим, належить програма ймовірнісного передбачення досяжності результату в ході виконання проекту. Раціональну або проективну діяльність ми пропонуємо поділяти на спеціальну та повсякденну на противагу традиційному поділові раціональності (а, отже, і раціональної діяльності) на повсякденну та наукову. До спеціальної проективної діяльності крім діяльності наукової ми відносимо професійну діяльність за специфікою фіксації їх процесу та результатів. Ця специфіка полягає у «масштабуванні» реальності та її явищ за їх фіксації в ході наукових та професійних проектів. Таке масштабування через дискретизацію реальності та її явищ надає їм операційної придатності – можливості виконувати дії над ними із передбаченням результату. Професійні проекти фіксують реальність та її явища не лише у знакових системах, але й артефактами, що демонструє принципову трансформованість теорій наук у

матеріальне виробництво. Через задання масштабу співвідношення явищ реальності із системами знання ситуація міждисциплінарності постає у вигляді комплексу автономних явищ реальності у фокусі уваги представників різних, автономних, царин компетентності. Реальність стосується систем фіксації її та її явищ інтерактивно: явище реальності та зауважувається в ході опису область реальності, де таке явище відбувається, винаходяться увагою їх дослідника. Поняття «абстракція» та «абстрагування» ми розглядаємо не як синоніми, але як два аспекти явища абстрагувальної проективної діяльності. Абстракція, таким чином, є конструктом, процесуальністю котрого нехтується, тобто – кроком у процесі дискретизації реальності в ході її опису. Відтак, абстрагування – це процес переходу від однієї абстракції до іншої. Описи реальності є винятково та неуникно дискретними, адже є звідними до системи знаків, які є конструктами, побудованими із нехтуванням неможливості визначення точних меж означуваного ними. Дискретний опис реальності та її явищ виконується для надання їм операційного потенціалу. Дискретизація реальності та її явищ за їх фіксації в ході спеціальної проективної діяльності застосовується не як відповідь на питання про влаштованість реальності у «перервному» чи «суцільному» вигляді, але як спосіб її ефективного опису і оперування нею і в ній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гейтинг А. Интуиционизм / Пер. с англ. Б. А. Янкова (под ред. А. А. Маркова). – М.: «Мир», 1965. – 200 с.
2. Горский Д. П. Вопросы абстракции и образование понятий. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 351 с.
3. Кнорр Цетина К. Объектная социальность: общественные отношения в постсоциальных обществах знания // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – Том 5. – №1.
4. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. / Пер. В. Н. Поруса. // Избранные произведения по философии и методологии науки. – М.: Академический проект; Трикста, 2008. – 475 с.
5. Латур Б. Дайте мне лабораторию, и я переверну мир // Логос. – 2002. – № 5 – 6.
6. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М.: ACT: ACT Москва: Хранитель, 2007. – 413 с.
7. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. – München: PHREN, 2000. – 332 S.
8. Чуйко В. Л. Когнітивізм як об'єкт когітології. – Ніжин: Міланік, 2007. – 148 с.
9. Knorr Cetina, K. Objectual practice. // The Practice Turn in Contemporary Theory / edited by: Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina, and Eilke von Savigny. – London: Routledge, 2001. – 240 p. P. 175–188.

РЕЗЮМЕ

А.П. Петухов. Конструктивизация в структуре проектов дискретного описания реальности.

В статье организация деятельности в виде проекта, выполняемого для достижения предсказуемого результата, рассматривается как залог рациональности таковой деятельности. Согласно специфике выполнения описаний реальности, предлагается деление проективной рациональной деятельности на повседневную и специальную. Рассматривается использование в ходе познавательной деятельности метода радикального разграничения систем, известного как «конструктивизация». Согласно конструктивистским установкам, предлагается возможность выделения масштабных уровней в процессе абстрагирования.

Ключевые слова: рациональность, проективная деятельность, абстракция, конструктивизация, дискретное описание, методология познания, радикальный конструктивизм.

SUMMARU

A.P. Pietukhov. Constructivisation in a structure of projects of discrete description of reality.

The article observes a project as a rational form of activities organized to achieve a certain result. It comes to allocation of two main kinds of project-organized rational activities: an everyday-life one and a special one. A special kind of cognitive project is defined as based on the method of discrete descriptions that comes in symbolic records or artifacts. The rationality of special kind widely uses a method of radical demarcation between systems also known as “constructivisation”. According to constructivist approach in epistemology of science abstraction as a method of discrete description of reality considered as radically scalable.

Key words: rationality, projective activity, abstraction, constructivisation, discrete description, methodology of knowledge, radical constructivism.

ІННОВАЦІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ

УДК 111: 572

В.А. Кісяк

Сумський державний педагогіческий
університет імені А.С. Макаренка

ТЕЛЕСНЫЕ ОСНОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ

Обосновывается основополагающее значение коэволюционного преобразования кинетики человека и главенствующая роль вестибуломоторики в развитии телесно-двигательных координаций, необходимых для возвышения человека в мир культуры. Показывается, что без совершенствования своих двигательных способностей человек не смог бы перейти к символизации, к семиотике; что в любой человеческой деятельности присутствует ее базовый телесно-двигательный компонент; что во все виды своей активности человек «привносит свое тело»; что телесно-двигательная составляющая триадной культуры выступает как конституирующий элемент, как базовая составляющая человеческой культуры.

Ключевые слова: кинетика, вестибуломоторика, телесно-двигательные координации, семиотика, синестезия, кинестезия, коэволюция, «привнесение тела».

Человек триадный (тело-душа- дух) «возделывается» в триадной культуре – телесной (двигательной, физической) - материальной - духовной.

Существует ряд предпосылок перехода человека из мира природы в мир культуры: увеличение размера мозга; замещение инстинктивно-рефлекторного животного поведения системой культурных кодов (диалектика этого процесса пока остается без ответа); неотения (сохранение инфантильных черт до взрослого состояния); прогрессирующий демографический рост; приспособления среды под себя; «очистительный» инстинкт в оригинальной концепции М. Эпштейна и др. Можно предположить также, что эмиграция человека в мир культуры, в мир надбологических программ жизнедеятельности, была возможна прежде всего благодаря преобразованию кинетики его тела, так как всякое воспитание человека есть прежде всего культивирование его тела и его телесных способностей – как природного субстрата его субъективности [2, 112]. Укрепимся в этом тезисе ссылкой на аподиктическое положение К. Маркса в «Немецкой идеологии» о том, что первой предпосылкой всей человеческой истории является телесная организация индивидов.

Целью статьи является дальнейшие осмысления телесно-двигательной активности как базовой составляющей в переходе человека из мира природы в мир культуры.

Истоки концепции телесных оснований истории и культуры можно видеть в вестибуломоторике. Вестибулярный анализатор является древнейшей и доминирующей сенсорной системой, которая влияет на другие сенсорные системы, интегрирует их деятельность, стимулирует развитие всех сущностных сил человека (мускульную силу, речевой аппарат, интеллект, эмоционально-волевую сферу), обеспечивает жизненно важную константу – динамическое равновесие тела, то есть ориентировку его в хронотопе, в пространственно-временном континууме. Поэтому вестибуломоторика необходимо выступает как основа развития двигательных координаций для всех составляющих человеческой жизнедеятельности [2, 112]. Мудростью Природы, биологической потребностью растущего организма объяснима любовь детей всего мира к качелям, каруселям, подкидным сеткам, к полетным движениям. Посредством их происходит развитие и совершенствование вестибуломоторики – основы развития жизненно необходимых двигательных координаций. Известно также, что двигательные координации имеют важнейшее значение для развития речи ребенка; и наоборот, уже с детского возраста у людей, страдающих речевыми нарушениями, наблюдается отставание в двигательном развитии. Иными словами, хорошая артикуляция и богатая лексика ребёнка является условием полноценного развития двигательной сферы, и наоборот, разнообразие моторики является гарантом богатой речи.

Со времен появления на земле живых существ именно двигательные координации были главными при решении задач питания, самосохранения и размножения. Благодаря локомоциям (лат. locus место + motio движение) – совокупности согласованных, координированных движений, каковыми являются ходьба, бег, полет, плавание и др. животные и человек активно перемещаются в пространстве. На любой из сигналов, поступавших из внешней среды, живое существо должно было отвечать достаточно мощным и быстрым, адекватным силе и характеру раздражителя двигательным действием. Именно адекватное физическое поведение служило допуском к существованию с внешней средой. Носители же неадекватного физического поведения, то есть некоординированных двигательных действий, должны были умереть. Они, динозавры и прочие, так и сделали.

Без совершенствования своих двигательных способностей человек не смог бы перейти к символизации, означанию психофизических и природных явлений в искусстве и науке, его умственные силы так и остались бы в границах скрытого символизма, лишенные возможности приобщиться к усложнению духовности, включению внутренних энергоинформационных потоков в совокупное поле Мыслящего Универсума.

Именно развитие двигательных координаций обусловило становление семиотики – знаково-символических систем – и развитие на ее основе когнитивных и креативных способностей, культуры, всех высших качеств человек. Развивая правильность движений мы, возможно, управляем и правильностью развития духа. Но и сам дух, по-видимому, движет правильностью развития человеческой моторики. Без координации невозможна аккомодация – приоравливание движений и восприятий к объектам, и ассоциации – приспособление субъектом предметов к своим желаниям и способностям (Ж. Пиаже). Координация может быть критерием согласованности между сенсорными системами, между телесным и психическим, между внутренними и внешними структурными уровнями жизнедеятельности человека. Высшая степень согласованность между сенсорными системами – это синестезия – соощущения, которые становятся возможным благодаря межчувственным ассоциациям, межчувственной скоординированности. Чем больше чувственных контактов с внешней средой, тем больше ее чувственное восприятие на основе синестезии.

Известно, что эстетические ощущения мы получаем через зрение и слух (визуально и аудиорно). Однако в их синестезии, дающей утонченное восприятие среды, может участвовать и кинестезия (мышечные ощущения). В спортивной, художественной гимнастике и других видах спорта мышечные ощущения («мышечное чувство», по И.П. Павлову) могут выступать в роли «органов чувств», обеспечивающих точнейшую дифференциацию движений, тонкую их координацию, ощущение их красоты.

В координации моторных актов участвуют пять анализаторов (сенсорных систем): кинестетический (двигательный, моторный), тактильный, вестибулярный (статикодинамический), зрительный, слуховой. Они имеют разное долевое участие в информации и коррекции движений, их комплексная синергийная работа является условием тонких специфических восприятий в спорте, таких как «чувство воды», «чувство хода лодки», «чувство мяча», «чувство снаряда», «чувство дорожки», «чувство лыжни» и т.д.

Посредством телодвижений, которые коэволюционно корректируются, совершенствуются, окультуриваются и культивируются, человек научился вначале владеть сколами с камней как скребками, долотами, ножами, топорами и т.д., научился изготавливать орудия лова, охоты, защиты от других охотников и обработки земли. Тонкая двигательная дифференцированная способность руки к многообразным манипуляциям позволила человеку уже мадленской эпохи создавать шедевры пещерной графики. Затем совершенная рука, в марксистском понимании, смогла создавать совершенные картины, музыку и статуи. Это стало возможным потому, что между внутренними тонкими энерго-информационными субстанциями и логической, инструментальной деятельностью изначально существуют иерархические причинно-следственные отношения, потому что, как отмечал И. Кант, по мере

формирования тела человека совершаются и его мыслительные способности [2, 113]. Потому что, как писал Лукреций Кар в поэме «О природе вещей», силы души возрастают одновременно с силами тела.

В любой человеческой деятельности изначально присутствует ее базовый телесно-двигательный компонент как предпосылка развития человека и человечества. В любую свою деятельность человек «привносит свое тело», свои «боли, беды и обиды» переживания, вожделения и экстазы, свое естество, свое «мыслящее тело» – мозг (Б. Спиноза). Художник оснащен только той «техникой», которую приобрели его глаза и руки, и не ясно, каким образом смог бы писать картины сам Дух. «Художник, преобразуя мир в живопись, отдает ему взамен свое тело» [3, 13]. И чем интенсивнее этот процесс перевода движений души в иннервации тела, в ритм видения и осязания, тем скорее, возможно, обновляется или «сгорает» естество художника. Творческое горение (мощные траты душевной, психологической энергии) – не метафора, а медицинская констатация (Шенье, Бодлер, Ван Гог, Пиаф, Высоцкий). Конечно, художник не переносит, например, свой жест механически в свою картину, но его движения во многих опосредованиях определяют понимание и толкование им своего реального окружения. В восточноазиатской каллиграфической живописи движения кисти непосредственно следует за физиологией движений руки, и очарование состоит в непосредственном выражении чувств через личность, через ритм и естественность движений руки (Зиммель, 1996). В иных картинах можно почувствовать значительность и красоту габитуса их создателей. Так, повышенная образность, глубокая философичность картин на исторические, мифологические, религиозные темы находят как бы соответствие в телесной явленности облика Н. Пуссена (1594–1655). Артистизм наружности К. Брюллова (1799–1852) перекликается с привнесенными им в живопись русского классицизма чертами романтизма. Внушающая душевное спокойствие монументальная устойчивость, былинная мудрость и эпичность пейзажей И. Шишкина (1832–1898) соответствуют его былинной фигуре и богатырской осанке.

Человек привносит свое тело не только в творимые им артефакты. Он весь предметный мир делает продолжением своего телесного «Я», своим неорганическим телом. Все вещи и среда, созданные для жизни человека, оказываются продолжением его душевно-телесной организации. Благодаря универсальности телесных органов человека, благодаря их бесконечной пластиности (яркий пример – рука) человек выходит из своей витальной среды, все более осваивает Универсум и на основе этого творит бесконечно многообразный мир культуры.

Идею расширения человека в свое время разрабатывал русский философ П.А. Флоренский, задаваясь вопросом, как может продолжаться наше тело в том, что по строению своему не есть наше тело, и как неживое может продолжать живое. В современной психологии эта идея разрабатывается в

рамках теории «зонда» (А. Ш. Тхостов), как универсального механизма порождения и модификации телесности и сознания. Маклюэн утверждал, что все технологии являются продолжением человеческого тела и его органов. Одежда, дом, город становятся расширением кожного покрова, колесо, автомобиль, самолет – расширением двигательной системы человека. Электрические технологии произвели революционный скачок в процессе расширения человека – они стали продолжением его нервной системы [1, 86]. Человек, его тело и сознание приобретают способность не метафорически, а буквально расширяться в пространстве (удаленная перцепция, удаленное действие, удаленное обозначение) и времени (цифровая презентация в сети).

Человеческая телесность имплицитно или явно лежит в основе всей человеческой предметно-практической и интеллектуальной (духовной) деятельности. Именно ею определяется состояние и развитие культуры, искусств, религии, морали, педагогики, способов коммуникации, социальной психологии и т.д. – всех форм бытия человека. Сознание, логика, интеллект, искусство речи, искусство двигательной деятельности – это не только дар свыше, но и результат телесного (физического) самовоспитания homo planetarius. Разброс доказательств того, что человек современных биопсихосоциокультурных кондиций является, прежде всего, результатом его телесного самовоспитания можно наблюдать от древневосточных и античных цивилизаций до современной подготовки космонавтов и астронавтов.

Навыки и опыт постоянно направляют индивида (через коллективный Опыт, коллективную Память, коллективный Разум) к совершению наиболее целесообразных движений, ко все более полной адаптации к внешней среде. Многократно повторяющиеся условные рефлексы в ходе эволюции во многих поколениях углубляются в хромосомном субстрате устойчивой видовой наследственности. Таким образом, в процессе эволюции ряд повторяющихся из поколения в поколение жизненно важных условнорефлекторных механизмов превращаются в безусловнорефлекторные ответные реакции, которые преобразуются в наследственную предрасположенность. А последняя, взаимодействуя с социальной средой, определяет существенные моменты целесообразной деятельности индивида. В этой связи телесная (физическая) культура как педагогическое действие обеспечивает социализацию душевных способностей человека, является гарантом его двигательной и интеллектуальной энергетики, стимулирует развитие координации, силы, скорости и выносливости.

Развитие координации связано с становлением семиотики –знаково-символических систем и, следовательно, воспитанием на ее основе культуры и творчества. Вне совершенствования координационных способностей, вне коррекции, вне селекции движений человек не смог бы перейти к символизации психических и природных состояний в искусстве и науке, его

умственные силы так и остались бы в границах скрытого символизма, лишенные возможности приобщиться к усложнению духовности, включению внутренних энергоинформационных потоков в совокупное поле Разума [5]. И, поскольку в основе любой человеческой деятельности лежит взаимодействие телесного и духовного, а сам человек всегда прежде всего телесный, а потом уже всякий иной, то телесно-двигательная составляющая триадной культуры выступает как конституирующий элемент, как базовая составляющая человеческой культуры, присутствуя (не всегда в осознаваемом и реализованном виде) в любой сфере культурной деятельности. Телесно-двигательной активностью в орудийной деятельности через систему телесных реакций, закрепленных социальной группой и «запускаемых» зрением, слухом, обонянием, вкусом, осязанием, мышлением, созерцанием, ощущением, хотением, любовью – формами и средствами человеческого отношения к миру – происходит «присвоение» этого мира, имеющее культурно-историческое измерение и меняющееся от эпохи к эпохе [4, 54].

ЛІТЕРАТУРА

1. Елемин В. А. Технологические соблазны информационного общества: предел внешних расширений человека / В. А. Елемин, А. Ш. Тхостов // Вопросы философии. – 2010. – №5.– С. 84–90.
2. Косяк В.А. К онтологии телесно-двигательная активности / В. А. Косяк // Філософія науки: традиції та інновації. Наук. журнал. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015.– №2 (12).– С. 105–114.
3. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти. – М.: Искусство, 1992. – 63 с.
4. Режабек Е. Я. Становление мифологического сознания и его когнитивности / Е. Я. Режабек // Вопросы философии. – 2002. – №1. – С. 52–66.
5. Сиверц Я. В. ван Рейземан. Философия планетаризма и планетарная культура / Я. О. Сиверц ван Рейземан // Литерат. Газета. – 1996. – 11 сент.

РЕЗЮМЕ

В. А. Косяк. Тілесні основи культури.

Обґрунтovується основоположне значення коеволюційного перетворення кінетики людини і головуюча роль вестибуломоторики в розвитку тілесно-рухових координацій, які необхідні для піднесення людини в світ культури. Показується, що без удосконалення своїх рухових здібностей людина не взмозі була б перейти до символізації, до семіотики; що в кожній людській діяльності присутній її базовий тілесно-руховий компонент; що в кожний вид своєї активності людини «привносе своє тіло»; що тілесно-складова триадної культури виступа як конституючий елемент, як базова складова людської культури.

Ключові слова: кинетика, вестибуломоторика, тілесно-рухові координації, семіотика, синестезія, кінестезія, коеволюція, «привнесення тіла».

SUMMARY

V. Kosyak. *Corporal foundations of culture.*

Grounded coevolutionary importance of fundamental rights and the transformation kinetics vestybulomotoryky presiding role in the development of body-motor coordination, are needed to raise the human world culture. Showing that without improving their motor skills is notable man would go to the symbolization, to semiotics; that every human activity present its basic body-motor components; in every kind of human activity its «bring your body»; that body-part tryadnoyi cultural performances as konstytuyuchyy element as a basic component of human culture.

Keywords: *kinetics, vestybulomotoryka, body-motor coordination, semiotics, synesthesia, kinesteziya, coevolution, «bringing the body».*

УДК 2:001.8

О. Г. Бортнікова

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОБЛЕМАТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ Й ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті уточнено статус та зміст понять “нація”, “етнос”, “національна держава”, “держава-нація”, “політична нація”, “етнонаціоналізація політики”, “етнонаціоналізація релігії” в контексті взаємодії релігії й політики в етнонаціональному процесі. Встановлено взаємозв'язок та ієрархія зазначених понять, які мають стати головними структурно-функціональними факторами формування політичної нації в Україні.

Ключові слова: релігія, політика, нація, етнос, національна держава, політична нація, етнонаціоналізація політики, етнонаціоналізація релігії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковим та практичними завданнями. Відправною точкою, що пов'язує теорію про релігійно-політичну взаємодію в етнонаціональному процесі з практикою, є формування цілей, які передують організаційним діям. Науковий

аналіз цілей дає змогу виявити умови та фактори, що впливають на їх досягнення. На цій основі розгортаються практичні дії щодо досягнення визначених цілей, і такий взаємозв'язок між теоретичними та практичними діями і відображає суть організаційного підходу, що реалізується в процесі розбудови “національної держави” та формування “політичної нації”. Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями подальшого уточнення характеристики організації релігійної й політичної взаємодій в етнонаціональному процесі.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Теоретико-методологічну базу статті складають праці А. Арістової, М. Бабія, В. Бондаренка, О. Бучми, В. Єленського, С. Здіорука, В. Климова, В. Лубського, А. Колодного, М. Новицького, О. Сагана, Е. Харьковщенко, Л. Филипович, А. Юраша, З. Швед, П. Яроцького та інших, де розробляються і практичні аспекти політизації релігійного життя, зокрема стан державно-церковних відносин, їхні моделі, правове забезпечення свободи совісті, реституція церковного майна, набуття релігійними об'єднаннями прав юридичної особи. Активно долучаються до розробки цих проблем не тільки релігієзнавці, а й фахівці з інших галузей науки В. Смолянюк, В. Карлова, В. Крисаченко, В. Євтух, В. Трощинський, Л. Аза та ін. На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій, енциклопедичної та довідкової літератури можна дійти висновку, що проблеми удосконалення понятійно-категоріального апарату проблематики організації релігійної й політичної взаємодій в етнонаціональному процесі стали об'єктом багатьох досліджень.

Відсутність цілісних досліджень даної теми можна пояснити тим, що сам процес взаємодії релігії й політики в етнонаціональному процесі є дуже динамічним, невизначенім, за яким часто не встигають дослідження. Серед науковців тривають дискусії щодо методологічного обґрунтування понятійно-категоріального апарату цієї проблематики, визначення його сутності, змісту, структури. Характер зазначених дискусій свідчить про потребу об'єктивної операціоналізації понять і категорій, визначають необхідність синтезування теоретичних положень щодо формування понятійно-категоріального апарату проблематики формування політичної нації, який віддзеркалює специфіку явищ і процесів у цій сфері.

Метою статті є удосконалення понятійно-категоріального апарату проблематики організації релігійної й політичної взаємодій в етнонаціональному процесі.

Виклад основного матеріалу. Релігійно-політичний простір є однією з підсистем суспільства, і його місія (призначення) зумовлене сутнісними ознаками релігії і політики, суспільством. Реалізація місії релігійно-політичного простору досягається через дії релігійних і політичних суб'єктів у різних напрямах, які заведено називати функціями системи (звершення, виконання,

дія). Важливий аспект функції встановив Г. В. Лейбніц, який увів її до наукового аналізу. Він убачав у функції відображення залежності однієї змінної величини від іншої, тобто зв'язок між ієархічно розташованими субстанціями, що перебувають у стані динаміки[13, 180–181]. У понятті функції відображена реалізація зв'язку суспільної залежності між різними рівнями релігійно-політичного простору. Функціональні зв'язки можуть виникати як між національною державою (у тому числі й на етапах її формування) та релігійними й політичними суб'єктами (по вертикалі), так і між зазначеними суб'єктами (по горизонталі). Для того щоб розкрити функціональні залежності релігійно-політичного простору, необхідно розглянути всі напрями суспільної залежності, що виникає між релігійними і політичними суб'єктами в усіх сферах суспільства. У межах статті під час розгляду функцій релігійно-політичного простору обмежимося дослідженням функціональної залежності між національною державою та релігійними і політичними суб'єктами в етнонаціональному процесі, які назвемо первинними функціями. Цільова функція релігійно-політичного простору в етнонаціональному процесі пов'язана з діями релігійних і політичних суб'єктів щодо встановлення й забезпечення суспільного статусу національної держави та політичної нації в Україні.

Отже, розкриття змісту й особливостей прояву зазначених функцій виходячи із еволюції етнонаціонального розвитку стає наступним кроком у дослідженні процесу реалізації цілісності релігійно-політичного простору. Україна у своєму розвитку має пройти етап розбудови національної держави та політичної нації.

На наш погляд, наведені положення мають загальний характер і потребують подальшої конкретизації. Терміни “національна держава” і “політична нація” позбавляються своєї “фрагментарності”, властивої кожному з них зокрема, й складають єдину понятійну систему в контексті сучасного дослідження впливу релігійно-політичного простору на етнонаціональні процеси в сучасній Україні.

Національна держава, структурні характеристики якої, на думку британського політолога Е. Сміта, включає “переконання, що людство природним чином поділяється на нації; що нації мають свій особливий, тільки їм притаманний характер; що вся політична влада походить від нації; що людина, аби досягнути свободи й самореалізації, повинна ідентифікувати себе з певною нацією; що нації потребують свого втілення у власних державах; що людина мусить, врешті-решт, зберігати вірність інтересам своєї національної держави; і нарешті, що національна держава є необхідною умовою світової свободи й гармонії” [17, 21].

Фактори, які впливають на творення нації-держави, можна згрупувати в три блоки: матеріальний – територія, національна економіка, політична і соціальна інфраструктура; духовно-культурний – освіта, наука, культура, релігія, суспільна пам'ять; інформаційно-комунікативний – мова, засоби масової

інформації та комунікації. Названі блоки взаємопов'язані й без державної підтримки неможливі. За цих умов нації стають суб'єктами релігії і політики та політичної влади, її легітимації. Усвідомивши себе політично, нація стає формою суспільного розвитку, ґрунтуючись на підвалах соціально-економічного й політичного життя, етнічної території, мови, духовності [12, 34]. Для цього звернімося до зв'язків, що об'єднують державу – політику – церкву в суспільну етнонаціональну систему.

Поняття “національна держава” включає в себе такі феномени, як “держава” й “нація”, які виникають унаслідок самовизначення народу, усвідомлення ним своїх потреб, цінностей та інтересів, що пов’язано з розвитком національної самосвідомості. У науковій літературі робились чисельні спроби сформулювати сутність цього терміну. Скористаємося ґрунтовним аналізом проблем, підходів та перспектив формування політичної нації в Україні, що наведений у монографії В. В. Карлової “Державотворчий потенціал національної самосвідомості”. Загальними етнополітичними ознаками національної держави є: влада, у якій рівноправні етноспільноти, об’єднані в політичну націю (народ), пріоритет здебільшого належить титульній нації, але політична еліта формується переважно за професійними якостями представників національностей, які перебувають у країні (поліархія); суверенітет, тобто верховна влада на всій території, джерелом якої є полієтнічний народ (політична нація); єдине громадянство, не пов’язане з національною належністю; наявність мультиетнокультурного розвитку як різновиду реалізації права етносів на самовизначення. Право на національно-культурний розвиток гарантується конституцією демократичної держави – це держава, кордони якої збігаються в основному з етнічними кордонами державної нації і має особливий мовний простір спілкування з єдиною комунікативною структурою, що склалася історично; наявність спільних домінуючих цінностей, які становлять стрижень національної самосвідомості, і символів, передусім патріотичних[8, 120–121].

Усвідомлення того, що суб’єктом суверенітету і єдиним джерелом влади в національній державі є народ або політична нація, спонукає останню до активних дій щодо розбудови власної держави, у межах якої нація може реалізувати свої інтереси.

Подальша конкретизація понять “національна держава” і “політична нація” потребують відповіді на питання: чи можна ототожнювати націю з державою? Очевидно, що ні. Проте ці поняття взаємозв’язані між собою. Х. Лінц і А. Штепан з цього приводу зазначають: сама нація не має владних структур, юридичних норм членства в ній, відповідних ресурсів для розвитку тощо, лише держава може забезпечити ресурси для досягнення національних цілей [7, 66]. Нація-держава можлива за наявності політичної нації. Причому, на їх переконання, такі висококультурні й багатомовні країни, як США, Швейцарія, Індія є не національними державами, а “націями-державами” [3, 681].

“Нація” в класичному розумінні цього терміна означає громадян, об’єднаних політично в єдину державу. Тому є стійкий політологічний термін “держава-нація”, що свідчить: нація нерозривно пов’язана з політичною системою держави, об’єднує в спеціальну освіту громадян цієї держави.

Чи не кожна держава є “держава-нація”. Державами-націями (або національними державами) є сучасні держави європейського типу, найчастіше світські й засновані на політичній домінації буржуазії. Тільки до громадян такої сучасної світської секулярної, не релігійної держави з повною підставою ми можемо застосувати визначення “нація”. В інших випадках це буде неправомочним перенесенням одного смислового комплексу на зовсім інший.

Ознаки етносу ми зустрічаємо в усіх суспільствах – архаїчних і сучасних, західних і східних, організованих політично і живуть громадами, а ознаки нації – тільки в сучасних, західних (за типом організації) і політизованих суспільствах.

Держава, яка утворилася внаслідок самовизначення титульної нації, поступово еволюціонізує до правової – виразника інтересів не лише титульної нації, а всіх національностей – громадян цієї країни. Це важливий крок до політичної нації. Національна держава постає як певний вимір демократії, причому представницької. Як зазначає П. Альтер, нація розглядається як державницька спільнота і як етнополітичний союз різних національностей держави, об’єднаних рівними політичними правами громадян [15, 584].

З огляду на зазначене викликають зацікавленість процеси утворення національної держави – країна має об’єднатися навколо етнічної ідеї (ядра), в основі якої є духовні чинники. Це дає підстави визначити певні ознаки нації: спільна національна історія й зумовлені нею спільна релігійна віра, культури і традиції; загальна національна культура та мова; пасіонарна воля до єдності, солідарності, де нація виступає як “спільнота почуттів”; національна держава (нація-держава) і пов’язана з нею спільність політичної долі. Як зазначає український дослідник А. Білінський, з давніх часів в українців пробуджується інтерес до витоків власного буття та культури, рідної мови; зароджується народна література, започаткована І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ’яненком та іншими й розвинена Т. Шевченком; згодом виникають рухи й партії, ідеологи яких ставлять питання про самостійну Україну [1, 80–81].

Поняття “національна держава” не слід тлумачити одновимірно. Так, зокрема, Ф. Гекманн фіксує дві її концепції: “демократично-унітарну” та “етнічно-плюралістичну” [2, 24]. У першому випадку підвалину національної держави становить титульний етнос, у другому – об’єднання відбувається навколо не якогось одного етнічного елемента, а певної політичної ідеї. Обидві концепції зводяться до єдиного поняття політичної нації (народ як політична одиниця), завдання якої полягає в забезпеченні прав людини будь-якої національності. Водночас важливою є думка В. Євтуха стосовно того, що етнічна основа, як правило, відіграє провідну роль саме на початковій стадії процесу

державотворення (традиції, культура, мова, етнічна територія тощо), яка відрізняє етноспільноту від інших [5, 67–68].

Як же характеризувати поняття “**політична нація**”? Правомірність існування політичної нації не визиває сумніву. Водночас слід наголосити, що політична нація перебуває на початковому етапі свого становлення. За висловом Л. Костенко: “Що ж до поняття нація, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось б, незалежної України внесло стільки плутаними, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш політичний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом” [10, 10].

Ситуація в Україні є такою. 1. Існує титульна державотворча нація – українці – корінний народ, який тисячоліттями формувався на території країни, і дав їй назву; українці, становлять абсолютну більшість населення держави (згідно з останнім переписом 2001 р. – 77,8%). 2. Український етнос має свої давні традиції та власну українську мову, культуру, традиції, цінності. 3. Водночас поліетнічність, поліконфесійність, мовно-культурна різноманітність є тими специфічними особливостями, які необхідно враховувати в процесі формування сучасної нації.

Сукупність цих середовищ висуває певні вимоги. Слід додати, що найбільшою мірою сучасній політичній ситуації та реальній етнічній структурі українського соціуму відповідає етнотериторіальна модель політичної нації. У цьому плані можна говорити, що українську націю складають як представники титульного українського етносу, так і інших етнічних груп, які є громадянами України, перебувають на її території і вважають її своєю Батьківщиною.

Безперечно має місце і зворотний вплив. Ці позиції стверджують важливість творення політичної чи модерної нації, яка має українські культурні ознаки. При цьому відкидається шлях асиміляції національних меншин у розумінні знищення їхньої культурної самобутності. Інакше кажучи, українська етнічна нація розглядається як основа для громадянської консолідації та створення повноцінної політичної нації. У реальному житті “сuto умоглядні” моделі нації не існують, оскільки на практиці нація виступає як етносоціальна група, у якій присутні й етнічний, і соціальний (громадянський) елементи, але співвідношення цих складових у різних країнах різне. Як зазначає Е. Сміт, що національна ідентичність і нація – це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов’язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних і політико-юридичних. Вони означають зв’язки солідарності між членами спільноти, об’єднаних спільною пам’яттю, міфами й традиціями, і ці зв’язки можуть, а то й не можуть утілюватися у формі національних держав, проте вони нітрохи не подібні на сuto юридичні або бюрократичні зв’язки

держави. Якщо дивитися концептуально, нація має поєднувати два виміри, з одного боку, громадянсько-територіальний, а з другого – етнічно-генеалогічний, причому в кожному випадку в різних пропорціях [17, 20].

Для розуміння можливих шляхів і засобів конституювання української політичної нації справедливою є думка академіка І. Дзюби, який виділяє три можливі варіанти. Перший – поступове вигасання української етнічної ідентичності з розчиненням її в ширшій поліетнічній ідентичності (що реально означатиме втрату Україною свого обличчя у світовому просторі). Другий варіант – поступове утвердження України як держави титульного етносу з асиміляцією або маргіналізацією інших етнічних груп (цей шлях не відповідає історичному досвіду та психокультурі українського етносу і навряд чи може вважатися перспективним). І третій варіант, який є оптимальним, – культивування ідентитету політичного громадянства як широкої рамки для різних культурно-етнічних ідентичностей, тобто поступовий розвиток національної ідентичності навколо етнокультурної домінанти титульного українського етносу [4, 34–35].

Поява та діяльність релігійних і політичних організацій у ролі релігійних і політичних суб'єктів етнонаціонального процесу в Україні можуть бути обґрунтовані методологічно лише в рамках організаційного підходу до релігійно-політичного простору, коли розглядається предметно-перетворювальна (а не лише пізнавальна) діяльність в організації розбудови “національної держави” та формування “політичної нації”. Мова йде не лише про дослідження стану і закономірностей релігійних і політичних організацій, а й про свідому практичну діяльність щодо найповнішого досягнення власних та загальних суспільних цілей.

Найповніша реалізація власних цілей приводить до необхідності використання переваг як політичних, так і релігійних організацій, що надає об'єднання їх дій організації розбудови “національної держави” та формування “політичної нації”. Спонукальні мотиви, породжені спільними інтересами, супроводжуються вольовими актами релігійних і політичних суб'єктів – практичними кроками щодо вдосконалення діяльності релігійних та політичних організацій. Тому ці організації варто розглядати як організаційні утворення, в яких має досягатися гармонізація індивідуальних, колективних та суспільних інтересів. Зіткнувшись із чисельними проблемами щодо організації розбудови “національної держави” та формування “політичної нації” етнонаціональна проблематика активно входить у сферу як політики, так і релігії. Потреба у створенні теорії оптимізації етнонаціональних відносин зумовила етнонаціоналізацію політики й етнонаціоналізацію релігії. Не викликає сумніву розгляд політики в тісному зв'язку зі організаційними змінами. Проте ця зумовленість щодо релігії має специфіку, не позбавлена самостійного характеру, без чого просто не було б необхідності окремо повертатися до цієї проблематики. То що ж таке церква як організація?

Тривалий час іде теологічна дискусія про місце та роль церкви в сучасному етнонаціональному процесі суспільств. Вплив релігії на етнос/націю можна розглядати в соціально-політичному, філософсько-світоглядному, психологічному аспектах. Проте в проекції нашої статті найбільш цікавим є саме аспект організації релігійно-політичного простору, у якому витлумачення природи та суті взаємодії політики й релігії є методологічною основою для пояснення їх специфічних функцій щодо формування політичної нації. Процес формування релігійно-політичного простору як сучасного інтегрованого знання має стати науково-теоретичною основою етнонаціональної політики будь-якої держави на ґрунті дослідження політико-правових, соціально-економічних і духовно-релігійних аспектів розв'язання проблем формування політичної нації. У цьому зв'язку дуже плодотворним, наприклад, є християнський аспект, як комплекс різних чинників впливу на формування політичної нації. “Формування особливостей Київського християнства – достатньо складний і малодосліджений процес, – як досить влучно помітив О. Н. Саган, – в основі якого лежить особливе і непередбачуване (оскільки залежить від багатьох, часто не відомих, чинників) поєднання етнічного/народного й релігійного. Цей процес у науці має назvu етноконфесійного синкретизму” [16, 148]. З огляду на соціально-політичне дослідження функції релігії щодо етносу виявляються в такому: а) за певних умов інтегрування етнічної спільноти; б) організуючий, регулятивний і нормативний фактор у способі життя людей, що належать до етноконфесійних спільнот; в) стабілізуючий фактор етнічної цілісності (вона, зокрема, стабілізує ендогамію, а остання здійснює позитивний вплив на етнічну цілісність); г) успадковуючись новими поколіннями і органічно включаючись у традиційну народну культуру, релігія/церква є фактором соціалізації людей в межах даної етнічної спільноти і навіть може забезпечувати такі санкції інституційно” [16, 148].

На нашу думку, проблема церкви як організації, зміна статусу та набуття якостей організації потрібно розглянути окремо. Для теологів стоїть завдання пошуку шляхів реформування церкви. Питання постало конкретно: “Чи може церква як організація виконувати релігійні функції в сучасній суспільній системі?” Важливим моментом розв'язання проблем релігійного фактора як динамічної системи релігійно-філософських поглядів (догматика, теологія, релігійна філософія, яка включає різні сучасні філософські ідеї, культ як найбільш стабільний консервативний елемент, відносини між прихильниками тієї чи іншої релігії, які склалися в ході культової діяльності, їх ставлення до інших конфесій, різні інститути – церква, секта, деномінація, нові релігійні рухи тощо), яка впливає на етнонаціональне життя суспільства, є визначення нових контурів його ідентифікації. Поряд із функціонуванням різних форм колективної ідентичності (родової, етнічної, національної) в умовах глобалізації й космополітизації важливого значення набуває релігійна ідентифікація.

Релігійна ідентичність є одним із елементів конструювання

соціокультурного простору держави в цілому та релігійно-політичного простору як однієї із його складових. Релігійна ідентичність слугує основою для особливого сприйняття загальнонаціональних проблем, передусім політичних, і формується на основі спільноті території, специфіки релігійного життя, певної системи цінностей (православ'я, католицизму, ісламу, протестантизму і т. ін.). У структурі релігійної ідентичності присутні два основні компоненти: знання, уявлення про специфіку власної “конфесійної” групи (церква або громада як соціокогнітивний елемент) й усвідомлення себе її членом та оцінка якостей церков, власної території, їх значущості в національній, локальній і світовій системі координат (організаційний елемент). Релігійна ідентичність посилюється, як правило, унаслідок кризи інших ідентичностей, насамперед національної, і значною мірою відображає відцентрові периферійні відносини у межах держав чи регіонів, що сформувалися історично. Релігійна ідентичність спирається на єдність культури та її елементів – цінностей, символів, міфів та традицій, часто кодифікованих в обрядах і ритуалах. Світові релігії прагнуть переступити етнічні кордони, однак більшість релігійних спільнот збігаються з межами етнічних груп. Ідентичність, що сформувалася на основі релігійних цінностей, як вираження світовідчуття людини постає втіленням певних надій і сподівань, які не здійснилися у світі реальних суспільних відносин, зокрема ідеалів суспільного устрою і соціальної справедливості.

Релігійна ідентичність є одним із способів духовної орієнтації в сучасному світі, важливим чинником загальноукраїнського соціокультурного та етнонаціонального процесу. Релігійні доктрини найчастіше використовуються політичними елітами як могутній засіб впливу на свідомість і поведінку широких мас населення. Релігія і на початку ХХІ ст. є дієвим знаряддям соціальної і культурної мобілізації в політиці [9, 54–56].] Кожна релігійна течія – це організаційна структура, яка має певний порядок. Більшість Церков мають державну реєстрацію. Але якщо вивчити дані Державного департаменту у справах національностей та релігій, що відображає “Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р.” [6], то побачимо достатньо розгалужену структуру церков та громад. Міжконфесійність, що існує в Україні, є цінним духовним ресурсом, що дає змогу спільними зусиллями охопити якомога більше напрямів соціального служіння нашому суспільству. Водночас зростає активність релігійних організацій та збільшується кількість релігійних конфліктів. Такі релігійні організації мають за мету: по-перше, прагнення поширювати свій вплив, а по-друге, вигідністю співпраці з політичними силами. З іншого боку, політичні структури, підтримуючи релігійні організації, намагаються отримати прихильність населення, так би мовити, “довіру” до своєї політичної діяльності.

Завдання дослідження релігійної ідентичності за умов трансформації українського суспільства, цивілізаційних зрушень та телеологічної рецепції, на нашу думку, має ґрунтуватися на організаційної теорії Н. Лумана. У сучасному

релігієзнавстві ця теорія є одним із найважливіших напрямів. Таке об'єднання різних на перший погляд питань постане реально, мабуть, лише тоді, коли буде знайдено певну групу показників, які дають можливість визначити напрями діяльності щодо формування політичної нації і встановлять кінцеву мету вжитих заходів. Загальне визначення кінцевої мети заходів, що вживаються, як прагнення релігії і політики до формування найбільш сприятливих умов для розвитку політичної нації в Україні, дає змогу об'єднати різні аспекти цієї проблеми та пов'язати їх у рамках єдиної програми дій.

Н. Луман не тільки запропонував новий зручний інструментарій для аналізу церкви, він також вказує на ключові проблеми функціонування релігійних громади як підсистем у сучасному суспільстві (у тому числі вказав на неузгодженість теології, церкви та діаконії). Очевидно, усе це і спрямовує дослідницький інтерес до проблеми нових контурів ідентифікації релігій у конфесійному полі України.

Визначення сенсу церкви як організації та її місця в сучасному етнонаціональному процесі суспільства є важливішим чинником формування політичної нації. Кожна організація характеризується наявністю таких структуроутворювальних ознак. 1. Програми (мова йде про цілі й вияв критеріїв для вибору програмних засобів або умов, які зумовлюють певні дії щодо формування політичної нації). 2. Персонал (тут є важливим рівень окремих учасників, які, посідаючи своє місце в організації, в той же час володіють певними здібностями до пізнання, аналізу, абстрагування, впливу на групову орієнтацію, соціальну мобілізацію до формування політичної нації). 3. Організації (тобто обмеження можливостей комунікації, які можуть виражатися у формі розподілу влади і компетенцій або у формі комунікативних мереж) [19, 278]. Так, членство в церкві має розглядатися як форма прийняття євангельської звістки, а також програми церкви, її структури і персоналу.

Можливість сучасних церков виступати в ролі організацій етнонаціонального процесу має обґрунтування через функції релігії в суспільстві (у нашому разі – формування політичної нації) виходячи із загальної теорії соціальних систем. Основними положеннями цієї теорії є: 1) релігія – це одна із соціальних підсистем, поряд з такими підсистемами, як правова система, виховання, політика; 2) кожна підсистема виконує певну функцію по відношенню до всієї системи в цілому; 3) функція релігії полягає в тому, щоб трансформувати всю комплексність (складність) невизначеного у визначене [20, 20.]; 4) релігія перетворює складність і різноманіття навколошнього світу та доносить їх в процесі комунікації до соціальної системи у вигляді специфічного релігійного коду – іманентне/трансцендентне; 5) роль підсистем та їх структура не залишаються незмінними й в процесі розвитку (еволюції) ускладнюються як відносини всередині підсистем, так і відносини в суспільній системі в цілому; 6) релігія поступово втрачає монополію на функцію перетворення невизначеного в певній доступній для всієї системи форм;

7) релігійний код, який використовують різні церкви для реалізації своєї функції в суспільстві, перестає бути зрозумілим сучасному функціонально диференційованому суспільству; 8) наслідком еволюції підсистем є виникнення організацій та розвиток їх взаємодії (інтеракції).

Ускладнення суспільства в цілому змушує церкви поступово перетворюватися в організацію. Релігійна підсистема вступає в системні відносини трьох типів: відносини з усією системою в цілому (функція); відносини з іншими підсистемами (послуги); відносини до самої церкви (рефлексія). У сучасному суспільстві функція в релігійній системі реалізується церквою, відносини з іншими підсистемами підтримуються через дияконію, а саморефлексія здійснюється через теологію (догматику). Як слухно підкреслює Н. Луман: “Церква не зводиться до організації, однак вона може змінюватися в напрямі організації” [19, 278].

Для успішного функціонування релігійної організації в умовах функціонально диференційованого суспільства важлива взаємна варіативність членства і структури. Для релігійної підсистеми це означає важливість наявності догматичної підстави у вибудуванні організаційних відносин церкви стосовно розбудови “національної держави” та формування “політичної нації”. Саме догматика має відповідати на виклики етнонаціонального процесу суспільства і коригувати структуру релігійної організації.

Однак існуючі організаційні рішення щодо членства в церкві втрачають свою релігійну інтерпретацію. Теологія як керуючий механізм церкви насправді погано співвідноситься з церковною організацією. Так, можливість покинути ту чи іншу релігійну громаду (церкву) гарантується на законодавчому рівні і є предметом політичних дискусій. Рішення про членство виходять за рамки догматичних постанов. Питання про суспільну функцію релігії сьогодні звужується до питання про теологічно-догматичне регулювання церковно-релігійної системи і в кінцевому підсумку розмірковує на програму дій церковного управління. Тільки з виробленням такої програми церква має відповідати суспільним змінам і оцінювати придатність своєї роботи, у тому числі щодо розбудови “національної держави” та формування “політичної нації”.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, потрібно визнати, що посилення організаційного планування в тому чи іншому напрямі веде до посилення внутрішньоцерковної системної диференціації. Ставить необхідним мотиваційний поворот від типу ієрархічної релігійної громади, у якій усі об'єднані загальною установкою щодо релігійних вчинків і переживань. Саме тому одні очолюють, а інші підкоряються більш інтеракціоністським моделям, де передбачається взаємодоповнівальність, проте не ідентичність переживань і вчинків членів організації.

Підводячи підсумки огляду понятійного апарату і ключових ідей організаційної теорії релігії можна констатувати, що місце та роль церкви в

сучасному етнонаціональному процесі суспільств набула статусу важливої, навіть провідної соціально-політичної проблеми. Ця тематика міцно й плідно увійшла в сучасні теологічні й релігієзнавські роботи [11; 14; 18]. В організаційному підході виявився великий потенціал, що стимулює теологів і науковців до пошуку нових шляхів та підходів до аналізу церкви та розробки механізмів її оновлення. Також він має стати важливим стимулом для саморефлексії церкви як організації в конфесійному просторі сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білінський А. Народ, нація, держава / А. Білінський // Віче. – 2008. – № 9. – С. 74–90.
2. Гекманн Ф. Народ, нация, этническая группа и этнические меньшинства: к некоторым основным категориям этничности / Ф. Гекманн // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы. – Київ : Наук. думка, 1990. – Вып. 19. – 172 с.
3. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2005. – 1108 с.
4. Дзюба І. Україна в пошуках нової ідентичності: статті, виступи, інтерв'ю, памфлети / І. Дзюба. – Київ : Вид-во “Україна”, 2006. – 848 с.
5. Євтух В.Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: навч. посіб. / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, Л.О. Аза. – Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 79 с.
6. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р." [Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129>. – Назва з екрана]
7. История политических и правовых учений / под ред. Лейста О.Э. – М. : Зерцало, 2006. – 568 с.
8. Карлова В. В. Державотворчий потенціал національної самосвідомості: монографія / В. В. Карлова. – Київ : НАДУ, 2012. – 396 с.
9. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М. А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
10. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Л. Костенко. – Львів. – Видавництво : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 51 с.
11. Крейчі Я. Етнічні та політичні нації в Європі / Я. Крейчі, В. Велімський // Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – Київ. : Смолоскип, 2006. – С. 308–311.
12. Куць О. М. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах / О. М. Куць, М. П. Мадін. – Харків : ППВ “Новое слово”. – 318 с.
13. Лейбниц Г. В. Введение термина и понятия «функция» / Г.В. Лейбниц // Избранные отрывки из математических сочинений Лейбница (перевод и

редакция А. П. Юшкевича) // Успехи мат. наук. – 1948. – т. 3, в. 1 (23). – С. 165–204.

14. МакГрат Алистер Богословская мысль Реформации / Алистер МакГрат. – Одесса: ОБШ «Богомыслie», 1994. – 316 с.

15. Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2000. – 872 с.

16. Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О. Н. Саган. – Київ : Світ Знань, 2004. – 912 с.

17. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт / з англ. пер. Петро Таращук / Е. Сміт. – Київ : Основи, 1994. – 224 с.

18. Фрэзер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрэзер. – М. : Политиздат, 1983. – 703 с.

19. Luhmann N. Die Organisierbarkeit von Religion und Kirchen // Religion im Umbruch / J. Wössner, Hrsg. Stuttgart, 1972. – S. 245–285.

20. Luhmann N. Funktion der Religion. Frankfurt am Main, 1977. – 323 s.l

РЕЗЮМЕ

Е.Г. Бортникова. Вопросы совершенствования понятийно-категориального аппарата проблематики организации религиозного и политического взаимодействия в этнонациональной процессе.

В статье уточнен статус и содержание понятий "нация", "этнос", "национальное государство", "государство-нация", "политическая нация", "етнонационализация политики", "етнонационализация религии" в контексте взаимодействия религии и в этнонациональной процессе. Установлена взаимосвязь и иерархия указанных понятий, которые должны стать главными структурно-функциональными факторами формирования политической нации в Украине.

Ключевые слова: религия, политика, нация, этнос, национальное государство, политическая нация, етнонационализация политики, етнонационализация религии.

SUMMARY

O.H. Bortnikova. The question of improvement of the conceptual-categorical apparatus concerns of the problems of organization of the religious and political interaction in the of ethno-national process.

The article clarified the status and content of the concepts of "nation", "ethnicity", "nation-state", "state-nation", "political nation", "ethnonationalization of policy", "ethnonationalization of religion" in the context of the interaction of religion and policy in the ethno-national process. The relationship and hierarchy of these concepts, which should be the main structural-functional factors of the formation of political nation in Ukraine is established.

Key words: religion, politics, nation, ethnوس, national state, political nation, ethnonationalization policy, ethnonationalization religion.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАПИТИ СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ

У статті розглядаються теоретико-методологічні запити створення інноваційних освітніх кластерів. Особливий акцент у статті автором приділено аналізові високої концентрації в регіоні незалежних, інноваційно-активних, конкурентоспроможних підприємств і організацій, що демонструють кластерну ініціативу і прагнуть використовувати у своїй діяльності конкурентні переваги багатогалузевої інтеграції, які провокують створення синергетичного ефекту, створення високорозвинених каналів бізнес-комунікацій та вдосконалення загальної інфраструктури. Автор констатує, що перехід до інноваційної економіки, змінюючи заздалегідь сформовану структуру занятості населення, супроводжується скороченням неефективних робочих місць, перерозподілом трудящих за видами економічної діяльності, виникненням нових напрямків зайнятості.

Ключові слова: філософія освіти, інноваційна освіта, кластер, кластеризація, інноваційний освітній кластер, регіональний кластер, промисловий кластер.

На сучасному етапі, в умовах глобалізації економічних процесів для завоювання та утримання конкурентних переваг, а також для подолання криз провідним системам життєдіяльності суспільства необхідна постійна орієнтація на інновації. Виробничі інновації, тобто удосконалення в галузях техніки, технології, організації виробництва і створюваної продукції повинні бути невід'ємною частиною виробничо-господарської діяльності будь-яких економічних систем, які піклуються про свої успіхи.

Відмітимо, що особливістю інноваційної діяльності є те, що процеси створення інноваційних рішень починаються задовго до їх появи на виробництві. Крім того, у підготовці та реалізації інновацій, особливо великомасштабних, необхідна участь багатьох (іноді десятків і сотень) організацій та підприємств, що виконують безліч різноманітних робіт і послуг – дослідження, розробки, дослідно-експериментальні роботи, сертифікація, виготовлення комплектуючих виробів, обладнання, навчання персоналу та інші. Без координації та узгодження їх діяльності за часом, за ресурсами і по суті (техніко-економічними характеристиками результатів, проміжних продуктів) неможливо створити скільки-небудь значну інновацію.

На початку ХХІ століття на регіональному рівні господарювання широке поширення набула така форма економічної взаємодії як **кластеризація**.

Слід зазначити, що в даний час не існує однозначного, строгоГО визначення кластера. Можна виділити три найбільш широко відомих визначення кластера:

- 1) кластер – це регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів (технологічна спорідненість, наприклад, біотехнологічний кластер), зазвичай прив'язані до тих чи інших установ індустрії знань (науково-дослідних інститутів, університетів).
- 2) кластери – це вертикальні виробничі ланцюжки: досить вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера (наприклад, ланцюжок «постачальник-складальник-збутовик-клієнт»). У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм (фокусні кластери).
- 3) кластери – це галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації (наприклад, хімічний кластер), або сукупність секторів на ще більш високому рівні агрегації (наприклад, агропромисловий кластер). Зазвичай їх називають метакластер з різко несхожими масштабами, починаючи від просто місцевих до справді глобальних [1, 67–68].

Аналізуючи всі відомі визначення кластера, можна виділити дві фундаментальні характеристики цього поняття. По-перше, інституції в кластері повинні бути пов'язані деяким способом. Зв'язки є і вертикальними (ланцюги покупок і продажів), і горизонтальними (додаткові вироби і послуги, використання подібних спеціалізованих витрат, технологій або інститутів, та інші зв'язки). Крім того, більшість цих зв'язків втягають соціальні відносини або мережі, які виробляють вигоди для задіяних фірм. По-друге, кластери географічно близькі групи взаємопов'язаних інституцій. Спільне розташування підприємств сприяє формуванню і збільшенню переваг, які створюють вартість, що є результатом мережі взаємодії між інституціями.

Виділяють дві основні категорії кластерів, сформовані за просторовим та функціональним показником. Коли проводиться відмінність між кластерами, функціонально пов'язані системи, які менш обмежені строго визначеними регіонами, зазвичай належать до промислових (галузевих) кластерів. Просторові угрупування подібних і пов'язаних фірм і галузей належать до регіональних (територіальних) кластерів.

Промисловий кластер – це географічно локалізована сукупність інноваційно активних суб'єктів економічної діяльності з вмотивованими і сталими коопераційними відносинами, утворюють безперервну синергетичну сукупність елементів отримання, освоєння у виробництві, промислового випуску та реалізації ринкового продукту в окремому галузевому сегменті. Промисловий кластер, як правило, просторово не прив'язаний до якої-небудь урбанізованої області. На противагу регіональному кластеру, він володіє тенденцією мати більш широкі кордони, можливо охоплюючи весь регіон чи країну.

Регіональний кластер – це просторова агломерація подібної і пов'язаної економічної діяльності, що формує основу місцевого середовища, яке сприяє передачі знання і стимулює різні форми навчання та адаптації. Такі кластери, зазвичай, складаються з малих і середніх підприємств, і центральний елемент їх успіху зосереджений в силах соціального капіталу та географічної близькості [14, 74].

Передумовами до формування різного роду кластерів впродовж останніх років стали:

- світовий досвід ефективного функціонування подібних утворень;
- необхідність інтеграційного об'єднання учасників регіональної економіки, що відчувають дефіцит різних ресурсів;
- висока концентрація в регіоні незалежних, інноваційно-активних, конкурентоспроможних підприємств і організацій, що демонструють кластерну ініціативу і прагнуть використовувати у своїй діяльності конкурентні переваги багатогалузевої інтеграції, які провокують створення синергетичного ефекту, створення високорозвинених каналів бізнес-комунікацій та вдосконалення загальної інфраструктури [13, 141].

З одного боку, найбільш сприятливі для стейкхолдерів наслідки створення науково-виробничих кластерів полягають у збільшенні продуктивності праці та підвищенні ефективності виробництва внаслідок полегшення доступу до ресурсів, інформації та технологій; стимулюванні генерації нових знань; полегшенні комерціалізації інновацій.

З іншого боку, відповідно до вищесказаного об'єднання бізнес-одиниць, науково-дослідних та освітніх установ, а також інших організацій в кластери є найбільш досконалою формою економічної взаємодії суб'єктів сучасної регіональної економіки, що актуалізує значимість досліджень в цьому напрямку.

Перехід до інноваційної економіки, змінюючи заздалегідь сформовану структуру зайнятості населення, супроводжується скороченням неефективних робочих місць, перерозподілом трудящих за видами економічної діяльності, виникненням нових напрямків зайнятості [8, 63].

У зв'язку з цим істотно підвищується відповідальність системи освіти за формування кваліфікованих кадрів, яких потребує економіка, що має інноваційний розвиток. Для того щоб система освіти могла враховувати та передбачати мінливі вимоги до кваліфікованих кадрів вона повинна від «наздоганяючого» характеру навчання перейти до випереджаючого.

Усе вище сказане обумовлює необхідність вдосконалення управління освітою в цілому і вищою освітою зокрема. Сьогодні обсяги підготовки фахівців і перелік спеціальностей плануються без урахувань змін, які відбуваються на ринку праці нашої країни. Вищі навчальні заклади продовжують готовувати фахівців за традиційною номенклатурою спеціальностей, яка в недостатній мірі

відповідає вимогам інноваційно-орієнтованої економіки, отже, випускники отримують незатребувані спеціальності [12, 43].

На сьогодні регіони починають розглядатися не тільки як суб'єкти національної економіки держави (в умовах процесів децентралізації), але і як самостійні учасники світових конкурентних процесів. Відмітимо, що ключову роль у процесі реалізації конкурентних переваг регіону набуває їх інноваційний потенціал, що являє собою сучасний фундамент для економіки, заснованої на використанні досягнень науково-технічного прогресу та освіти. Дослідження процесів, що відбуваються в економіці на регіональному рівні, дозволяє вибудовувати єдину трудову, освітню та соціальну політику регіону, спрямовану на підвищення якості його трудового потенціалу [7, 73].

При цьому, слід зазначити, що регіональна інноваційна політика повинна бути спрямована на формування регіональних інноваційних освітніх кластерів як основи інноваційної освітньої системи регіону, оскільки в них складаються найкращі умови для інноваційного процесу. Особливий інтерес представляють регіони з високим науковим та освітнім потенціалом (як правило, до них можна віднести наукові містечка, академмістечка, науково-дослідні інститути, технопарки, освітні конгломерати та інші території з високим науковим потенціалом), оскільки в них накопичено істотний запас розробок, готових до комерціалізації. Саме на базі таких територій необхідно розвивати регіональні інноваційні освітні кластери [6, 25–27].

Під регіональним інноваційним кластером слід розуміти групу географічно сусідніх взаємопов'язаних інституцій і пов'язаних з ними організацій, що діють у сфері створення та впровадження інновацій, безвідносно технологічної спеціалізації, взаємодоповнюють один одного і сприяють розвитку як кожного елемента кластера, так і інноваційного потенціалу регіону в цілому. При цьому продуктом інноваційного кластеру є інновації. Таким чином, інноваційний кластер можна віднести до типу кластерів, заснованих на компетенції, тобто компетенції створювати інновації і комерціалізувати їх. Це докорінно відрізняє його від інших видів кластерів [5, 52].

Слід сказати, що розвиток інноваційних систем регіонів з високим науковим потенціалом потребує вирішення низки наукових проблем: адаптація моделі формування регіональної інноваційної системи на основі принципів кластерного розвитку для регіонів з високим науковим потенціалом. Ця проблема обумовлена протиріччями між можливостями, які дає кластерна організація інноваційної системи, і труднощами, які виникають при впровадженні даного підходу. Крім того, проблема ускладнюється відсутністю ясної методики оцінки ефективності регіональної інноваційної системи і неможливістю керувати коопераційними процесами адміністративними методами [3, 127].

Концептуальну модель інноваційної системи регіону з високим науковим потенціалом можна представити таким чином. Ядро інноваційного кластеру формують дослідницький центр (ВНЗ) і спільнота малих інноваційних інституцій. При цьому, великий дослідницький і науковий центр грають роль «хаба» між локальною спільнотою і зовнішнім оточенням, і, тим самим, підвищують якість надходжень в кластер знань і сприяють рефлексивності процесу створення інновацій. Малі інноваційні інституції створюють необхідні умови для інновацій: вони накопичують знання (в тому числі неявні), відтворюють і впроваджують знання, діляться знаннями з іншими агентами, в якості соціального агента формують необхідні соціокультурні установки, норми і цінності (довіру, співпрацю і т.п.). Ядро інноваційної системи оточують інститути підтримуючої інфраструктури. Запропонована модель регіонального інноваційного кластеру дозволяє проаналізувати поточний стан інноваційної системи регіону [10, 76].

Сам інноваційний кластер проходить у своєму розвитку наступні стадії:

- **ініціація** створення регіонального інноваційного кластера: визначення проблеми; усвідомлення потреби в кооперації;
- **формування** кластера: розвиток початкових спільних проектів; безперервна групова взаємодія;
- **зрілість** кластера: формалізація спільних дій;
- **трансформація** регіонального інноваційного кластеру [2, 224].

Можемо запропонувати алгоритм формування інноваційного кластеру в регіоні з високим науковим потенціалом:

- перший етап – визначення меж протокластера, виявлення основних потенційних учасників кластера;
- другий етап – аналіз ланцюжків поставок, проведення дослідження соціальної взаємодії, проведення SWOT-аналізу кластера;
- третій етап – формування робочої групи, визначення лідера та адміністратора кластерного розвитку [11, 17].

Даний алгоритм дозволяє визначити напрямки розвитку кластера, можливості та загрози розвитку, сформувати робочу групу. Дослідження соціальної взаємодії дозволяє забезпечити залученість та активну участь усіх зацікавлених осіб у процесі формування та розвитку кластера.

Методологія формування та розвитку регіонального інноваційного кластера являє собою сукупність методів, методик та інструментів, які є базою для прийняття управлінських рішень, спрямованих на ефективне функціонування інноваційного потенціалу регіону. Змістовне трактування методології формування та розвитку регіонального інноваційного освітнього кластера полягає в наступному:

- формування і розвиток науково-виробничих кластерів відбувається відповідно до актуальних для цілей регіонального розвитку законів (закон розвитку товарного виробництва; закон спеціалізації і кооперації);

закон саморегулювання відносин; закон динаміки соціально-економічної активності; закон розвитку споживчого товариства; закон соціальних та економічних переміщень; закон синергії; закон самозбереження; закон онтогенезу);

- поряд із законами, методологія формування та розвитку регіональних інноваційних освітніх кластерів включає специфічні закономірності (відповідність соціально-економічного розвитку формам власності на засоби виробництва; співвідносність керуючої і керованої систем; зміна функцій підприємницької діяльності; скорочення числа ступенів управління; поширеність контролю);
- керівними правилами формування та розвитку інноваційних освітніх кластерів є особливі принципи, що враховують специфіку мережування регіональної економіки у формі кластерів (взаємозалежність і взаємодоповнюваність учасників кластера; орієнтація на власні ресурси; прагнення інститутцій-учасників підвищити власну конкурентоспроможність за допомогою членства в кластері; географічна близькість і регіональна єдність учасників кластера; різнопалузева приналежність, відсутність чіткої спеціалізації кластера; виявлення і формування конкурентних переваг регіону; підвищення якості та ефективності управління економікою регіону);
- свою реалізацію методологія формування та розвитку регіональних інноваційних освітніх кластерів знаходить через комплекс методичних підходів і положень, що включають в себе:
 - ✓ методи формування і розвитку інноваційних освітніх кластерів (метод інтеграції кластерного підходу в регіональну освітню (інноваційну) політику; підхід до організації державного регулювання, формування і розвитку науково-виробничих кластерів);
 - ✓ методики формування та розвитку регіональних інноваційних освітніх кластерів (методика оцінки ефективності функціонування науково-освітнього кластера; методика виявлення перспективних напрямків розвитку науково-виробничого кластера);
 - ✓ інструментарій формування та розвитку науково-виробничих кластерів (механізм формування та розвитку науково-виробничих кластерів; імітаційне моделювання формування та розвитку науково-виробничих кластерів; програма стратегічного розвитку науково-виробничих кластерів);
 - ✓ процедуру мотивованої участі в діяльності освітнього кластеру на базі провідної інституції (вища школа, науково-дослідницький інститут тощо).
- механізм формування та розвитку регіональних інноваційних освітніх кластерів в регіоні являє собою сукупність взаємопов'язаних заходів, спрямованих на організаційне вдосконалення та ресурсне забезпечення

науково-виробничого кластера, здійснюваних в особливій послідовності, обумовлених типом моделі (адміністративної, ліберальної, командної), що описує поведінку агентів, які проявляють кластерну ініціативу [9, 44–52].

Особлива економічна роль у даному процесі належить регіональним інноваційним освітнім кластерам, оскільки вони виступають постачальниками висококваліфікованої робочої сили та інтелектуального продукту, які є, в свою чергу, головними чинниками створення високотехнологічної та інноваційної продукції. Разом з іншими сферами соціально-економічної, культурно-громадської і природно-кліматичної сфер регіонального простору інноваційні освітні кластери формують конкурентні переваги, які залучають внутрішні і зовнішні резерви людського капіталу. У цьому ключі освітній кластер слід розглядати як сукупність освітніх установ і закладів різного рівня і профілю підготовки, взаємопов'язаних між собою і з профільними інституціями, що забезпечують ефективний розвиток людського капіталу та якісну реалізацію трудового потенціалу регіону.

У сукупності з науковими та інноваційними структурами освітні кластери в значній мірі забезпечують і реалізацію інтелектуального потенціалу регіону, що є основним чинником підвищення показників ефективності освітньої системи в рамках регіонального господарства, що виробляють освітні послуги та науково-технічні продукти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в умовах інформатизації та глобалізації економіки: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 16-17 квіт. 2013 р., м. Івано-Франківськ / Івано-Франків. облдержадмін., ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника"; [редкол.: Загороднюк А. В. та ін.].— Т.: Крок, 2013.— 347 с.
2. Бахвалова З.А. Информационное моделирование и инструментальная поддержка взаимодействия субъектов образовательного кластера / З.А. Бахвалова // Вычислительные технологии.— Т. 13, Ч. 1.— 2014.— С. 221–27.
3. Борликов Г.М., Манцаев Н.Г. Региональные университеты в период модернизации системы профессионального образования / Г.М. Борликов, Н.Г. Манцаев // Миссия регионального университета в формировании культурно-образовательного пространства: Материалы Междунар. научн.-практ. конф. (2010; Элиста) – Элиста: Изд-во КалмГУ, 2011. – С. 125–128.
4. Гутман Г.В. Формирование кластеров как условие повышения конкурентоспособности региона / Г.В. Гутман, О.П. Звягинцева, А.А. Мироедов // Регион в решении задач социального государства. М.: Финансы и статистика, 2015. С. 106–125.

5. Журавлева М.В. Профессиональная подготовка кадров на основе кластерного подхода / М.В. Журавлева // Alma mater. Вестник высшей школы. – № 2. – 2014. – С. 50–55.
6. Інноваційні і правові засади розвитку економіки і підвищення добробуту в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 29-30 листоп. 2012 р., м. Івано-Франківськ / [редкол.: Бервено С.М. та ін.] . – Т.: Крок, 2012. – 136 с.
7. Корнейченко Н.В. Конкурентоспособность будущего специалиста в условиях рынка труда / Н.В. Корнейченко // Высшее образование сегодня. – №10. – 2008. – С. 72–74.
8. Красикова Т. Ю. Формирование и развитие образовательного кластера как часть механизма интеграции вузовской науки в инновационную национальную систему / Т.Ю. Красикова // Экономика, управление, финансы: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2014 г.).– Пермь: Меркурий, 2014. – С. 61–64.
9. Кластеры и новая парадигма управления: [сборник материалов круглого стола в Институте проблем управления РАН, 1 октября 2012 г.] / [под ред. Л.Г. Голубковой]. – Москва: Сам полиграфист, 2012. – 131 с.
- 10.Лапыгин Ю.Н. Организация производственного взаимодействия на основе реализации кластерных принципов / Ю.Н. Лапыгин, Д.А. Корчажкина // Экономика региона. – 2015. – № 3. – С. 74–77.
- 11.Ларина Н.И. Кластеризация как путь повышения международной конкурентоспособности страны и регионов / Н.И. Ларина, А.И. Макаев // ЭКО. Экономика и организация промышленного производства.– 2013.– № 10.– С. 3–26.
- 12.Новиков Д.А. Модели и механизмы управления развитием региональных образовательных систем (концептуальные положения) / Д.А. Новиков.– М.: ИЛУ РАН, 2013. – 83 с.
- 13.Стратегія і тактика вітчизняної науки в побудові інформаційного суспільства: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 17-18 жовт. 2013 р. / Міжнар. інновац. кластер "Конкурентоспроможність" [редкол.: Бойчук А.А. та ін.]. – Хмельницький: Край, 2013.– 252 с.
14. Becker, Gary S. Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education. N.Y., 2009. – 148 р.

РЕЗЮМЕ

С.С. Денежников. Теоретико-методологические вопросы создания инновационных образовательных кластеров.

В статье рассматриваются теоретико-методологические запросы создания инновационных образовательных кластеров. Особенный акцент в статье автором уделено анализу высокой концентрации в регионе

независимых, инновационно-активных, конкурентоспособных предприятий и организаций, которые демонстрируют кластерную инициативу и стремятся использовать в своей деятельности конкурентные преимущества многоотраслевой интеграции, которые провоцируют создание синергического эффекта, создания высокоразвитых каналов бизнес-коммуникаций и совершенствования общей инфраструктуры. Автор констатирует, что переход к инновационной экономике, изменяя загодя сформированную структуру занятости населения, сопровождается сокращением неэффективных рабочих мест, перераспределением трудящихся за видами экономической деятельности, возникновением новых направлений занятости.

Ключевые слова: философия образования, инновационное образование, кластер, кластеризация, инновационный образовательный кластер, региональный кластер, промышленный кластер.

SUMMARY

S.S. Dieniezhnikov. Theoretical and Methodological Questions of Innovative Educational Clusters Creation.

The theoretical and methodological questions of creation of innovative educational clusters are examined in the article. The author makes an emphasis on the analysis of high concentration of independent, innovative-active, competitive enterprises and organization that demonstrate cluster initiative in the region. These entities aim to use to their advantage the competitive edges of the diversified integration which provoke creation of synergetic effect, creation of highly developed channels of business-communications and enhancement of general infrastructure. The author establishes that transition to innovative economy, changing the structure of population's employment, is accompanied by reduction of uneffective workplaces, by redistribution of workers according to the types of economic activity, by originating of new directions of employment.

The special economic role in this process is fixed on regional innovative educational clusters, as they come forward as suppliers of highly skilled labour force and intellectual product that in turn become the creators of hi-tech and innovative products. Together with other spheres of socio-economic, cultural and populative, natural and climatic spheres of regional space innovative educational clusters form competitive edge that attracts internal and external reserves of human capital. In this context an educational cluster should be viewed as a total of educational establishments and establishments of different level and specialization that are interconnected and have strong institutes, which provide effective development of human capital and quality realization of region's labour potential.

Along with scientific and innovative structures educational clusters allow for realization of intellectual potential of the region which is the basic factor of increase of indexes of efficiency of the educational system within the framework of regional

economy, that provide educational services as well as scientific and technical products.

Keywords: philosophy of education, innovative education, cluster, clusterization, innovative educational cluster, regional cluster, industrial cluster.

УДК 141

P.I. Олексенко

Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ

У статті автором розглядається становлення духовно-циннісних якостей майбутніх підприємців, та висвітлюється у стислій формі значення та роль релігійної освіти, доречність та особливе значення викладання у школі та ВНЗ дисциплін, які у майбутньому будуть формувати духовно-циннісні якості майбутніх підприємців, що сприятиме формуванню у підростаючого покоління любові, віри, доброти та поваги до національних традицій, своєї мови, тих цінностей, які людство створювало протягом багатьох років.

Розкрито проблему формування духовно-циннісних якостей у майбутнього підприємця.

Ключові слова: цінність, підприємець, релігія, віра, духовність, мораль.

Актуальність. У 21 столітті, у час ери інформаційного суспільства, постає питання освіченості підприємців нового часу, їх морально-етичних якостей у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання, чесність та порядність.

Проблема розвитку духовно-циннісних якостей особистості є досить актуальною сьогодні, коли соціально-економічний і політичний стан країни зумовлює деструктивні процеси в молодіжному середовищі, які призводять до духовної деградації та знецінення споконвічних норм моралі. Молоді люди, скеровані задоволенням лише власних егоїстичних потреб, шукають самореалізації, ігноруючи духовність та моральність як найважливіші соціально значущі регулятори суспільного буття.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Природу релігійних знань описують у своїх дослідженнях багато вчених, зокрема велику цінність становлять праці: Вебера М., Єленського В., Троїцької О., Кирилюка Ф., Романенко О., Мороза О. та ін.

Мета статті полягає у визначенні цілей, завдань, змісту, етапів і функцій виховання у становленні духовно-ціннісних якостей майбутніх підприємців, окреслено нові тенденції в теорії та практиці виховання майбутньої молоді в Україні відповідно до сучасних вимог суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблема духовно-ціннісної якості підготовки майбутнього підприємця на сьогодні є актуальною. Зумовлена вона тим, що більшість ВНЗ готуючи фахівців до професійної діяльності, мають собі за мету бачити своїх учнів конкурентоспроможними на ринку праці.

Але, як би воно не звучало гірко, не вся молодь яка вчилася за свою спеціальністю на підприємців, виправдовують сподівання педагогів та своїх наставників. Переважна більшість учнів шкіл та студентів ВНЗ вже мають певні вади (у моральному, культурному та духовному розвитку), котрі впливають на професійно-якісний показник майбутнього підприємця. Це свідчить про те, що у навчальних закладах застаріли методи, прийоми, принципи виховання.

В нашій країні менш за все приділяється увага питанням гуманності та духовності в бізнесі. Проблеми прибутку, сплати податків, розширення сфери свого бізнесу забирають у бізнесменів багато часу, а на милосердя, меценатство не залишається ні часу, ні коштів. Якщо духовність стає стрижнем особистості підприємця, вона міститься у його свідомості та самосвідомості, відзеркалює найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколошньої дійсності, до себе самого. Але, на жаль, сьогодні ми маємо багато прикладів, коли в погоні за наживою, грошима люди стають духовно бідними, егоїстичними, проявляють агресивність, неповагу до суспільства, інших людей.

Зазначена проблема турбувала багатьох відомих науковців, філософів, педагогів, психологів, які зробили значний внесок в розробку проблем духовно-морального виховання молоді. Питанням виховання духовності особистості великого значення надавали відомі українські педагоги (Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, В.О. Сухомлинський), вітчизняні вчені духовну культуру розглядають як процес гуманізації природи та суспільства, самої людини, та як сутність духовного розвитку, особливості організації духовного виховання особистості (І. Бех, І. Зязюн, О. Сухомлинська, О. Виговська, О. Олексюк, Г. Шевченко, М. Євтух та ін.), у працях філософського спрямування, духовність як сферу осмислення дійсності, в яких достатньо повно розроблено питання цінностей моралі і культури (М. Бахтін, П. Юркевич, В. Андрушченко, В.М. Баранівський, Л. Буєва, Л. Губерський, В. Кремень, А. Комарова, Б.Кримський, С. Пролеєв.), професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя (І. Бех, С. Яремчук), естетичне в духовному житті сучасного студента (Н. Богданова). З огляду на наукові праці невирішеним питанням залишається проблема формування духовно-ціннісних якостей та їх вплив на підготовку майбутнього підприємця.

Релігія завжди була своєрідною духовно-моральною опорою суспільства, за допомогою якої зберігалися й передавалися від покоління до покоління моральні норми і принципи, традиції, звичаї і обряди, національні святині. Релігія давала і продовжує давати відповіді на одвічні питання внутрішнього стану людини, найпотаємніші сторони її буття. Вона дбає про людські душі так, як цього не може зробити жодна світська інституція. Без релігійної свідомості ніколи не утворяться принципи і норми громадянського суспільства і сучасного підприємництва в Україні [6, 31–41].

Дуже сумно, що в наш час, коли техніка йде вперед людини, люди приділяють мало уваги духовності та гуманності в бізнесі. Сьогодення не дає нам можливості на здійснення благодійності та милосердя, тому що всі кошти відбирають податки, не зважаючи малий чи великий цей бізнес.

Всі ми знаємо, що головний стрижень для особистості підприємця є духовність. Саме духовність міститься у свідомості та самосвідомості підприємця. Духовність відображає найбільш актуальні інтереси, проблеми, погляди, характеризує людину навколошньому середовищу.

Але, на жаль, можна надати багато прикладів, коли не зважаючи на гроші та багатство, люди потрапляють у «світ» агресії, егоїзму, невихованості, жорстокості, байдужості, неповаги до суспільства та навколошнього середовища.

Утилітарно-прагматичні цінності ніяк не переважають духовних цінностей, тому що розвиток гуманної, вільної і відповідальної особистості підприємця безпосередньо пов'язаний з ним. Всім нам відомо, що саме духовність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі, зосередженість на моральній культурі людства.

Духовність – це втілення у світоглядних орієнтаціях людини сподівань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість її особистісних потреб, переживань і зумовлює настанову на відповідний життєвий вибір [5, 58–59].

Духовна сфера зрілої особистості підприємця включає в себе широкий спектр цінностей і ціннісних орієнтацій, а саме: утвердження у між людських стосунках гуманних проявів: доброти, справедливості, толерантності, широті, сумлінності, власної гідності, взаємоповаги; ставлення до праці не лише як засобу забезпечення матеріального достатку, а й усвідомлення благотворного впливу праці на людину, на розвиток її здібностей, волі, характеру – як невичерпного джерела натхнення, і радошів творити, творчих злетів, як можливості працею дарувати щастя собі, рідним, близьким і незнайомим, Батьківщині. Через доброту і справедливість, порядність і освіченість формуються такі ціннісні якості особистості як патріотизм і готовність до самопожертви, відповідальність за сучасне і майбутнє нації, держави [5, 67].

Щоб сформувати духовно-ціннісні якості підприємця, нашій державі потрібно всіма зусиллями та наполегливо працювати та оновлювати

організацію процесом становлення ринкових відносин, оновлювати розвиток української культури, традицій, свят, відстоювати шлях повернення раніш загублених духовних цінностей українського народу, оновити авторитет сім'ї, школи, ВНЗ.

У духовному становленні майбутнього підприємця важливу роль та місце посідає – релігія та віра. Релігія завжди була і лишається не тільки для підприємців, а й для всіх людей хранителькою тих принципів людського співіснування, які опираються на об'єднання людей, їх справедливість та чесну взаємодію. Доброчесна релігія схожа на філософію. Філософія може бути або теоретичною, або практичною. Теоретична філософія є мисленнєвою (фікрійя). Людина може знати її, але вона не може діяти згідно з нею, тоді як практична філософія є такою, яку людина може і знати, і діяти у відповідності з нею. Такою ж є і релігія. Практична сторона релігії має свої загальності у практичній філософії, а те, що у релігії є практичним, міститься у цих висновках, визначених чітко закріпленими умовами. [1, 131].

Віра для людини виражається спокоєм та гармонією з оточуючим середовищем. Саме віра забезпечує духовну стійкість, рівновагу та впевненість у собі. Віра – це стан розуму, коли ми вважаємо щось справжнім, хоча ми не впевнені на 100%, або ми не в стані довести це. Кожен має уявлення про життя і світ, в якому він живе. Взаємодоповнюючі переконання можуть утворювати системи вірувань, які можуть бути релігійними, філософськими чи ідеологічними [1, 131].

Бізнес з давна називали як “справа”, “діло”, в наш час вважається як підприємницька, комерційна чи будь-яка інша діяльність, що не може заперечувати закону і спрямована на отримання прибутку, або морального задоволення. Його вважають складним видом людської діяльності через який заробляють прибуток шляхом швидкого товарообміну «товар-гроші-товар».

Роль християнства у становленні духовно-ціннісних якостей майбутнього підприємця щодо матеріальних благ полягає не в їх запереченні, тому що, в Біблії записано, що багатство або бідність не є причиною або приводом до гріха. Християнство зазиває проти зловживань багатством, забуваючи про вищі цілі життя, крім земних благ. Люди не в багатстві і достатку, чи навпаки в бідності і печалі все одно не досягають моральної досконалості, якщо людина не вірить та борониться від віри Христової.

Багато хто з сучасних вітчизняних філософів, економістів, суспільствознавців намагаються відшукати християнські духовні засади бізнесу.

Наприклад, О.В. Плотніков зазначає, що ринкова економіка торкається усіх сфер соціальних відносин. Останні ж є явищем загальнолюдським, якщо не пов'язане з конкретною політичною системою. Виходячи з цього, загальнолюдську суть економічної діяльності вчений виводить з Біблії і пов'язує з ринковою економікою, наголошуючи, що вона орієнтована на конкретну людину. На нашу думку, те саме можна казати про будь-яку економіку, у тому

числі планову, бо жодна економічна модель не існує поза суспільством, яке на різних стадіях історичного розвитку має певну організацію, що регулює відносини між людьми (первіснообщинна, рабовласницька, феодально-кріпосницька, капіталістична (рінкова), комуністична (її перша фаза – соціалізм на засадах планової економіки)). О.В. Плотніков слушно загострює увагу на формуванні ринкового менталітету, зазначаючи, що ринкова економіка – це не лише “прибуток”, а “прибуток і збиток”, не лише “винагороді”, а й “ризик”. Ринкову економіку автор пов’язує за аналогією з позитивними діями господаря, а загалом, як він вважає, людина має існувати сама по собі, не сподіваючись на чиюсь допомогу [10, 82–88].

Наука й освіта також відіграють важливу роль у зміцненні духовних зasad бізнесу. Коли почало розвиватися в Україні підприємництво, то і збільшилась теоретична та практична діяльність із опрацювання питань етики бізнесу.

Законодавство України формалізує такі твердження: не можна примушувати учнів, студентів ВНЗ брати участь у релігійних заходах під час навчально-виховного процесу, без їхньої волі; спільною працею діячів науки, культури та представників інших сфер діяльності можуть брати участь у навчально-виховній роботі, надавати консультаційну допомогу педагогам; у школах та ВНЗ навчально-виховний процес є вільним від втручання релігійних організацій; у школах та ВНЗ ні в якому разі не можна проводити збори на релігійну тематику.

Всі ці твердження, які наведені вище пояснюють певні вимоги до релігійного компоненту в школах та ВНЗ України.

Ніхто не в праві нав’язати людині свої особисті погляди та залучення до церкви; пропаганда яка стосується релігії заборонена, це може бути нав’язування своїх поглядів, особистих ідей стосовно релігії; у школах та ВНЗ заборонено культові заходи, які супроводжуються богослужінням, молитвами, виконання якихось ритуалів.

Навіть якщо людина відносить себе до атеїстичного світосприйняття, ми все одно не можемо її переконувати чи нав’язати свою думку, тому що це є власною справою кожної людини.

Якщо людина в досконалості знає релігію, в результаті буде створюватися атмосфера терпимості, яка важлива для виховання громадян в демократичному дусі. Саме навчання має визначну роль у боротьбі з безграмотністю, стереотипами і хибними уявленням про різноманітні релігії. Держава має брати активну участь у поширенні знань про них.

Релігія є привабливою для людей з більш високим рівнем освіти, тому що релігійні переконання не можуть бути ані доведені, ані спростовані. Освічені люди беруть участь в спекулятивних міркуваннях і краще здатні мислити абстрактно. Таким чином, релігія може запропонувати щось дійсно цінне для них.

Для економіки велике значення має релігійне вірування. Саме релігійні вірування активізують риси характеру, такі як чесність, значення часу та працьовитість. Релігійні вірування мають значення для економічних результатів. Містичні явища – такі, як пекло, віра в рай, загробне життя – можуть вплинути на підсвідомість людини, що призведе до покращення якості праці у цьому житті.

Якщо, сім'я складається з трьох осіб, де дитини одна, вона є невеликою сім'єю, в такому середовищі ця дитини отримає більше уваги, любові, всебічного розвитку. Це все з'являється через вплив релігії. Чим менше сім'я, тим більше грошових ресурсів батьки будуть вкладати у свою дитину.

Отже, якщо людина вибирає для себе релігію, яка дозволяє їй відкласти релігійну діяльність до кінця свого життя, то підвищується “економічна валентність”, тобто вона витрачає більшу частину років на роботу, а якщо вибирається релігія де людина буду залежати від неї, то буде навпаки.

Також важливо зазначити, що на сьогодні підприємці розкривають значний інтерес до питань щодо моральних та етичних категорій. Актуальність їх розкриття зростає з кожним днем. Галузь діяльності бізнесу передбачає доволі складну систему відносин, у якій діють свої правила. Крім законів, що регулюють взаємини продавця і покупця на ринку, стосунки людей у сфері підприємництва регулюються певними формами. Отже, морально-етичні питання відіграють необхідну роль у нормальній діяльності бізнесу.

Виходячи з усього вищезазначеного, можна зробити висновок, що підприємець має справу з процесами, продуктами, технологіями, документами, паперами та самим найголовніше, що він працює з людьми, чи то керує підлеглими чи то виконує доручення, спільними зусиллями дає оцінку, консультується з експертами тощо. Якщо підприємець уміє знаходити спільну мову з колегами та конкурентами, то можна точно зауважити, що цей підприємець має у бізнесі успіх. Бізнес неодмінно активізує міжособистісне спілкування і взаємодію, відповідно потребує від людини владіння моральними принципами, цінностями та нормами.

Стосовно релігійного аспекту, слід зазначити, що практика взаємодії “світського” та “релігійного” в системі виховання майбутніх підприємців на рівні загальної освіти України може бути такою: присутність в державних загальноосвітніх закладах дисциплін, що надають релігійні знання; існування загальноосвітніх конфесійних навчальних закладів, які забезпечують загальну освіту за державними стандартами, а також конфесійно-орієнтоване навчання та виховання загального просвітницького характеру.

Ця практика вимагатиме від держави таких кроків:

- включення до базового навчального плану для загальноосвітніх навчальних закладів дисциплін релігійного спрямування;
- впровадження змішаної форми навчання (поєднання релігійно-культурологічної та релігієзнавчої освіти);

- обов'язковість дисциплін для вивчення в школі філософських дисциплін;
- забезпечення принципу добровільності вибору дисциплін з надання релігійних знань наявністю альтернативних предметів морально-етичного спрямування;
- надання органам місцевого самоврядування права на визначення релігійних дисциплін загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням регіональних конфесійних і суспільних особливостей;
- здійснення професійної підготовки світських вчителів релігійних предметів;
- законодавча підтримка можливості заснування релігійними організаціями загальноосвітніх навчальних закладів за державними стандартами, їх ліцензування та акредитація відповідними органами державної влади на загальних підставах;
- вироблення механізмів державної фінансової підтримки загальноосвітніх конфесійних навчальних закладів [8, 101].

Практична раціональність з приватної форми моральної свідомості, підпорядкованої вищим духовним і моральним цінностям, перетворюється на соціокультурну домінанту.

Висновки. Проаналізувавши наукову літературу слід зауважити, що релігія та канони на яких вона тримається не заперечують підприємницької діяльності, але засуджують не добросовісного відношення один до одного учасників фінансових взаємовідносин. У той же час, абсолютно духовно-ціннісними можуть бути визнані тільки мотиви до праці: трудитися, щоб їсти самому, нікого не обтяжуючи, і працювати, щоб подавати тому, хто потребує. Головне, на що повинно зирачатися сучасне бізнесове суспільство – 10 Заповідей Божих. У них гармонійно поєднані усі закони якими повинен керуватися майбутній бізнесмен.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аль-Фарабі, Абу Наср. Кітаб аль-Хуруф. – Бейрут: Дар аль-Машрік, 1990. – С. 131.
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З.С. Варналій. – К: Знання, 2001. – 277 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [Гол. ред. О. С. Мельничук]. – Т. 5: Р–Т. – К.: Наук. думка, – 2006. – 704 с.
4. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарєва Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина, психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник / П.Р. Ігнатенко, В.Л. Поплужний, Н.І. Косарєва, Л.В. Крицька. – К.: Інститут змісту і методів навчання. – 1997. – 374 с.
5. Іова В. Ю., Красномовець Л. Орієнтири морально-духовного виховання особистості / В. Ю. Іова, Л. Красномовець, – К: Знання, 2009. – 277 с.

6. Пірен М.І. Релігійна соціалізація особистості як чинник утвердження духовних цінностей громадянського суспільства / М.І. Пірен // Соціальна психологія. – 2005. – № 6 (14). – С. 31–41.
7. Плотников А.В. Христианские основы рыночной экономики / А.В. Плотников. – К.: Принт-сервис, 1993. – 257 с.
8. Світлична В.В. “Людина економічна” у вимірах християнської етики / В.В. Світлична // Матеріали XXXI Міжнародної науково-практичної конференції “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості”. – Донецьк, 2012. – С. 365–371.
9. Сорока І.В. Мотивації підприємництва та специфіка економічної ситуації в Україні у контексті формування національних моделей підприємництва на ринку / І.В. Сорока // Схід. – 1998. – № 12 (18-19) січень-лютий. – С. 82–88.
10. Слесик К.М. Виховання лідерів / К.М. Слесик. – Харків.: Вид.група “Основа”, 2009 –132 с.

РЕЗЮМЕ

Р. И. Олексенко. Становление духовно-ценостных качеств будущих предпринимателей.

В статье автором рассматривается становление духовно-ценостных качеств будущих предпринимателей и освещается в сжатой форме значение и роль религиозного образования, уместность и особое значение преподавания в школе и ВУЗе дисциплин, которые будут формировать духовно-ценостные качества будущих предпринимателей, способствовать формированию у подрастающего поколения любви, веры, доброты и уважения к национальным традициям, своему языку, тех ценностей, которые человечество создавало в течение многих лет.

Раскрыта проблема формирования духовно-ценостных качеств будущего предпринимателя.

Ключевые слова: ценность, предприниматель, религия, вера, духовность, мораль.

SUMMARY

R. Oleksenko. Formation of spiritually-valuable qualities of future entrepreneurs.

The author considered the formation of spiritual values the qualities of future entrepreneurs. And highlighted in summary form the meaning and role of religious education, relevance and special significance teaching for school and university courses, which in the future will shape the spiritual values as future entrepreneurs to facilitate the formation of the younger generation love, faith, kindness and respect for national traditions, their language, the values that mankind has created over the years, and social development and improve people's lives.

The problem of formation of spiritual values the qualities of a future entrepreneur.

Keywords: value, entrepreneur, religion, faith, spirituality, morality.

УДК: 274/278:27-1/141

I. О. Бондар

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ БОГОСЛОВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ В СУЧASNOMU PROTESTANTIZMІ

В статті розкривається значення герменевтики у формуванні парадигми сучасної протестантської теології. На підставі аналізу різноманітних підходів до проблеми перекладу і тлумачення змісту сакральних текстів визначаються основні напрямки модернізації богословських концепцій щодо їхньої відповідності сучасним умовам розвитку світової цивілізації. Доведено, що практичне використання герменевтичних засад в практичній діяльності протестантських проповідників і богословів дає їм можливість відповідати запитам динамічної модернізації соціуму.

Ключові слова: Біблія, Бог, віра, герменевтика, протестантизм, релігія, Реформація, теологія, традиція, світогляд.

Протестантизм на сучасному етапі його розвитку завойовує популярність і духовний авторитет у суспільстві не лише посилаючись на владу і традиції, а й намагаючись зробити богослов'я актуальним, відкритим, готовим адаптуватися до мови співрозмовника і відповідати запитам динамічної модернізації соціуму. В ньому отримали неповторні смислові констеляції універсальні вічні істини відображені в різних мовах та культурах. Навіть на персоніфікованому (індивідуальному) рівні протестантська традиція проявляється по-особливому, орієнтуючись на унікальність внутрішнього духовного світу віруючого. Тому ми можемо простежити в протестантському богослов'ї постійні спроби здійснення перекладу абсолютноного й універсального на мову відносного й особливого, причому з врахуванням існуючих критеріїв його адекватності й дієвості. Ці питання набувають важливого практичного значення як орієнтири соціальної дії, як методологія актуалізації й контекстуалізації проповіді. Отже, **актуальність теми дослідження** мотивується низкою чинників, а саме, необхідність дослідження герменевтичних засад розвитку протестантської теології зумовлена концептуальним, історико-філософським та евристичним мотивами.

Відзначимо, що термін «герменевтика» виникає ще в епоху античності і означає «мистецтво тлумачення». Але в даній статті ми зосередимо увагу на її розвитку в останні два століття, тобто в добу Нового часу, коли в духовному

житті Європи все активніше заявляє про себе протестантизм, а герменевтика стверджується як наукова дисципліна. Тобто, починаючи з Ф. Шлейєрмахера, який трактував герменевтику як специфічний метод наук про дух, підкреслюючи при цьому першорядну роль інтуїції. Доцільно також вказати на актуалізацію герменевтичних зasad протестантизму в «Критиці здатності судження» (1790) I. Канта, хоч при цьому він і не був ортодоксальним віруючим. Продовжувачем цих ідей виступив згодом Ф. В. Шеллінг, який у своїх працях вказує на багатозначність художнього тексту. В XIX ст. дана проблема мала відображення в роботах навіть православних богословів (наприклад, В. Соловйова), хоч і дещо опосередковано. В радянський період відзначимо дослідження В. Ф. Асмуса, П. П. Гайденка, Р. М. Габітової. В зарубіжній філософській думці відомі роботи з даної тематики Р. Барта, В. Беньяміна, Г. Гадамера, П. Рікера та Ф. Шлейєрмахера [2;3;5;7]. У вітчизняному науковому доробку проблема перекладу і тлумачення біблійних текстів висвітлювалася в роботах таких дослідників протестантизму, як В. Любашенко, Ю. Решетніков, С. Санніков, М. Черенков, П. Яроцький. Звісно, теологи і перекладачі різних протестантських церков не оминають дану проблему як в опублікованих працях, так і в проповідницькій діяльності [6]. Наведений вище перелік західної та вітчизняної літератури з теми дозволяє говорити про окремі спроби аналізу певних аспектів герменевтичних підходів до інтерпретації богословських текстів. Але систематичне дослідження герменевтичних основ у релігії взагалі, і у протестантизмі зокрема, відсутнє. Тому в нашій статті ми зробимо спробу такого аналізу, використовуючи доробки дослідників-герменевтів Нового часу.

Зважаючи на вищесказане, метою та завданням даної статті є дослідження на підставі аналізу різноманітних герменевтичних підходів проблеми адаптації теології до сучасних умов розвитку цивілізації, що робить можливим систематизувати змістовні перетворення у сучасній протестантській богословській парадигмі.

Переклад є складною і ризикованою дією, оскільки головна проблема при цьому – відповідність або, навпаки, невідповідність автохтонному джерелу. Труднощі перекладу зумовлені, по-перше, відмінностями у мовних засобах, і, по-друге, різноманіттям світоглядів. Саме тому важливо спиратися на презумпцію спільноти. Так, наприклад, М. Лютер, як один з перших перекладачів Біблії, намагався звільнити її з полону латини, мріючи наповнити справжнім національним німецьким духом. А це можливо лише на основі ідеї універсальності біблійної мови, можливості її перекладу на різні національні мови, а не лише на мову літургії. На шляху до відтворення чистої євангельської мови Лютер виходить за межі канонізованої латинської мови (своєрідної *lingua sacra*). Чим досконалішим є текст, тим більшу свободу перекладу він дозволяє. Однак важливим є те, як доводив видатний засновник протестантизму, аби у процесі інтерпретації Святого Письма свобода творчості автора поєднувалася з максимальною відповідальністю [4].

В історії християнства мали місце дві протилежні тенденції, що найчастіше співіснували в теології. Перша, здійснювала намагання перевести сакральний текст мовою профанної культури. Друга, навпаки, очистити мову і богословську систему християнства від привнесеного ззовні. Але, насправді, саме поєднання двох даних векторів забезпечувало адекватність перекладу і надавало динаміки розвитку богословської мови в напрямі вироблення спільної (загальної) мови, що одночасно зберігала сакральність і була відкритаю для секулярного перекладу.

Можна виділити три епохи богословського осмислення проблеми перекладу:

- 1) антично-християнський синтез доби патристики, коли за допомогою мови грецької філософської культури створювався тезаурus християнства;
- 2) європейська Реформація, коли на зламі культури пізнього Відродження та початку Нового часу Святе Письмо було відкрите як для аристократів духу, так і для селян і бюргерів, взагалі для всіх народів та індивідів;
- 3) богословський модернізм, коли християнство критично переосмислювалось, редукуючись до соціокультурного виміру.

Відповідно способи тлумачення текстів можна зіставити з типологією християнських конфесій: католицизм – історичний метод, православ'я – алгорічний, протестантизм – буквальний. Саме проповідь Слова є центром служіння в протестантизмі, на відміну від православних та католицьких традицій, де головне місце у священному порядку служіння посідають таїнства і літургія. Крім цього, можна припустити, що кожному типу особистості відповідає свій спосіб тлумачення.

Сьогодні в протестантизмі священний текст наново відкривається в єдності своїх вимірів – літери, натяку, дослідження, таємниці. Тут літера виступає як обґрунтованість та строгость значення; натяк відображає багатство сенсу; дослідження базуються на історико-логічній основі; таємниця визначає невичерпність та глибинність, укоріненість у єдиному джерелі та спрямованість до кінцевої мети.

Протестантизму історично притаманна буквальність і обережність у ставленні до церковно-релігійних перекладів та вчення, що знаходить вираження в абсолютизації умовних і недосконалих, але усталених і загальноприйнятих варіантів, зокрема Синодального перекладу Біблії. Як зазначають вчені-філологи, для протестантів він став фактично канонічним, і, навіть, віруючі цієї конфесії надзвичайно обережно ставляться до спроб здійснення нового перекладу, а часто і взагалі не сприймають їх.

У єдності ж усіх значеннєвих вимірів текст не піддається деформації тенденційного богословського перекладу або не вписується у всеохоплюючу соціокультурну матрицю. Текст постає перед перекладачем-інтерпретатором радше як проблема, ніж як замкнута доктринальна система. У контексті семіологічних підходів герменевтика біблійних текстів може бути моделлю

богословської науки як такої, передусім для соціології релігії, місіології та соціального богослов'я та служіння. Причому, окрім соціокультурного виміру, герменевтика виявляє й онтологічний субстрат.

Джон Стотт – відомий лідер сучасного протестантизму, підкреслює, що одкровення Бога доведено до відома людини через прямий засіб спілкування – за допомогою Слова і слів [6, 13]. Стотт посилається на Іоанна Златоуста, який дотримувався традиції «буквального» розуміння Біблії, що була властива антіохійській школі. В результаті вчення Златоуста вирізнялося максимальним реалізмом, наближеністю до соціальної дійсності та конкретних духовних запитів.

У цьому контексті не зайве послатися і на францисканського проповідника Бернардіно Сієнського, який свого часу несподівано заявив: «Якщо ти стоїш перед вибором – прослухати месу чи проповідь, – залиш месу й обери проповідь...» [6, 47]. Відштовхуючись від цього акцентованого визнання переваги проповіді для францисканців і домініканців, Стотт простежує і відтворює прямий шлях до «ранкової зорі Реформації» Джона Вікліфа, який подолав замкнуте коло схоластичного коментаторства і проголосив Святе Письмо в його автентичності і суверенності вищим авторитетом для віри і життя. Зрештою, саме він же став ініціатором перекладу першої англомовної Біблії [6, 61–62].

Відповідно концепції Дж. Стотта, саме доба Ренесансу, розпочавшись у XIV ст., підготувала Реформацію. Гуманізм такого видатного діяча культури, як Ф. Петrarка, що проявлявся у вивченні класичних греко-римських текстів, у наступному столітті охоплює і північ Європи. В цьому регіоні він виявляється історично ототожненим з християнськими мотивами духовного оновлення як культури, так всього соціуму. Видатні християнські гуманісти, як то Еразм Роттердамський і Томас Мор спрямовують творчі сили на дослідження християнської класики, а це, в свою чергу, приводить до критики сучасного стану церкви [6].

Християнські гуманісти відвели проповіді провідну роль у проектах церковних реформ, поставили питання про актуальність і зміст християнського служіння в суспільстві. Згідно з науковою Еразма Роттердамського «навчання є головною функцією священика, хрестити ж може і світська людина». Таким чином, стара притча, що «Еразм зніс яйце, яке потім висидів Лютер», мала історичну основу – переконаність Еразма у верховенстві Слова щодо таїнств, а домінанта змісту щодо форми була розвинута М. Лютером. На його тверде переконання, спасіння приходить від Слова, а без нього всі інші елементи церковного служіння втрачають своє сакральне значення [4, 22]. Тому Реформація поставила проповідь у центр служіння, тобто радикально переорієнтувала його змістовні і сутнісні аспекти на людину і суспільство, залишаючи вторинними інтереси ієрархії та церкви як соціальної організації.

Взагалі, критичне осмислення протестантської методики «буквального перекладу», яку можна вивести з тез євангельського богослова і проповідника Дж. Стотта [6], дає підстави стверджувати її очевидну, дискурсивну і методологічну спорідненість з філософськими концепціями Ф. Шлейєрмакера, В. Беньяміна і П. Рікера.

Власне герменевтика має тисячолітню історію, але як наукова дисципліна розробляється видатним теологом і філософом, представником доби раннього німецького романтизму, пастором Фрідріхом Шлейєрмакером (1768–1834). Його нерідко називали «батьком універсальної герменевтики». Вона конститується ним як спеціальна методологія правильного розуміння інтерпретованих текстів, а тим самим і людської індивідуальності, «своєї» і «чужої». У Західній Європі і в XIX, і в XX ст. його твори привертали до себе пильну увагу. Вони вивчалися в університетах, видавалися і перевидавалися, з їх автором погоджувалися і сперечалися. До праць Шлейєрмакера зверталися в 30-ті рр. XIX ст. І. Кіреєвський, В. Розанов, В. Соловйов, коли інтелектуали захоплено долувались до німецької теоретичної думки. Словом, і після своєї кончини він залишався актуальним мислителем. Але, Шлейєрмакер, якщо його і знали, сприймався у значній мірі як виключно теолог та суперечливий протестантський мислитель. Герменевтику як наукову дисципліну вони не роблять предметом спеціального дослідження. Нею займаються в аспекті інтерпретації релігійних текстів переважно на кафедрах духовних навчальних закладів.

Сутність концепції Шлейєрмакера полягає у спробі створення універсальної герменевтики, методологія якої розповсюджувалася б на всі без виключення гуманітарні тексти. Але якщо визнати, що інтерпретатор має право додавати щось «від себе» в трактування мистецтва, то логічно припустити таке право і тими, хто тлумачить Біблію. Звісно, у біблійних текстах багато суперечливого, і, як вчив М. Лютер, пріоритетним в їх осягненні є особистісне розуміння, але оскільки створювали Біблію святі отці, то жоден автор-інтерпретатор, не маючи такого сакрального «статусу», не здатний на повну конгеніальність з ними. З Біблії необхідно почерпнути близькі індивідуальні істини, реалізувати їх у своєму житті, але доповнювати Святе Письмо, наділяти його новими значеннями, – це зовсім інше. І це – питання не тільки теоретичне, а й етичне. Вчителі церкви завжди наполягали на унікальній ролі Біблії в людській культурі та історії. Шлейєрмакер переконливо намагається довести, що герменевтичне осягнення біблійних текстів є можливим і необхідним, проте здійснюватися воно повинно з християнською смиренністю, з розумінням того, що Блага вість передана нам так, як вона відображеня святими отцями, тому що вони набагато ближче за нас перебували до Бога, вміли чути і розуміти його [7].

Шлейєрмакер чітко усвідомлює небезпеку суб'єктивізму в герменевтичних процедурах. Від такої небезпеки і має оберігати, перш за все, граматичне тлумачення, а також порівняльно-аналітичний розгляд даного тексту в процесі самої психологічної інтерпретації, що доповнює і коригує інтуїцію [7].

І в розумінні герменевтичного кола, і в трактуванні психологічної інтерпретації Шлейєрмакер вказує на велику роль евристичної інтуїції в герменевтичному досвіді. Водночас він все ж віддавав перевагу об'єктивному, компаративному методу, коли чітко встановлюються різні значення слова в даному контексті. Наголошуючи на необхідності психологічної інтерпретації, розвиненої інтуїції – дівінації, «батько герменевтики» добре знат високу ціну дискурсивного знання, суворого і чіткого логічного аналізу. Але він знат, що тільки на їх основі не можна домогтися адекватного розуміння тексту. Це розуміння має свою умовою «стрибок» від відомого до невідомого, що і досягається за допомогою продуктивної інтуїції. Зрозуміло, вона виявляється дієвою лише в сполученні з логічної методологією. Подібної методології, однак, можна навчити, а от дискурсивне знання здобувається в процесі навчання. Здатність до інтуїції дана від Бога або, як вважав Кант, – від природи. Ця здатність може і повинна відточуватися, вдосконалюватися, але її родову відсутність не можна заповнити ні освітою, ні старанністю, ні вольовими зусиллями. Без інтуїції немає як художника, але немає й інтерпретатора. У цьому сенсі вони суміжні один з одним. Інтуїція, душевна прихильність, доброзичливість необхідні і для повсякденного спілкування людей один з одним, для їх взаєморозуміння.

Вальтер Беньямін, наслідуючи Ф. Шлеєрмахера, у своїй праці «Завдання перекладача» обстоював принцип дослівності та металінгвістичного трансценденталізму [3]. При перекладі відбувається творчий розвиток можливостей, іманентно властивих оригінальному тексту. «Історія великих творінь культури, – зауважує В. Беньямін, – криє в собі знання джерел, з яких вони починаються, форми їх реалізації в епоху автора і потенційно вічного життя в майбутніх поколіннях. Життя оригіналу щоразу досягає в них повнішого розвіту» [3, 379]. Якість перекладу визначається не схожістю з оригіналом, а його оновленням і перетворенням. Беньямін, як і більшість протестантів, не вірить у вічність оригінального тексту, оскільки жива і свіжа мова перетворюється на штампи, зношується і старіє.

Сакральний текст вимагає стриманості, дистанційованості від перекладача. Залишаючись таєю, він є антикомунікативним. Виходячи з постулату, що сам оригінал не передбачає можливості, необхідності й адекватності перекладу (бо, крім іншого, жоден текст не призначений до перекладу), В. Беньямін формулює завдання перекладача: не стільки проникнути у світ оригіналу, скільки піднести до рівня всезагального, де переклад і оригінал, автентична й «інша» мови включаються в тотальність сакрального Слова [3, 407].

Святе Письмо потребує особливої уваги, тому що сенси, мова, Божественне Одкровення є нерозривними, і буквальність тексту належить істинній мові, істині, догмі. За обережного ставлення і довіри до тексту найбільш придатний підрядковий переклад: Усі великі тексти – а понад усе священні – містять свій

потенційний переклад між рядками. Підрядковий переклад Святого Письма є «ідеалом будь-якого перекладу» [3, 247].

Про ретельне, трепетне ставлення до перекладу священних текстів нагадує церковний переказ, що працює на користь канонічного розуміння тексту. Х. Арендт, В. Беньямін, П. Флоренський звертали увагу на той факт, що істину Біблії виражає ім'я і слово, а не мова чи речення, тобто істина – феномен слуховий. Отцем філософії є Адам, який давав імена, а традиція є формою, в якій це знання сакральних імен передавалось. Проблема істини, яка лежить в основі традиції, знімається Одкровенням, яке повинно бути почуте, тобто належить до сфери метафізичного слуху. Однак, за твердженням Х. Арендт, минуле промовляє тільки через те, що не передається із покоління в покоління і не ототожнюється остаточно з традицією чи з сучасністю [1, 59]. Це означає, що сутнісне залишається в тексті і не передається через церковну традицію; зберігається в джерелах традиції і не збігається з нею, а отже, лише циклічне повернення до євангельських джерел, до початку християнської історії надає перекладу і тлумаченню Святого Письма життєвої і смислової повноти.

Для актуалізації євангельського вчення в новому соціокультурному контексті протестантській громаді необхідна постійна герменевтична практика, яка поєднувала б автентичні біблійні смисли з сучасними світоглядними парадигмами, тому що віросповідні істини по-різному відображаються чи зовсім втрачаються в історії традиції і не можуть вважатися загальновідомими та очевидними. На переконання К. Барта (1889–1968), про Слово Боже слід запитувати, звертаючись до всіх наявних засобів історико-філологічного аналізу і критики, ретельно відстежуючи як найближчі, так і віддалені взаємозв'язки [2, 42]. Головне завдання перекладача – зрозуміти основу основ оригінального тексту, те, що виражається різними мовними засобами, але само залишається незмінним і єдиним. Сакральний текст не слід ототожнювати з жодною мовою чи культурою, бо він є джерелом усіх мов, слів, значень і сенсів. Таким чином, переклад мов і традицій розуміння можливий не як точне відображення, а як творчість, відтворення істинного змісту у живому образі слів.

Після «лінгвістичного повороту» – події, яка мала місце у 50-х роках ХХ ст. – переклад Біблії «на слова» стає центральною філософською і богословською проблемою. У 1998 р. на факультеті протестантського богослов'я у Парижі французький філософ-герменевт Поль Рікер (1913–2005) прочитав лекцію «Парадигма перекладу», у якій розглянув два розуміння перекладу: досвід входження до чужої мови і переклад у межах однієї тієї ж мови («зрозуміти – отже, перекласти»). Основна його теза: переклад можливий тому, що мови мають або можуть мати якусь першооснову [5].

Рікер також часто згадує про металінгвістичні умови міжмовного спілкування, посилаючись на євангельську притчу про чудесне насичення п'ятьма хлібами та двома рибинами п'яти тисяч зголоднілих як на свідчення смислової невичерпності Слова. Однак, церковна практика перекладу текстів і

ритуалів допускає ризик неадекватного тлумачення Святого Письма, невідповідності традиції її джерелам. З цих причин досконалий переклад, треба визнати, в принципі не є можливим [5].

Історичний аспект важливий у зв'язку з проблемою пам'яті і наступності. Алегоричний аспект особливо важить при актуалізації, інкультурації, контекстуалізації, тобто за творчого і нетривіального перекладу відомого в чужій мові мовою своєю. П. Рікер пов'язує ці два аспекти – історичний і алегоричний, коли говорить про наративну ідентичність. Тлумачення тексту може мати форму скоріше наративу, ніж самодостатньої системи. Буквалізм є важливим принципом, не стільки методом, скільки критичною противагою релятивізації, еrozії сенсу, коли кожна літера чинить опір і обстоює своє місце в масиві тексту. Тож П. Рікер впевнено констатує, що саме в єдності згаданих підходів реалізується адекватний переклад [5].

Беньяміна приваблювала не стільки релігія, скільки богослов'я і богословський тип інтерпретації, за якого зберігається сакральність оригіналу. Те ж саме можна сказати і про П. Рікера. Отже, не будучи богословами-герменевтами, вони обидва розширили сферу застосування герменевтики, охопивши значний масив класичних філософських і культурних текстів.

При цьому всі дослідники (Дж. Стотт, В. Беньямін і П. Рікер) дискутували про можливості й правила перекладу з оригіналу, спираючись на інтуїцію загальної («чистої», сакральної) мови Біблії. Їх підходи набувають особливої значущості в контексті сучасних пошуків концептуальних основ і методів нової модернізації мови церковної проповіді, осмислення культурного коду християнства, відтворення смислових зв'язків між богословськими та соціальними дискурсами. Презумпція буквальності – мовної єдності (єдиного Слова), конкретності значення, безпосередності сенсу уможливлює актуалізацію християнської проповіді, її транслітерацію в сучасні культурні та соціальні коди і дії.

Зважаючи на вищесказане, ми маємо підстави стверджувати, що історично протестантизм використовує переважно буквальний метод тлумачення біблійних текстів, під яким слід розуміти не стільки ригоризм, легалізм і педантизм, скільки серйозність ставлення доожної «букви» Святого Письма. Знову відкривати джерела першохристиянства, наближаючись до самоусвідомлення через розуміння текстуальних смислів, відтворювати євангельські істини, не залишаючись у полоні традиції, – ці творчі завдання формують для себе сучасні євангельські проповідники і богослови. Зауважимо, що в практиці євангельських церков має місце і певний культ буквальму, що пов'язаний з претензіями на винятковість та монопольність влади пастора-вчителя чи абстрактного «братства». Широке використання подібних методик богословської рефлексії в практиці євангельських церков дає змогу описати й концептуалізувати євангельський протестантизм як проект і заданість, а не лише як історичну даність.

Згадані підходи дають змогу сформулювати нові положення щодо можливостей актуалізації християнської традиції: завдання перекладу полягає не в тому, щоб відкрити всю повноту значень та смислів тексту, і не в тому, щоб зробити текст прозорим, а в зустрічі з таїною, де сенс сягає безкінечної щільноти й відзначає, спрямовує, вказує шлях до першоджерела. Проект перекладу можна вважати успішним, якщо вдалось показати безкінечність і плюральність шляхів до священного Слова і водночас відкритість для кожного віруючого актуальних і конкретних смислів.

Отже, в протестантизмі суть богослужіння складає проповідь, провідним методом якої є буквальне тлумачення з притаманними йому простотою, доступністю, очевидністю. При цьому передбачається, що є певна загальна євангельська мова, що зрозуміла кожному індивідові, кожній культурі та епосі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Вальтер Беньямін / Х. Арендт; [пер. с англ. Б. Дубина] // Иностранная литература. – 1997. – № 12. – С. 46–84.
2. Барт К. Введение в евангелическую теологию / Карл Барт; [пер. с нем.]. – М.: Нарния, 2006. – 192 с.
3. Беньямін В. Задача переводчика. Предисловие к переводу «Парижских картин» Бодлера // Маски времени. Эссе о культуре и литературе / Вальтер Беньямін; [пер. с нем. и фр.; сост., предисл. и примеч. А. Белобратова]. – СПб.: Symposium, 2002. – 478 с.
4. Лютер М. Избранные произведения / Мартин Лютер. – СПб.: Логос, 1994. – 386 с. – (Першотвір).
5. Рикер П. Парадигма перевода (лекция, прочитанная на факультете протестантской теологии в Париже в октябре 1998 года) / Пер. М. Эдельман [Електронний ресурс] / Поль Рикер // Режим доступу: http://www.odinblago.ru/filosofiya/riker/paradigma_perevoda.
6. Стотт Д. Я верю в проповедь / Джон Стотт. – СПб.: Мирт, 2006. – 395 с.
7. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Фридрих Шлейермахер. – СПб.: «Европейский Дом», 2004. – 242 с.

РЕЗЮМЕ

И. А. Бондарь. Герменевтические подходы к реформированию богословской традиции в современном протестантизме.

В статье раскрывается значение герменевтики в формировании парадигмы современной протестантской теологии. На основании анализа различных подходов к проблеме перевода и толкования содержания сакральных текстов определяются основные направления модернизации богословских концепций в соответствии с современными условиями развития мировой цивилизации. Доказано, что практическое использование герменевтических принципов в практической деятельности

протестантских проповедников и богословов, дает им возможность соответствовать запросам динамической модернизации социума.

Ключевые слова: Библия, Бог, вера, герменевтика, протестантизм, религия, Реформация, теология, традиция, мировоззрение.

SUMMARY

I. O. Bondar. Hermeneutical Approaches to the Reform of the Theological Tradition in Modern Protestantism.

The article reveals the importance of hermeneutics in the formation of paradigms of the modern Protestant theology. The purpose of the study is to systematize substantive transformations in modern Protestant theology, based on an analysis of different approaches to the problem of translation and interpretation of the content of sacred texts, using the achievements of researchers hermeneutic of the nineteenth and twentieth centuries. This problem is analyzed in an integrated manner, which includes philosophy, history, religious studies and theological discourse types. At the same time, we adhere to the principles of historicism and systematic presentation of the material, leading correlate of which is non-denominational and scientific objectivity. It is noted that there is a essence of worship sermon in Protestantism, the leading method of it is that there is a literal interpretation of the text with its inherent simplicity, accessibility and clear. It is assumed that there is a common evangelical language understood by every individual, every culture and era. With this in mind, we have reason to believe that, historically, Protestantism predominantly uses a literal method of interpretation of biblical texts, under which it should be understood not so much rigor, legalism and pedantry as a serious attitude to each «letter» of Scripture. That is also noted that in the practice of the evangelical churches sometimes a certain cult of literalism is held associated with claims of exclusivity and monopoly power of a pastor-teacher or abstract «brotherhood». These approaches allow formulating new regulations on the possibilities of actualization of the Christian tradition: the translation task is not to discover the full value and meaning of the text, and not to make the text clear, and in a meeting with the mystery of where the meaning reaches infinite density and illumines the path to the original source. Translation project is successful, if it was able to show infinity and the plurality of ways of the sacred text, and at the same time open urgent and concrete his senses to every believer. It is proved that the use of hermeneutical principles in the practice of Protestant preachers and theologians enables them to meet the demands of a dynamic society modernization.

Keywords: Bible, God, faith, hermeneutics, Protestantism, Religion, Reformation, theology, tradition, ideology.

ЗМІСТ

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ
ФІЛОСОФІЇ НАУКИ**

Цыкин В.А. Синергетика – катализатор глобально-исторического процесса.....	3-12
Сумченко С.В. Сучасна наука: стан та перспективи розвитку.....	12-21
Макаров З.Ю. Современная рациональность и послелапласовский детерминизм: синтез естествознания и гуманитаристики.....	21-35
Снегирёв И.О. Нелинейное пространство искусственного интеллекта: философско-мировоззренческое осмысление.....	36-60
Наумкіна О.А. Філософія впродовж усього життя – вимога часу.....	60-71
Ведмедев М.М. Информационная и интеллектуальная доступность знаниевых ресурсов.....	71-79

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ
НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ**

Вертель А.В. Синхронистичность и психофизическая проблема (к вопросу о акаузальном восприятии времени).....	80-89
Лебедь Е.А. Коррелятивное мышление в традиционном китае и современная экология.....	89-98
Макаров З.Ю. Классическая рациональность и послелапласовский детерминизм: предпосылки вероятностного стиля мышления.....	98-111
Кирик Т.В. Концепты неогуманизма и трансгуманизма в проблемном поле философии.....	112-120
Зленко Н.М. Філософсько-методологічні аспекти сучасних соціальних технологій.....	121-128
Петухов А.П. Конструктивізація в структурі проектів дискретного опису реальності.....	128-136

ІННОВАЦІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Косяк В.А. Телесные основания культуры.....	137-143
Бортнікова О.Г. Питання удосконалення понятійно-категоріального апарату проблематики організації релігійної й політичної взаємодії в етнонаціональному процесі.....	143-155
Денежніков С.С. Теоретико-методологічні запити створення інноваційних освітніх кластерів.....	156-165
Олексенко Р.І. Становлення духовно-ціннісних якостей майбутніх підприємців.....	165-173
Бондар I.O. Герменевтичні підходи до реформування богословської традиції в сучасному протестантизмі.....	173-182

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації : наук. журнал. –
/ відп. ред. В. О. Цикін. – Суми : Вид-во СумДПУ
імені А. С. Макаренка, 2016. – № 1-2 (13-14). – 184 с.

ISSN 2519-2329 Key title: Fìlosofiâ nauki: tradicìi ta ìnnovacìi
Abbreviated key title: Fìlos. nauki: tradic. ìnnov.

Комп'ютерне складання та верстання: *I. Ю. Клевець*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Підписано до друку 23.05.2016 р.
Формат 60x84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 10,7. Тираж 100 пр. Вид. № 71.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ імені А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ імені А. С. Макаренка